SCANFAN

tarih VE toplum

İLETİŞİM YAYINLARI AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/SAYI 23/KASIM 1985/500 LİRA (KDV DAHİL)

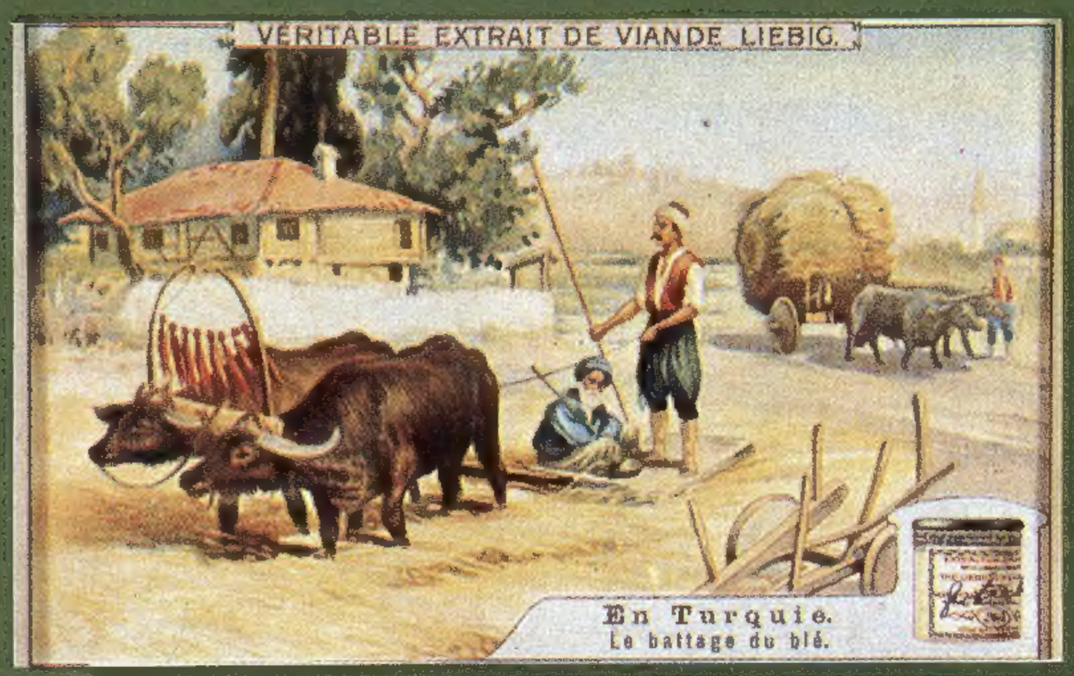

“güven denildiği zaman,,

T.C. ZİRAAT BANKASI

"gücüne erişilmez"

tarih VE toplum

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına
Sahibi Vedat ÇAKMAK
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Pikaj
Hamiyet GÜRSOY
Montaj
H.Miray YÜZGEÇ

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 5000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 5000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2575 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 600 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla
35 Amerikan Doları.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

•

Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
Ayhan Matbaacılık
Genel Dağıtım
GAMEDA

6 Bir Ömür Boyunca (11)
Refik Halid Karay

9 Türkiye'de Onbeşinci Yüzyıla Ait İki Pasaport
Şinasi Tekin

12 18 Numaralı Tramvay
Enis Batur

14 112 Yıl Öncesi Basiret'ten Hâlâ Güncelliğini Koruyan Havadisler
Bedriye Atsız

17 Maragalı Abdülkadir'in Portresi
Murat Bardakçı

21 M.Cevdet İnançalp
Mahmut Şakiroğlu

28 Ortaçağda Kadınlar
Fatmagül Berktay

36 Pınara
Nevzat Zafer

40 Atatürk Sayfası

41 Yaşayan Türkologlar (11)
François Georgeon
Server Tanilli

47 Koleksiyoncunun Dağarcığından

48 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce
Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

50 TBMM'de Misâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu (2***)
Nejat Kaymaz

56 Geçmiş Şölenler

57 **Kitabiyat**
Bizantoloji'nin Kurucusu Krumbacher'in 1884-1885'te Osmanlı Devletinde Gördükleri
Prof.Dr.Semavi Eyice/57
Evde Basılan Bir Musikî Risalesi
Murat Bardakçı/63

Kapak: Liebig Reklâm Kartları
(Kartlar hakkındaki bilgi 2. sayfamızda)

Liebig Reklâm Kartları

R.ANHEGGER

Justus von Liebig (Darmstadt 1803-Münih 1873). Dünya çapında tanınmış bilimadamı Alexander von Humboldt tarafından, 21 yaşında iken Giessen Üniversitesi'ne Kimya Profesörü olarak atanmıştır. Giessen, onun sayesinde belli başlı kimya araştırma merkezlerinden biri oldu. 1852'de Münih Üniversitesi'ne geçti. Tarımda mineral gübrelemeyle, daha önce düşünülemeyecek bir verim artışı sağladı. Ayrıca, et özünü endüstriyel olarak üretmeyi başardı.

Liebig'in önayak olmasıyla, 1865'te Fray-Bentos Uruguay'da, bugünün deyişiyle çokuluslu *Liebig's Extract of Meat Co.* kuruldu. Uruguay'dan sonra, şirket Arjantin ve Avusturalya'da da et özü üretimine girişti. Liebig Co., İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra *Brooke Bond (Liebig) Ltd.* olarak devam etmiştir.

Liebig'in çıkardığı renkli resimler, ilk günden itibaren büyük bir ilgi toplamıştır. 1880 yılında 120 seri yayımlanmış bulunuyordu. Her birinde 6, 12, hattâ 24 resim vardı. Zamanla, normal bir seri 6 resimden oluşturulmaya başlandı. 1973 yılına kadar Liebig şirketler topluluğu tarafından 1863 seri çıkarılmıştır. Demek ki, 12.000 resimden fazla! Bunların ayrı katalogları olduğu gibi, alım satımında uzmanlaşmış mağazalar da vardır. Londra'daki Murray Cards (International) Ltd.'in 1980'de bastığı *Catalogue of Liebig Cards*'ı bana gösteren Amsterdam'daki Old Prints, Hoogkamp firmasının yöneticisine özellikle teşekkür borçluyum.

Biz bugün gazetelerin, dergilerin, televizyonun, reklam afişlerinin vb. renkli olmasına çok alıştık. Oysa -Birinci, hattâ İkinci Dünya Savaşı'na kadar renkli yayın nadirattandı. Bu nedenle, Liebig reklam kartlarının renkli olması, alıcıların ilgisini çekmekte önemli bir etken meydana getirmiştir. Bu resimlerin konularının ilginçliği de, aynı bakımdan etkili olmuştur. Müzik, folklor, avcılık, çocuklar, mimari, yabancı ülkeler vb.

Liebig kartlarından bazıları, bugün belge olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Ekkehard Böhm'ün geçen yıl Westerman yayınevince çıkarılan *Kulturtagebuch, 1900 bis Heute*'de (1900'den günümüze Kültür günlüğü) Liebig'in 1913'te yayınladığı serilerden, sinematografinin ilk yıllarına ilişkin birkaç resim aktarılmıştır.

Türkiye'yle ilgili saptayabildiğim seriler şunlardır: 1910 Balkan devletlerinin orduları (Osmanlı askerlerini gösteren iki resimden birini, *Tarih ve Toplum*'un 15. sayısında yayımladım, s.178.)

1910 Türkiye'de (Kapaktaki kartlar)
1911 Dardanellen (Boğazlar)
1912 Türk-İtalyan Harbi (göremedim)
1952 İstanbul'da Belçika Kralları (göremedim)
1953 Muhteşem Süleyman (Kanunî)

Ayrıca 1907'de Türkistan, 1934'te de Semerkand serileri çıkmıştır.

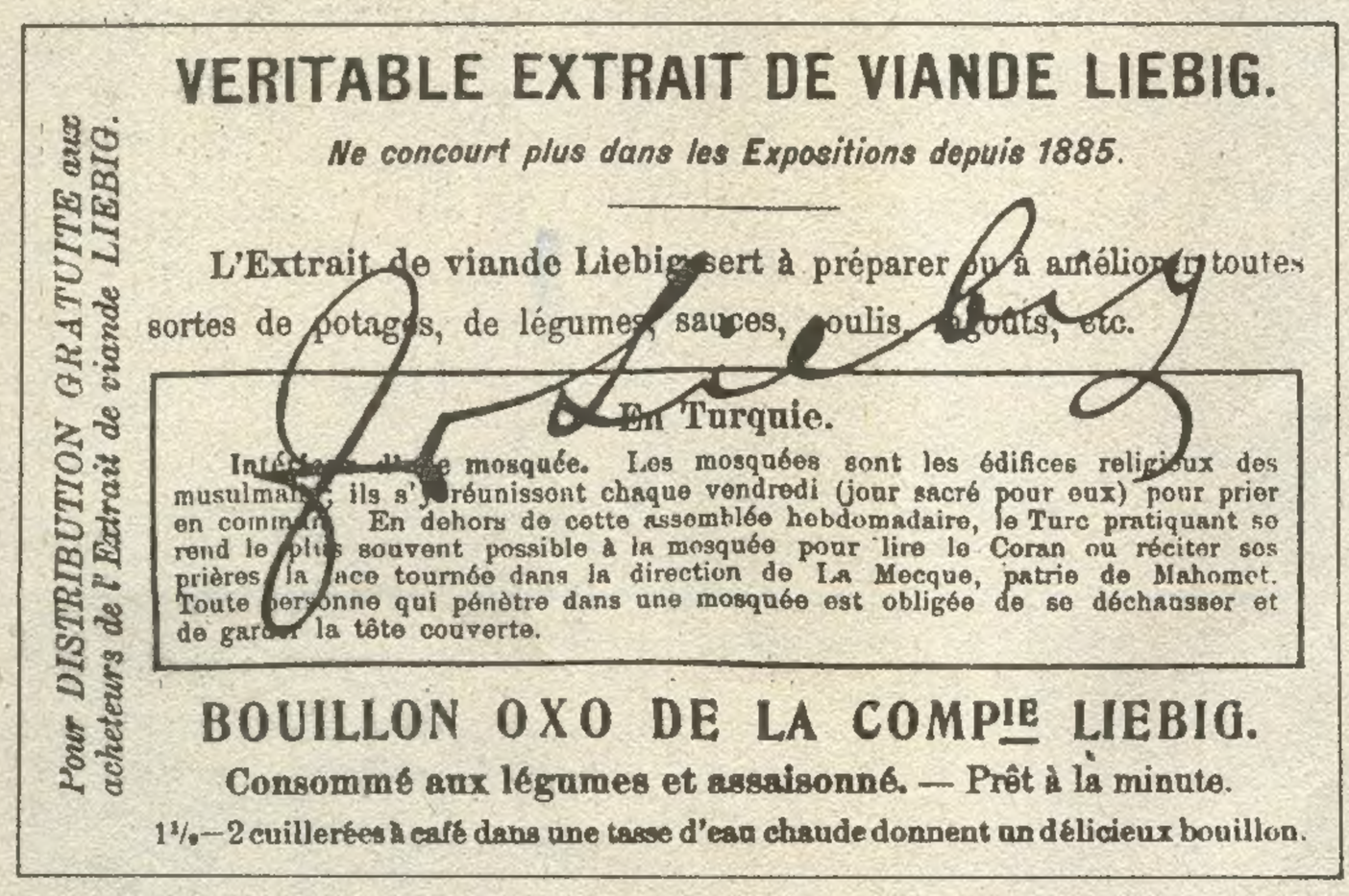

VERITABLE EXTRAIT DE VIANDE LIEBIG.

Ne concourt plus dans les Expositions depuis 1885.

L'Extrait de viande Liebig sert à préparer ou à améliorer toutes sortes de potages, de légumes, sauces, coulis, ragoûts, etc.

En Turquie.

Intérieur d'une mosquée. Les mosquées sont les édifices religieux des musulmans; ils s'y réunissent chaque vendredi (jour sacré pour eux) pour prier en commun. En dehors de cette assemblée hebdomadaire, le Turc pratiquant se rend le plus souvent possible à la mosquée pour lire le Coran ou réciter ses prières, la face tournée dans la direction de La Mecque, patrie de Mahomet. Toute personne qui pénètre dans une mosquée est obligée de se déchausser et de garder la tête couverte.

Pour DISTRIBUTION GRATUITE aux acheteurs de l'Extrait de viande LIEBIG.

BOUILLON OXO DE LA COMPIE LIEBIG.

Consommé aux légumes et assaisonné. — Prêt à la minute.

1½—2 cuillerées à café dans une tasse d'eau chaude donnent un délicieux bouillon.

LIEBIG KUMPANYASI

Sermaye: 27.500.000 Frank
Kuruluşları FRAY-BENTOS (Uruguay) ve COLON (Arjantin)

Liebig et hülasası her cins çorba, sebze yemeği, sos, yahni vs. hazırlanmasında veya başka bir yemeğe dönüştürülmesinde kullanılır.

Türkiye'de

Buğday harmanı. Bu işlem Türkiye'de hâlâ İncil tarafından zikredilen veya Akdeniz'in eski toplumlarında uygulanan ilkel biçimde olmak üzere yapılmaktadır. Öküz veya at koşulmuş kalaslardan meydana gelen bir araç yere daire biçiminde serilmiş başakların üzerinde sürüklenmektedir. Başaklarından böyle ayrılan buğday taneleri, zarlarından da aynı derecede basit bir işlemle ayıklanmaktadırlar; rüzgâr estiğinde karışım kürekle havaya atılmakta; taneler yere düşerken zarlar uçuşmaktadır.

GERÇEK LIEBIG ET ÖZÜ

1885'den beri Sergilerde yarışmıyor.

Liebig Kumpanyası'nın 1865'teki kuruluşundan beri hayvan kesimlerinin toplamı, yaklaşık yarım milyar frank değerinde, 6.500.000'den fazla baş olmaktadır.

Arnavut dansı. Arnavutlar hiç tartışmasız Türkiye halkının en cesur ama aynı zamanda da en cahil insanlarıdır. Dağlık ülkelerinin vahşi doğası onları çok özel bir şekilde damgalamıştır. Uzun zaman Türk etkisi karşısında erimeyen Arnavutlar sonunda Sultan'ın muhafız birliğini oluşturma ayrıcalığı karşısında yumuşamışlardır; bu özel birliğin çekirdiğini bugün hâlâ onlar meydana getirmektedirler. Arnavut dansları savaşçı danslarındandır ve bu onların huylarına uygun düşmektedir. Bu danslarda kadınlara yer yoktur. Bu dansları meydana getiren ritm ve çeşitli hareketler kuşku yoktur ki, yüzyıllardır değişmeden kalmışlardır; Arnavutların ataları olan İlliryalılar Romalılar çağında tamamen aynı dansları etmekteydiler.

Bir Caminin içi. Camiler müslümanların dinsel binalarıdır; her Cuma (onların kutsal günü) birlikte ibadet etmek üzere buralarda toplanırlar. Bu haftalık toplantıların dışında, mümin Türk mümkün olduğu kadar sık camiye Kuran okumaya veya Hz. Muhammed'in vatanı Mekke'ye yüzünü dönmüş olarak dua etmeye gider. Camiye giren herkes ayakkabılarını çıkartmak ve başını örtmek zorundadır.

İstanbuldaki Büyük Pazar. Türk kentleri genelde bizim kentlerimizde olduğu gibi, dükkanlar ve mağazalarla çevrelenmiş sokaklara sahip değillerdir; bütün satış yerleri ve zenaatkâr dükkânları cinslerine göre bir cins hal olan pazar adını taşıyan yerlerde toplanmışlardır.

Zengin bir Türkün haremi: Müslüman ülkelerde kadın tamamen alt bir mertebe işgal etmektedir. Toplumsal ufku, evinin ötesine uzanamamaktadır. Yüzünü kalın bir peçe ile örtmeksizin sokağa çıkmaya hakkı yoktur. Fakir kadın bir yük hayvanı gibi çalışmaktadır; zengin kadın ise boş bir hayatı çocuksu meşguliyetler içinde geçirmektedir. Ancak, şu son zamanlarda bir tepki oluşmaya başlamıştır. Modern Türk kadını, en azından üst sınıflara mensup olanı, kendini eğitmek ihtiyacı duymaktadır. Tıpkı Batılı kızkardeşleri gibi daha az pasif, her türlü amaç ve idealden daha az yoksun bir hayat istemektedir.

Sultan Ahmed Çeşmesinde. Kuran müslümanlara alkollü içkileri yasaklamıştır. Demek ki, iyi su onlarda önemli bir rol oynamaktadır. Sultanlar her zaman bu esas içecekten uyruklarına yeterli miktarda ve iyi kalitede sağlamaya özen göstermişlerdir. Bunun sonucu olarak İstanbulda halk çeşmeleri çok sayıdadır. Sultan Ahmed Çeşmesi hepsinin en güzelidir; bu çeşmenin etrafında sabahtan akşama kadar yoğun bir hayat yaşanmaktadır.

"BARBAROS" DEĞİL, "HAYRETTİN PAŞA"

Ünlü Türk denizcisi Hayrettin Paşa'nın, yaşamı boyunca kendi toplumunda, önce Hızır Reis ve sonra Hayrettin Paşa olarak anıldığı anlaşılıyor. Ölümünden (1546) yaklaşık yüz yıl sonra yazılmış olan *Tuhfetü'l Kibar Fi Esfari'l Bihar*'da yüz altmış kez anılan ünlü denizci için şu beş biçimden biri kullanılıyor:

Hızır Reis
Hayrettin Bey
Hayrettin Reis
Hayrettin Paşa
Gazi Paşa

Kâtip Çelebi, kitabının sadece üç yerinde Hayrettin Paşa için Barbaros adını kullanmıştır; bunlar da Hayrettin Paşa'nın kâfirlerce anılmasını belirten cümlelerdir: "Barbaros seni arar, gafil olma deye kafirler Anderya'yı uyardılar" (1. basım, s.62) örneğindeki gibi...

Demek, Kâtip Çelebi'nin kitabına bakarak şu sonucu çıkarabiliriz: Hayrettin Paşa gerek kendi yaşadığı dönemde (16. yüzyılın ilk yarısı) ve gerekse 17. yüzyılda Osmanlı ülkesinde, başlıca Hayrettin (Bey, Reis, Paşa) olarak anılıyordu; Avrupalılar ona Barbaros diyorlardı.

Hayrettin Paşa'ya Frenklerin *Barbaros* demesinin nedeni olarak kırmızı sakallı olması gösterilir. Kâtip Çelebi de yukarda anılan kitabında "Hayrettin Bey'e İtalyanca 'Kızıl Sakal' anlamına 'Barbarosa' derlerdi" diye bir açıklama veriyor.[1] Ayrıca, kitabın üç yerinde, Frenklerin ağzından Hayrettin Paşa'yı Barbaros veya Barbarosa diye anarak, bu açıklamasını teyit ediyor.

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Donanmasındaki "hatt-ı harp" gemilerinden birinin adının Barbaros olmasına ve Ali Rıza Seyfi'nin 1910 yılında basılmış kitabının adının Barbaros Hayrettin oluşuna bakınca, Osmanlıların da zamanla Frenklerin yakıştırmasını benimsedikleri anlaşılır. Bu gelişme, belki de şöyle olmuştur:

"Barbaros" nitelemesi ünlü denizcinin adına -Avrupaîlik kokan-[2] söylenişi çekici bir fazla sözcük kattığı için seve-seve eklenmiş ve "Barbaros Hayrettin Paşa" benimsenmiştir. Sonra da, adı Eyüp olan çocuğun zamanla kısalıp *İp* olması gibi, sıra ile "Paşa" ve "Hayrettin" düşmüş, Barbaros kalmıştır.

Böyle de olsa, Hayrettin Paşa'ya sadece ve kısaca Barbaros denmesini -bir bilinçsizliği yansıttığı için- üzerinde durulması gereken önemli bir gelişme sayıyorum. Bu konudaki tepkimin nedenini belki en çarpıcı biçimde özetleyecek örnek şu olabilir: Kanunî Sultan Süleyman'a biz, Frenklerin söyleyişine öykünüp Muhteşem ya da daha iyisi Magnifi Süleyman diyebilir miyiz? Bunu gönlümüz, bilincimiz benimser mi?

*

Şimdilerde yerel halkın ne dediğini pek bilmiyorum, ama çocukluğumun geçtiği 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, Beşiktaş'ın Hayrettin Paşa türbesinin bulunduğu bölgesine, ayrıksız herkes Hayrettin İskelesi derdi. Barbaros sözcüğünün kullanıldığını hiç anımsamıyorum. Barbaros Meydanı, Barbaros Bulvarı gibi adlar sonra çıktı.

Hızır Reis'e Hayrettin adının verilmesi ile ilgili olarak Ali Rıza Seyfi'nin yukarda andığımız kitabının 200. sayfasından şu alıntıyı yapalım:

(Kanunî Sultan Süleyman'ın Anderya Dorya'dan şikâyet etmesi dolayısıyla, Hızır Reis) "Padişahım" demişti, "o herifin lâkırdısı mı olur? Emin idiniz gemilerini hevaya uçururuz. Her tarafta arıyorum, ben yaklaştıkça o kaçıyor"

Sultan Süleyman Korsan'ın (iyi denizci anlamına) bu şedid ve şeciâne cevabından pek memnun olmuş, en büyük bir tavr-ı iltifat ile:

"Hızır Reis" demişti, "sen bu dinin en hayırlı oğlusun, bundan sonra ismini Hayreddin tesmiye ettim."

İşte Hızır Reis'in Hayrettin Paşa olması bu muhteşem mülâkat neticesidir.

Bu mülâkat doğru da yakıştırma da olsa, Hızır Reis'in sonradan Hayrettin Paşa olduğu ve en az yüzyıldan daha uzun bir zaman böyle anıldığı açıkken,

şiirlerini yazarken gösterdiği özeni anlatmak için "kuyumcu titizliği" gösterdiği söylenen, Osmanlıcayı da Osmanlı Tarihini de iyi bilen Yahya Kemal'in, Hayrettin Paşa yerine Barbaros'u yeğlemesini nasıl açıklamalı?

Deniz ufkunda (!) bu top sesleri
nerden geliyor
Barbaros belki donanmayla seferden
geliyor.

Şair, birinci dizede deniz ufkundan gelen top seslerini anlatmak istemiş de olsa, kendisinin ufukta olduğu düşüncesini yansıtmak istemiş de olsa, Türkçeye kıymıştır; ikinci dizede de, Hayrettin Paşaya kıymıştır.[3]

Kanımca, "Barbaros" sözcüğünün yalnız Avrupalıların (Batılıların, Frenklerin, Hıristiyanların) kullandığı bir san olduğu bilinmeli ve ünlü denizcimiz, "Hayrettin Paşa", ya da "Kaptan-ı derya Hayrettin Paşa" diye anılmalı; Barbaros Meydanı, Barbaros Bulvarı gibi yer isimlerindeki "Barbaros" sözcüğü yerine de "Hayrettin" sözcüğü konmalıdır. Böyle bir gelişme olursa, belki, Trablus yerine "Tripoli", Kudüs yerine "Jerusalem", Arnavutluk yerine "Albania" deyip yazan kimileri, düştükleri yanlışlığı anlarlar da bundan sonra doğrusunu yazarlar.

Gündüz AYBAY
Türk Uzakyol Gemi Kaptanları
Derneği Başkanı, İstanbul

Bu ayın sonlarında Ankara'daki Nev Sanat Galerisi'nde sergisi açılacak olan Arif Dino'nun desenlerinden biri: Yahya Kemal

[1] "Barbaros"un Hızır Reis'in ağabeyi Baba Oruç'un adından bozma olduğu da söylenir. Öte yandan, "Barbaros" Yunancada düpedüz *barbar* demektir.

[2] "Barbaros[a]" deyince, Batılıların aklına ilk gelen, 12. yüzyılın ikinci yarısında Kutsal Roma İmparatoru olan Friedrich'tir. Üçüncü Haçlı Seferi sırasında (1189 yılında) Silifke dolaylarındaki Göksu'da çimerken sekte-yi kalpten giden bu zatın, gerçekte ölmediği, Kyffhauser dağlarında bir mağarada uyuduğu ve ülkesi dara düşünce yardıma koşan olduğu yollu bir söylence de vardır.

[3] Gelin de, Neyzen Tevfik'in heykelin sol elinin arkaya doğru duruşundan, bu beyitin değeri ile ilgili olarak çıkardığı yoruma katılmayın:

Edebî bilgini Hayrettin Kaptan
Beş asır önceden biliyor gibi
Ikına ıkına yazdığın şi're
Barbaros kıçını siliyor gibi

(1948) (Der.) Recep Usta, *Neyzen Tevfik: Hayatı, Sanatı ve Eserleri* (İstanbul: Kastaş Yay., 1985), s.270.

YİNE MERYEM ANANIN BEKARETİ

Derginizin 7. sayı ve Temmuz 1984 tarihli nüshasında sayfa üçde "Meryem Ananın Bekâreti" adı altındaki bir okuyucu mektubuna verilen cevapda tarihi ve filolojik hatalar vardır. Ülke dışında bulunduğumdan geç de olsa muteber derginizdeki bu hatalarla ilgili olarak yazmak gereğini duydum.

Paragraf 1:

Yazara göre, *immaculate conception* dogması, "Meryem'in Hz. İsa'ya hâmile kalırken bakire" bulunmasıdır. Bu pekçok kişinin yaptığı bir hatadır. Bu dogma, 8 Aralık 1854 yılında Papa IX Pius tarafından kanunlaştırılmış şekliyle şöyledir: "... en Kutsal Bakire Meryem, ilkahının ilk yanından itibaren kadim günahdan, bütün lekelerden temizlenmiş ve arı kalmıştır." Görüldüğü gibi, *immaculate conception* dogması, İsa'nın doğuşu ile ilgili değil, Meryemin ilkahı ile ilgilidir. İsa'nın babasız olarak bir bakireden doğumu, *Virginal Birth* dogması ile açıklanmaktadır.

Paragraf 2:

Yazar Hz. İsa hakkında bütün bildiklerimizin sadece dört ayrı İncil'de ve Pavlos'un mektuplarında bulunduğunu söylemektedir. Bu hatalı bir değerlendirmedir. Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahid kısmında dört İncil yazarı Matta, Yuhanna, Markos, Luka ve Pavlos'dan başka Petrus ve Yahuda da İsa hakkında yazmışlardır.

Yazar aynı paragrafta Hz. Musa'nın doğumunda "gökte yeni bir yıldız peyda olduğunu" ileri sürmektedir. Yazar eğer kritiğini Kitab-ı Mukaddes üzerine yapıyorsa, şunun bilinmesinde fayda vardır ki, bu kitaba göre Musa'nın doğuşu sırasında herhangi bir yıldız ortaya çıkmamıştır. *Mişnah*da bu hususda herhangi bir bilgi vermemektedir. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'de ne Musa'nın ne de İsa'nın doğumunda Firavun veya Herodes "bütün Yahudi çocuklarının" katliamını emretmiştir. Firavun, yazarın iddia ettiği gibi "Musa'nın doğumu sırasında" değil, Musa doğmadan önce doğacak erkek Yahudi çocuklarının, Herodes ise İsa doğduktan sonra 2 yaşına kadar olan ve yine sadece erkek çocukların katledilmelerini emretmişti.

Paragraf 3:

Yazara göre, İncil yazarı Matta Eski Ahidi Yunanca *Septuagint* -Yetmişler- tercümesinden okumuştur. Bu da kesin olmayan, hatta Lord Kenyon'dan bu yana artık geçerli olmayan bir savdır. Bugün kesin olarak Matta'nın İncilini kaleme aldığı günlerde Yetmişler tercümesinden başka tercümelerin de İsrael'de varolduğu bilinmektedir. Bunun en güzel örneği *Dead Sea Scrolls*-Ölü Deniz Tomarları-dur. Bunlardan bazıları İsa'dan önceki devirlere, bazıları ise İsa ile çağdaş zamanlara aittir ve İbranice kaleme alınmış olup Yetmişler tercümesinden farklı versiyon ve deklansiyonlara aittirler. Kaldı ki, Yeruşalim'deki tapınak İsa'dan sonra 70 yıllarına kadar faaliyetini sürdürmüş ve burada İb-

Okuyuculara Mektup

Bu ay hacmimiz 8 sayfa azalmış olmakla birlikte, yine dolgun bir sayıyla karşınızdayız. Yakın Tarihimizden Portreler dizimizde, ilginç bir geç dönem Osmanlı aydını olan Muallim Cevdet (İnançalp) tanıtılıyor. Ondan seçilip yeni harflere aktarılan makale, (son yıllarda bazı günlük gazetelerimizin Ermeni terörizminin odaklarından biri olarak anlattığı) Venedik'teki San Lazzaro adasında 250 yıldan uzun bir süredir faaliyet gösteren, Ermeni Katolik "millet"inin bu kültürel merkezinin geçmişine ışık tutmakta. (Ermenilerle aramızın en bozuk olduğu günlerde bile, Ermeni Katolik "millet"iyle iyi geçindiğimizi hatırlamak yararlı olur. Başka birçokları gibi, sıcaklıktan önce, aydınlık gerektiren bir konu, bu da.)

Geçen ay başlayan arkeoloji dizimiz, Antik Likya Şehirleri, bu ay Pınara ile sürüyor. Gelecek ay, Patara incelenecek. Fatmagül Berktay arkadaşımız (1985 Ekim sayımızdaki) Huizinga'nın yapıtından yola çıkarak yazdığı, "Orta Çağda Yaşam, Aşk ve Ölüm"den sonra, şimdi de başlıca Eileen Power'a dayanarak "Orta Çağda Kadın"ı anlatıyor, yine Batı Orta Çağında. Doğuda, özellikle bizde kadın konusunu ise, daha ileriki sayılarda yayımlayacağımız bazı kitap tanıtma yazıları işleyecekler. Müzik Tarihi, elinizdeki sayıda, Murat Bardakçı'nın Maragalı Abdülkadir üstüne çalışmasının ilk bölümüyle temsil ediliyor (bu yazının devamı, gelecek ay çıkacak).

Bir süredir dergimizde tarih esinli denemeler yazan Enis Batur, bu kere yarım yüzyıl önce iki Leh yazarı arasında geçen bir mektuplaşmayı vesile ederek, dişlerini gösterip, "halk düşmanlığı" diye yarı-şaka takıldığımız seçkinci tavrını ortaya koydu. Açıksözlü cesaretini kutlamak ve "sıradanlığı" tiksinilesi bir şey saymasını paylaştığımızı açıklamak istiyoruz. Ama onunla duygudaşlığımız buradan öteye gitmiyor. Siyasal bilinç yoksunluğunu anlayışla karşılamaktayız. Eskiden de oruçlu olduğu kuşkulu ya, şimdilerde imama kızıp (öne çıkan, kötü örneklere bakarak) oruç bozan, bir o değil. Sıradanlık, bizce halk kalabalıklarından çok, aydınlar arasında yaygın bir olgu. Ne denli cilve yapsalar, biribirilerine pek benzer aydınlar. Halktan kişilerdeki tarihten süzülüp gelen bilgeliği ise, görmeye göz gerek. Bu itirazı, kendi verdiği resmin altyazısındaki, Gombrowicz'in Proust'u, Kafka'yı, Joyce'u da hiçe sayan tutumuyla aşmak belki mümkündür; ama acaba Enis kardeşimiz paylaşıyor mu, o değerlendirmeyi?

Bu ayın yabancı Türkolog konuğu, yine genç bir Fransız: François Georgeon. Onun, 20. yüzyıl başlarında bir Osmanlı ailesinin bütçesi üstüne incelemesi, özellikle Sosyal Tarih meraklıları için, hiç kuşkusuz pek makbule geçecektir.

Bu sayımızın belki en değerli katkısı, Harvard'tan Şinasi Tekin dostumuzun ilk Osmanlı Pasaportları hakkındaki yazısı. Sürekli köşe ve sayfalarımızda, bu ay da yeni örnekler sunuluyor, sizlere. Yüz Yıl Önceki *Basiret*'ten yapılan seçmeleri, ilgiyle okuyacağınıza güveniyoruz. Sanat Tarihçisi Prof.Dr.Semavi Eyice'nin büyük Bizantinist Krumbacher'ın Türkiye gezi anıları hakkındaki önemli tanıtma yazısı, Kitabiyyat bölümümüzü neredeyse doldurdu. Bu bölümde bir de, basılmış, ama yayımlanmamış bir Musiki kitabı anlatılmakta.

Kapak resmi olarak kullandığımız 75 yıllık renkli kartpostallar ve bunlara dair notu için, Dr.Anhegger'e çok teşekkür ediyoruz.

Saygı ve sevgilerimle,

Mete Tunçay

---

ranice olarak Eski Ahid kopyaları hazırlanmıştır.

Yazara göre, Matta İncilinde, Meryem'le ilgili olarak "parthenos" kelimesini kullanmıştır ki, Yunanca olan bu kelime kesin olarak bakire demektir: halbuki İsa'ya peygamber kitabında "alma" kelimesini kullanmıştır ki, bu, yazara göre kesin olarak "genç dişi" demek olup bakire olmakla herhangi bir ilişkisi yoktur. Bu filolojik bir hatadır. İsa'ya peygamberin yaşadığı M.Ö. 8'nci asır Yahudiyesinde "alma" kelimesi bakire anlamını da verebilecek şekilde kullanılabiliyordu. (Daha fazla bilgi için bakınız J. Hastings D.D., *Dictionary of the Bible,* ilgili madde.)

Paragraf 4:

Yazar dördüncü paragrafda da tarihî hatalar yapmaktadır. Yazara göre Asurlular Yahuda kralı Ahaz'ın yardımına gelmemiştir. Halbuki durum bunun tam aksidir. Asur kralı Tiglath-pileser III (Babil Kral Listesi A'ya göre Pulu Eski Ahid'in 2. Krallar 15:19 ve 1. Kronikler 5:26'ya göre Pul ve Sinkronistik Babil Krallar Kroniklerine göre Tukultiapilesharra) Ahaz'ın yardımına gelmiş ve M.Ö. 740'da Şam şehrini aldıktan sonra İsrael devletinin bağımsızlığına son vermiştir. Böylece Yahuda kralı Ahaz'ın en zorlu iki düşmanını (İsrael kralı Pekah ve Şam kralı Rezin) ortadan kaldırmıştır. Bu seferle ilgili olarak Asur kayıtlarında Azirau Yaudaaa ibaresi kullanılmaktadır. Söz konusu seferden sonra, Ahaz da Asurluların bir vasalı durumuna düşmüştür. Asur kayıtlarına göre, Yauhazi'nin (Ahaz) verdiği boyunduruk parası arasında "...altın, gümüş, antimon, teneke, kenarları renkli ipliklerle işlenmiş kumaşlar, erguvani, çeşitli deniz ürünleri, atlar ve taşıma için eğitilmiş katırlar..." bulunduğu belirtilmektedir.

Ahmet Seyfi ERDENGİZ
Ph. D., Lefkoşa-Kıbrıs

Bir Ömür Boyunca -XI

REFİK HALİD KARAY

Size şimdi Meşrutiyetten sonra politikaya karışmış yahud politikaya özenip bir müddet ön sırada yer aldıktan sonra çoğu köşelerine çekilmiş ve göçmüş muhalif simaları anlatacağım; oldukları gibi veya benim anladığım kadar.

Bu zevat arasında en orijinallerinden biri, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin mahdumu, Bâlâ rütbesi ricalinden ve Şûrâ-yı Devlet âzâsından Muhtar Bey idi. (Devlet Salnamesi'nde nişanları yazılı: Birinci Osmanî, yani "gran kordon", murassa Mecidî "büyük kordonun elmaslısı", altın ve gümüş imtiyaz madalyası. Bunlar madalyaların en yükseğidir. Hepsini de genç yaşta takıp takıştırmıştır.) Bana onu ilk defa, gazeteci şehitlerin ikincisi olan, bizim "Fecriâti"den Ahmed Samim tanıttı. Hem de -zavallı genç çok şakrak, neş'eli, hareketli idi- acaib bir tarzda:

Menfur cinayetten ancak bir yıl önce idi, galiba bir yaz günü... Boğaziçi'nden dönerken vapurda Ahmed Samim ile karşılaştık; dedi ki:

— Kuruçeşme'de inelim, seni bir yere götüreceğim.

İskelede indik: o zamanlar burası kibar yatağı idi; büyük yalılar, büyük korular, debdebe, dârât, hepsi var: denizde dört çifte kayıklar ve akaju narin kikler; karada Bender markalı faytonlar, kupalar, iki tekerlekli sepet arabalar, İngiliz yapısı büriks mutbak bacaları, fabrika bacaları kadar duman püskürüyor; hademe, ...şeme, seyis, ayvaz, haremağası, neler, kimler yok ki! İmparatorluğun her kıyafetten halkı, Arnavudundan Kürdüne kadar hepsi mevcud. Harem daireleri de -görünmüyorlar amma- yine öylece dolu olduğu malûmumuz.

Yalılarla yamaçlar arasına sıkışmış dar ve Arnavud kaldırımlı yolda yürüyoruz. Ahmed Samim koru tarafındaki ufak bir kapıdan girdi. Merdivenleri çıkıyoruz, boyuna çıkıyoruz. Şimdi de kum döşeli, kavisli bahçe yollarına tırmanmaktayız. Nihayet beyaz boyalı, süslü püslü bir köşk göründü, koru içinde. Arkadaşım sürpriz yapacağını belli eden gülümsemeli bir susma halinde yürümektedir. Kapıyı açan redingotlu uşağa soruyor:

— Beyefendi kalktılar mı?

— Şimdi uyandılar, efendim. Buyurunuz, haber vereyim.

— Daha yemeğini yemedi, tabiî?

— Hayır, yemek üzereler.

Şaştım kaldım. Neden mi diyeceksiniz? Saat ikindiyi çoktan geçti, hemen hemen güneşin batması yakın; Ramazan ayında da değiliz. O "beyefendi" ne gibi bir uykudan kalkmış ve ne zaman yemeğini yiyecek? Yaz, kış Allahın günü oruç tutan biri midir? Ve bizim böyle bir adamın evinde işimiz ne?

Meşrebi laubâli olan Ahmed Samim uşağa aldırmadan merdivene doğru yürüdü; arkasından ayrılmamamı işaret etmişti. Üst kattayız. Bir kapıda durdu ve kapı ardından seslendi:

— Ben geldim, dedi, Refik Halid'i de getirdim. Girelim mi?

Cevabı beklemedi, galiba. İçerideyiz ve ufak tefek, siyah bıyıklı, robdöşambra bürünmüş, orta yaşlı bir zatın karşısındayız. Arkadaşım beni öne geçirdi:

— İşte, dedi, o beğendiğin yazıları yazan çocuk budur.

Hâlâ kiminle tanıştırıldığımı bilmiyorum. Meçhul zat, yüzünde gizli bir memnunluk ve biraz da hayret, koştu. Elimi tuttu, bir koltuğa götürdü:

— İftihar ediyoruz sizinle, dedi, safa geldiniz, hoş geldiniz!

Anladım ki, muhaliflerden yani iktidardaki partinin aleyhtarlarından. Beni evde alkışla kışkırtarak -şans eseri ölümden kurtulup- sürgüne yollandıktan sonra, "o da fazla ileri gitti idi, çok sert yazıyordu" diyecekleri bir

Refik Halid, 1924'te eşi ve arkadaşlarıyla Büyükada'da.

beyzade, bir "devr-i sabık" gözdesi!

"Beyefendi"nin yemeği, kapaklı Saksonya tabaklarda -onlardan bizim evde de vardı, artık antika olmuştur, vaktiyle epeyce evlerde muhakkak bulunurdu- yalıdan geldi. Öğle yemeği imiş bu. Muhtar Bey meğerse cheri illetine mübtela olduğundan ancak sabaha karşı yatar, günü çok defa uykuda geçirir, sonra da dostlarını kabul eder, onlarla akşam yemeğini yer, sohbet geç vakte kadar sürermiş. Misafirler dönemediklerinden köşkte ve yalıda gecelerlermiş.

Nitekim biz de öyle yaptık.

Yeni misafirler ne biçim adamlardı? Üdebadan, ulemadan, politikacılardan çoğu tanınmış adamlar. Sultan Abdülhamid devrinde de Muhtar Bey'in dostları ve devamlı misafirleri aynı kıratta: Hüseyin Cahit, Mehmed Cavid, Ahmed Kaygılı, Servetifünunculardan başkaları, hep hürriyetçi ve rejim aleyhtarı gençler! Sere serbest idareyi çekiştiriyorlar. Zira bu yalıdan ve Deveyokuşu denilen semtteki konaktan daha emniyetli yer bulunur mu?

Şeyhülislâm Efendi hazretleri padişahın gözbebeği; mahdumları ise gözbebeğin gözbebeği! O devirde "Cercle d'Orient"te Türk olarak birkaç âzâ vardı: müze müdürü ressam [Osman] Hamdi Bey ve biraderi, bu Muhtar Bey, Arap İzzet'in damadı ve şehremini Reşid Muhtar Paşa'nın genç mahdumu, yine Bâlâ ricalinden ve Şûrâ-yı Devlet âzâsından Semih Muhtar Bey. (Bu zattan, ayrıca bahsedeceğim, son zamanlarda üslûp ve tarzı acaib olmakla beraber, değerli "hatıralar" yazmıştı, dostlarımdandı ve devamlı misafirlerimden. O da şahsı nev'ine münhasır zevattandı.)

Kendisiyle tanıştığım sırada Muhtar Bey'in yukarıda isimlerini saydığım yeni hürriyet ricali ile arası açılmıştı; açılmış söz mü? Birbirlerine düşman kesilmişlerdi. Doğrusunu isterseniz, Şeyhülislâmzade onlara akıl hocalığı etmeye kalkışmış, onlar da şımardıklarından eski dostlarını nankörlük yoluna saparak başlarından atmışlardı; hem artık bunların mükellef sofralara ihtiyaçları da yoktu; her yerden çağırılıyorlar, kendileri de yavaş yavaş konak ve sofra sahibi oluyorlardı. Şuayıb Bey, bir müddettir, eski Nafıa Nâzırı, Erenköy istasyonu yanındaki cami'bânisi Zihni Paşa'nın damadı idi... Ne yazık ki, bu devlet uzun süremedi; "Hayat ve Kitaplar" muharriri birdenbire 34 yaşında ve 1910 yılında apandisitten öldü; üzülmüştük.

Ölmeseydi neler olabilirdi! Mebus, sefir, maarif nâzırı, meclis reisi, hepsi. Fakat bahtsızlık sanılan bu vakitsiz ölüm, belki de onu İttihat ve Terakki elebaşılarından bir kısmının uğradığı idam, firar, suikast vesaire gibi kötü âkıbetlerden kurtarmış oluyordu. İsmi, gazetecileri öldüren veya öldürten, Almanya'nın kuyruğuna takılıp, memleketi parçalatan, arkalarında korkunç bir yıkım ve yakım manzarası bırakarak vicdan azabları içinde yâdellerde sönen arkadaşları arasına girerdi. Rahmetle analım.

Muhtar Bey'e dönüyoruz:

Meşrutiyetten sonra, başına yeni devrin yeni yetişen münevverlerini de topladığı olmuştu: benim meclisinde gördüklerim arasında Fecriâticilerden Ahmed Samim, Celâl Sahir, Fazıl Ahmed, Yakup Kadri, Şahabeddin Süleyman ve daha sonraki müdavimlerden Yahya Kemal vardı. Ben nadir uğrayanlardan idim, zira ne derece enteresan olsa, kadın karışmayan, sadece erkek kokulu meclislerden hazzetmezdim. Evlenmemiş olan Muhtar Bey de benim hazzettiğimden zevk almazdı!

Ahmed Samim, yanında Fazıl Ahmed, işte bu Muhtar Bey'in Kuruçeşme'deki yalısına giderken Bahçekapı fırını önünde, ensesinden girip burnunun yanından çıkan bir kurşunla öldürülmüştü. Faciânın tafsilatını Fazıl Ahmed yazmıştır. Şu var ki ben ertesi günü Hilal Matbaası'nda cesedi görmüştüm. Kurşun o sevimli, güzel yüzde hiç tahribat yapmamıştı: ensede küçük bir delik, burun yanında hemen hemen hiç fark edilmeyen, çoktan kapanmış, kansız bir nokta.

Gören onu eceliyle, bir kalp sektesinden ölmüş sanabilirdi. Sima tamamıyla sakin, rahattı; belli ki ne acı çekmişti, ne korku geçirmişti.

Ahmed Samim cinayeti maktulün en yakın dostlarını -başta Kıbrıslı Şevket ve ben bulunmak üzere- bu zatı da isyan ettirmişti. Hilâl Matbaası'ndaki toplantıya katıldı. Hattâ içeriye zorla giren jandarmalar ve polis kuvvetine karşı göğsünü açarak:

— Tabutu alamazsınız, al-

BİR ÖMÜR BOYUNCA (XI)

mak isterseniz önce beni vurun!

demek cesaretini de candan gösterdi. Gece evinde toplandık; hükûmete karşı bir şeyler yapmak istiyorduk. Uzun tartışmalar sonunda çoğunluk ve arada Muhtar Bey yürürlükteki kanunlara göre yapılacak en ufak hareketin idamla cezalandırılacağı üzerinde durdu. Bu, bir "panik" idi, korku ve dehşet salgını. O zaman Şevket tek başına kaldığını sanarak:

Ben muhakkak bir şey yapacağım!

diye haykırdı. Bir ses daha işitildi:

— Ben de seninle beraberim!

Kimdi onu söyleyen? Tabiîdir ki, ben! Ve bize avukat merhum Kuruçeşme'den Kıbrıslı Celâl ile yine Şevket'in hayranlarından Halid Bey katıldı.

Ne yapabilirdik?

En iyisi ve tesirlisi gazete, bulamazsak risale, yani broşür ile neşriyat. Gecenin ilerlemiş bir saati idi, hemen yazmaya başladık. Şafak sökerken önümde bir yığın vardı.

Hikâyenin üst tarafını bu hatıratın Ahmed Samim ile alâkalı birinci kısmını okumuştunuz.

Merhum Muhtar Bey de komitenin elinden canını güç kurtararak memleket dışına çıktı. I. Dünya Harbi'ni Fransa'da geçirdi. Buradan Mütareke zamanı döndüğü zaman yanında iri yapılı, tıknaz, babacan, zekâca kıt, Türkçe bilmez bir adam, galiba Korsikalı bir Fransız vardı. Yalıda yiyip içen, beyin daima meclisinde karşısında bulunan, konuşanları anlamamakla beraber huzurdan bir türlü ayrılmayan o zat kimdi?

Şeyhülislâmzadenin Fransa'da muhafazasına memur edilmiş bir sivil polis! Yıllarca peşinde gezen bu şahsa o kadar alışmıştı ki, ayrılmaya razı olamamış, maaşını kendisi vermek şartıyla yanına alarak İstanbul'a getirmişti.

Muhtar Bey'in baş merakı yüksek makamlara "lâyiha" vermekti, ıslahat lâyihası yani tasarısı! Sultan Abdülhamid'e verirdi, sonrakilere de... İşittiğime göre Atatürk'e de yollardı, İsmet Paşa'ya da. Yapılması gereken işleri anlatır, akıl öğretir, yol gösterirdi. Çoğu -birkaç örneğini kendisi okumuş da bilirim- bilgiye dayanan yazılardı, yabana atılacak cinsten değildi, ama muhakkak ki, padişahları da, sadrazamları da, öbür ricali de memnun etmezdi. Bunlar "kendisine ait olmayan işlere burnunu sokmak" tesiri yaptığı için, belki de pek uzun tutulduğundan ve birbiri arkasında sunulduğ*undan usanç* verirdi.

Dördüncü tefrikamızda (Nisan 1985) anlatılan,

Refik Halid'in Kendi Ölümüyle İlgili Olarak Çıkardığı Yalan Haberle İlgili Bir Yankı:

Servet-i Fünun, No.1-1475 (20 Teşrinisani 1340-Kasım 1924), s.16.

Ahmet İhsan'ın [Tokgöz], 17 Teşrinisani 1924 tarihli "İstanbul Postası" mektup sayfasında, çerçeve içinde:

"Merhum Refik Halid

İhtiyarî ve uzun bir devre-i tatili müteakip yeniden intişara başlarken, daha ilk nüshamızda, edebiyat âlemi için pek elim, pek hazin ve telâfi napezir bir ziyaı [yerine konulamayacak bir kaybı] kayd etmekle nihayet derecede dilhunuz [gönül kırıklığı içindeyiz]... Bedbaht bir siyasî hayatın maceralarıyla kendini memleketin dışarısına sürükleyen Refik Halid, bu müstesna, ince, zeki, hassas ve sanatkâr ufuletti [öldü]! Vatancüda ve genç ölüye nasıl acımayalım? İlân-ı Meşrutiyetle beraber *Servet-i Fünun*'da tahrir hayatına atılan ve *Fecr-i Âti*'nin yaşadığı zamanlarda mecmuamızla pek samimi münasebetleri olan Refik Halid'in, siyasî hayatındaki zulmetlerle taban tabana zıd, parlak ve mümtaz bir hayat-ı edebiyyesi vardı. Yazılarında hiçbir tesirin, bilhassa hiçbir mizahnüvisin yetişemediği kadar kuvvetli, nafiz ve cazip bir sihr-i muvaffakiyet vardı. O ne keskin mizah, ne ince zekâ, ne füsunkâr [büyüleyici] kalem, ne canlı ve müşahhas nükte idi!... Fakat Refik Halid'in hüviyet-i edebiyyesi ve edebiyat âleminde onu ebeddiyyen gurup etmiş görmekten mütevellid elem ve teessür böyle birkaç satıra sığacak kadar ve geçici değildir. *Servet-i Fünun*'un bu hazin vesile ile yapmak istediği vazife, ödemeye çalıştığı kadirdanlık [bilirlik] borcu, pederi ve biraderleriyle birlikte bütün edebiyat âlemimize derin ve samimi taziyetlerini [başsağlığı dileklerini] arz ve iblağ eylemekten ibarettir. Bu nüshamızda resmi görülen Mefharet Hakkı Hanım, merhumun biraderzadesidir."

Başka bir sayfada:

"Matbuat Cemiyeti mücaselesinde [toplantılarında] fevkalâde alkışlanan (muganniye/şarkıcı olacak!) Mefharet Hakkı Hanım".

TÜRKİYE'DE ONBEŞİNCİ YÜZYILA AİT İKİ PASAPORT

Îl-Cân Mektûbı ve Îl-Cân-Nâme

ŞİNASİ TEKİN

Ocak 1985 tarihli 13. sayınızda muhterem R.Aybay'ın "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükûmeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar" adlı yazısını büyük bir ilgiyle okudum. Pasaport'un geçmiş asırlardaki durumuyla ilgili olarak 48. sayfada verilen kısa bilgilere bazı eklemeler yapmak istiyorum:

Türklerde[1] ilk "pasaport" Fatih Sultan Mehemmed Türkiyesi'nde gayrimüslimler için tanzim edilmiştir. Bunlar, mâhiyetleri icâbı çağımızdaki pasaportlardan farklıdır; zira bu belgeler, daha çok bir yabancıya Osmanlı Devleti içinde seyahat veya ikâmet etmesini temin maksadıyla tanzim edilmişlerdir. Modern devrin pasaportundan çok "vizesine" veya "ikâmet tezkeresine" tekabül etmektedir.

Bu pasaportlardan en eskisi Fatih'in Veziriâzam Mahmud Paşa (maktûlen vefatı 1473) tarafından Franko Bobaniç adında bir gayrimüslime, âilesiyle birlikte gelip, Osmanlı Devleti içindeki Novo Brdo haslarına veya istediği başka herhangi bir yere yerleşip, huzur içinde yaşamasını sağlamak maksadıyla Ocak 1463 tarihinde tanzim edilmiştir.[2] Belgenin tepesinde, tuğra biçiminde Veziriâzamın "pençe" adı verilen imzası vardır. Bu belgede olduğu gibi, pençelerin tuğra yerinde bulunması pek enderdir. Pençeler umûmiyetle böyle resmî belgelerin sonunda bulunurdu.

(Franko Bobaniç için tanzim edilmiş "seyahat ve ikamet tekeresi" kamamında Pasaport.)

Bâ'is-i tahrîr-i kitâb ve mûceb-i tastîr-i hitâb oldur ki

Çün dârende-i mektûb Franko Bobaniç Dubrovnik'den çıkup Hazret-i hilâfet-penâhî Sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidîn - halledet hilâfetuhu'nung Novabarda'dagı [hâsslarına] gelüp mütemekkin olmagiçün *il-cân mektûb*ın taleb eyledi.

Biz dahı bu hükmi virdük ki tereddüd çekmeyüp ta'allukâtiyle ve etbâ' ve eşyâ'iyle gelüp mezkûr hâsslarda otura. Anda sâkin olan sâyir re'âyâ nice ise ol dahı ol karar üzere olup âsûde ve müreffehü'l-hâl ola.

Hîç ferd, efrâd-i âferîdeden [anga] mâni' olup bi-vechin min-el-vücûh mâlına ve ta'allukâtına ve esbâbına ve nefsine ta'arruz degürmeye ve Despot zamânında vâki' olan kazâyâsı ihmâl olunup sorulmaya.

Şöyle bileler, bitiyi mütâla'a kılanlar tahkîk bilüp i'timâd kılalar.

Tahrîren fî avâyili cemâzîy'il-evvel, sene seb'a ve sittîn ve semâne-miye.

be-makâm-i
Kostantaniyye

(Derkenar olarak aynı kalemle şu *"sahh"* kaydı düşülmüş:)

... fî'lcümle ma'denlerde otura ve gayrı yirde otura. Ve pâdişâhung memâlik-i mahrûsesinde yörüyüp satu bâzâr ve mu'âmele ide. Hîç kimse şer'a ve 'örfe muhâlif te'addî itmeye. Şöyle bileler...-sahh-

"Pasaportun" bugünkü Türkçeyle ifadesi şöyle olur:

(Aşağıdaki) vesîkanın yazılışına ve satırların düzülüşüne sebep şudur:

Bu vesîkanın sâhibi Franko Bobaniç Dubrovnik'ten çıkarak, halîfeliğin sığınağı, gâzîlerin ve mücahitlerin Sultanı Hazretlerinin -onun halîfeliği dâim olsun!?- Novo Brdo'daki [haslarına] gelip yerleşmek için bir "Pasaport" (il-cân mektûbı) isteğinde bulundu.

Biz de, akrabaları, hizmetkârları, uşakları ve yardımcılarıyla gelip adı geçen haslarda, endîşelenmeksizin otursun diye bu vesîkayı verdik. Orada yerleşmiş olan diğer reâyâ nasıl ise bu da öyle telakkî edilsin, huzûr ve sükûn içinde olsun.

Hiçbir kimse [onu] engelleyip hiçbir sûretle malına, akrabalarına, araçgereçlerine ve kendisine saldırmasın. Despot zamânında vukû bulmuş dâvâ ve hukûkî meselelerine göz yumulup bunlar sorulmasın!

(Herkes) şöyle bilsin, (bu) vesîkayı inceleyenler bunun doğruluğunu anlayıp itimat etsinler.

867 yılının cemâziyülevveli başların-

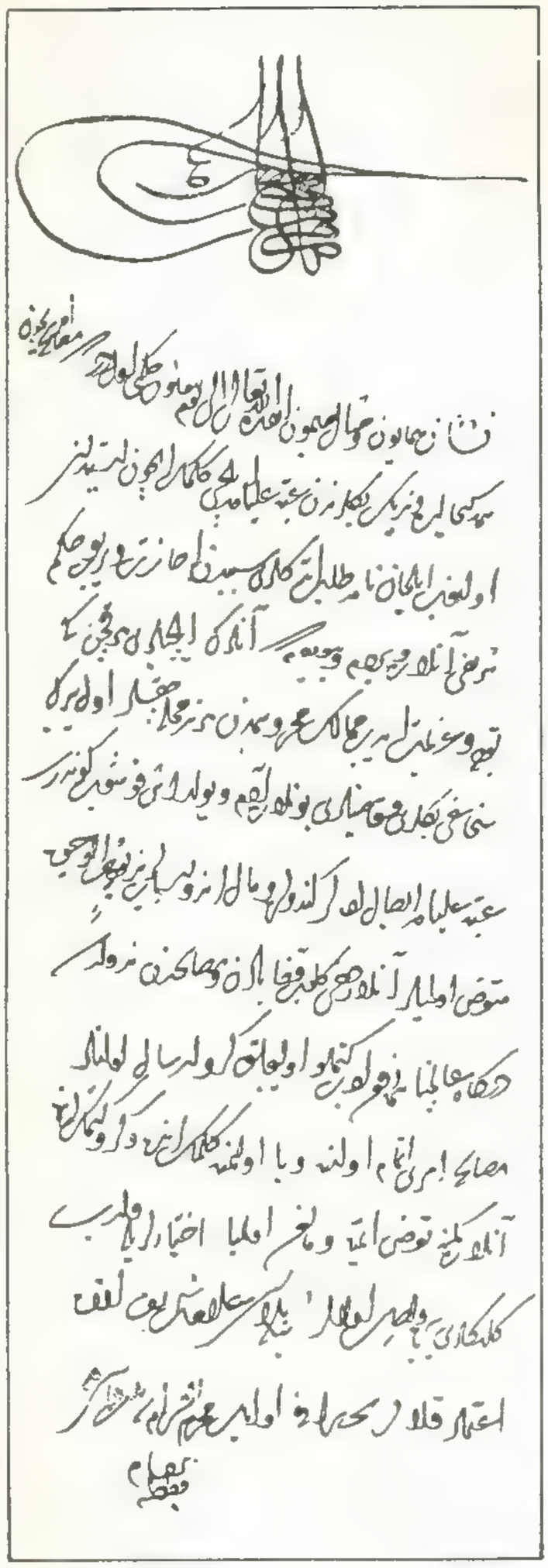

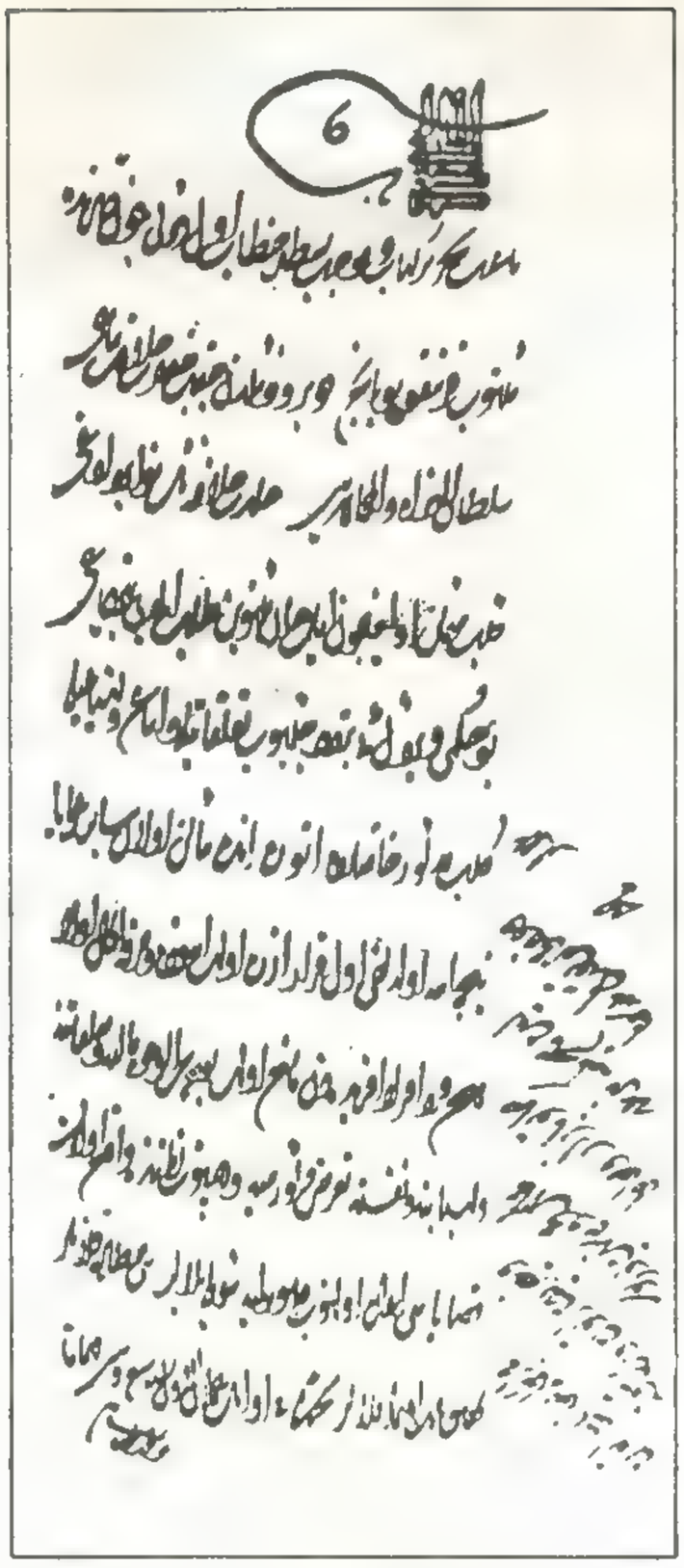

Üstte; Türkiye'de ilk pasaport: İl-cân mektûbı *1463 tarihinde Franko Bobaniç adında bir zât için tanzim edilmiştir. Yanda; Türkiye'de ikinci pasaport:* İl-cân-nâme *1478 tarihinde Venedik elçileri için Fâtih'in bir fermânı olarak tanzim edilmiştir.*

halde neşredildikten sonra cevaplandırılabilecektir.

Despot: Georg Brankoviç. Osmanlı kaynaklarında Despot veya Vılkoglı diye bahsedilen Sırp Beyi olmalı. Anlaşılan bu *İl-cân mektûbı* hâmili Franko Bobaniç 1455 yılından önce Osmanlılar aleyhine Sırp Beyi ile işbirliği yapmış, amma şimdi affa uğramıştır.

Elimizdeki öteki "pasaport", Mahmud Paşa'nın verdiğinden 15 yıl sonra, Fatih Sultan Mehemmed'in tuğrasını taşıyan bir "ferman" biçiminde olup, Venedik Beylerinden gelecek elçiler için tanzim edilmiştir. Aslı Venedik Devlet Arşivinde bulunan bu "pasaport" V.L. Ménage tarafından diğer bazı belgelerle birlikte yayınlanmıştır[3]).

F.Bobaniç'inki gibi elçilerin "pasaportu" da *İl-cân-nâme* olarak adlandırılmıştır (*mektûb* kelimesi yerine bu defa *nâme* kullanılmış ve Farsça isim tamlaması yapılmıştır). Osmanlı Devleti hudutları içine girdikleri andan itibâren elçilerin serbest ve rahatça seyahat edebilmelerini garanti etmekte, bu garantinin teminâtı olarak da Memâlik-i Mahrûseye ilk adımlarını attıkları yerin Sancak Beyleri ve Kadılarından, Venedik elçilerine yardım edilmesi ve bunların sâlimen İstanbul'a iletilmesi istenmektedir. Aynı garanti elçilere, geldiklere yere dönüşlerinde de sağlanmıştır.

(Venedik elçileri için "ferman" şeklinde tanzim edilmiş "seyahat tezkeresi" makamında Pasaport)

Mehemmed bin Murâd Hân-Muzafferun dâ'imâ!

Nişân-i Hümâyûn ve Misâl-i Meymûn-enfezehu'llâhu "ilâ yevmi yub'asûna" hükmi oldur ki

Musâlaha emriçün şimdikihâlde Venedik Beglerinden "atabe-i" ulyâma ilçi gelmek içün istîzân olunup *il-cân-nâme* taleb itdükleri sebebden icâzet virüp bu Hükm-i Şerîfi anlara virdüm.

Ve buyurdum ki anlarung ilçileri her kaçan ki teveccüh ve "azîmet idüp memâlik-i mahrûsemden her ne mahalle çıksalar ol yirüng Sancagı Begleri ve Kâdıları bunlara âdem ve yoldaş koşup gönderüp "atabe-i" ulyâma îsâl ideler. Gendülere ve mâllarına ve esbâblarına bi-vechin min-el-vücûh müte'arriz ol-

da yazıldı (22 Ocak-1 Şubat 1463). Başşehir İstanbul'da.

(Alttaki *sahh* kaydının bugünkü Türkçesi şöyle:)

... bütün madenlerde otursun ve(ya) (istediği) başka bir yerde otursun. Pâdişâhın ülkesinde yaşayıp ticâretle meşgûl olsun. Şer'e ve örfe aykırı hiçbir kimse (ona) adâletsiz muâmele etmesin. (Herkes bunu) böyle bilsin! -doğrudur!-

(Metnin anlaşılması için gerekli bir iki açıklama:)

kitâb-hitâb: secinin hatırı için yan-yana gelmiş iki kelimedir. Her ikisini de "vesîka" ile tercüme ettim. *Mektûb* da aynı manadadır.

Novabarda (Novo Brdo): Bugünkü Üsküp şehrinin kuzeyinde olup, gümüş madenleriyle meşhur bir kasabadır.

"hiçbir kimse": *hîç ferd, efrâd-i âferîdeden:* "yaradılmışlardan hiçbir kimse". Cümle yapısında bir devriklik var, *efrâd-i âferîdeden hîç ferd* biçimi beklenirdi.

Gayrimüslim F.Bobaniç'in zimmî olarak değil de, *sâyir re'âyâ* gibi telakkî edilmesi son derece dikkate değer. Reâyânın tarifinde vergilendirme husûsiyeti başta geldiğine göre buradaki F.Bobaniç de vergi bakımından diğer müslümanlar gibi mi muâmele görecek demektir? Bunun sebebi nedir? Bu münferit bir hâdise midir, yani Veziriâzam Mahmud Paşa'nın şahsî bir tasarrufu mudur, yoksa bu yaygın bir gelenek midir? Bu sorular herhalde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş dönemindeki bütün vesîkalar toplu

mayalar. Anlar dahı gelüp kazâyâdan ve mesâlihden ne varısa Dergâh-i 'âlempenâhuma ref' idüp gitmelü olıcak girü irsâl olunalar, müsâlaha emri itmâm olunsa veyâ olunmasa.

Gelmek-lerinde ve girü gitmeklerinde anlara kimesne ta'arruz itmeye ve mâni' olmaya. İhtiyârlarıyla varup geldüklerinde yire vâsıl olalar.

Şöyle bileler Alâmet-i Şerîf üzere i'timâd kılalar.

Tahrîren fî avâyili muharremi'lharâm, sene selâse ve semânîn ve semâ [ne-miye].

be-makâm-i
Kostantaniyye

"Pasaport"un bugünkü Türkçeyle ifadesi şöyle olur:

Hükümdarlık nişânını ve Uğurlu timsâlin hükmü şudur -Allah onun nufûzunu "kıyâmete kadar" saklasın!-:

Barış görüşmeleri için bugünlerde Venedik Beylerinden "Yüksek Eşiğime" elçi gelmesi husûsunda izin istenmiş ve (bunun için de) "Pasaport" (ilcân-nâme) *talebinde bulunulmuş.*

Ben de (elçilerin gelmesine) müsaade edip bu Şerefli Fermânı onlara verdim ve şöyle buyurdum:

Elçileri yola düzülüp Ülkemin hangi köşesine, neresine girerlerse, oranın Sancak Beyleri ve Kadıları bunların yanına adam katıp "Yüksek Eşiğime" göndersinler. Kendilerine, mallarına, araç-gereçlerine hiçbir sûretle saldırılmasın.

Bunlar da gelip (görülecek) hukûkî ne gibi işler varsa, âlemlerin sığınağı olan Kapıma sunup gitmek icâbettiğinde, barış meselesi ister tamamlansın, ister tamamlanmasın, geri gönderilsin.

Gelirken veya geri giderlerken bunlara hiç kimse saldırıp engel olmasın; istekleriyle çıkıp gitsinler, geldikleri yere vâsıl olsunlar.

Şöyle bilsinler, Şerefli imzâya (yani: Tuğra) itimâdetsinler.

883 yılının muharremi başlarında yazıldı (4-13 Nisan 1478),

Başşehir İstanbul'da

(Metnin anlaşılması için gerekli bir iki açıklama:)

"Hükümdarlık nişânı" ve "Uğurlu timsâl'den maksat Tuğradır. Ancak *nişân* ve *misâl*'in ferman manasına kullanıldığı yerler de vardır.

"Kıyamete Kadar" Kur'an'dan iktibastır (VII, 14, XV, 36): "onların dirildikleri güne kadar".

"... Barış meselesi ister tamamlansın ister tamamlanmasın" kendisinden önceki cümleye âittir: ... *irsâl olunalar.*

gelmeklerinde: -mek ile *-me*'nin kullanışı Eski Osmanlıca ile Bugünkü Türkçede farklıdır: İyelik ekleri bugün *-mek*'e getirilemediği halde Eski Osmanlıcada bu mümkün olmaktadır.

Fermanların sonunda, belgenin geçerliliğini dile getiren "teminât" ifâdesinde kullanılan "âlâmet-i şerîf üzere" tabiri dikkati çekiyor, yani bu durum, bilinen iptidâî dil kaidelerine aykırı düşüyor. Fakat 16. yy'dan itibâren bu "aykırılığın" farkına varılmış, *şerîf* kelimesinin sonuna bir müenneslik (gramer dişiliği) işâreti getirilerek "alâmet-i şerîfe üzere" şekline sokulmuştur.

Atalarımız acaba 16. yy'a kadar bu "gramer dişiliğine" niçin önem vermediler? Bu sorunun cevâbını veremeyeceğim[4].

Bu her iki belgede "Pasaport" mânâsına *il-cân-mektûbı* ve *il-cânnâme* kullanılmıştır. *İl-cân* deyimi, metin nâşirleri ve modern araştırıcılarca ilkin değişik şekillerde okunmuş ve ne demek olabileceği hakkında bir fikir yürütülmemiştir (bk.İ.H.Uzunçarşılı, a.g.e., s.137-138; R. Anhegger-H.İnalcık, *Kanunname*... TTK, Ankara 1956, s.7-8, not 19).

Nihayet V.L.Ménage, yukarıda zikredilen makalesinde (bk.not 3) bu deyimi bütün teferruatıyla mânâsını da belirleyerek izah etmiştir (a.g.y., s. 96-99)[5].

İl kelimesinin "barış" mânâsı daha Kâşgarî'den beri biliniyor. Eski Anadolu Türkçesinde de devam eden bu mânâ (*illik* vb.) *elçi* kelimesinde bugüne kadar kendini korumuş görünüyor: "barışçı!"

Bazı kaynaklarda, müstensihlerin bu kelimeyi yanlışlıkla *ilercân* şeklinde yazmış olmaları bu terkîbin aslında *il-ü-cân* şeklinde olması gerektiğini düşünmemizi haklı gösteriyor (vâv harfinin re harfine benzemesinden dolayı): "barış ve can (emniyeti)"

---

[1] İslâm dünyasında en eski pasaportlara Mısır'da rastlıyoruz. İslâmiyetin ilk yüzyıllarına âit olan bu belgelere *Sicill, Cevâz, Evrâku't-tarîk* veya *Varakatu't-tarîk* denirdi. İslâm dünyasının doğusunda ise m.s. 10. yüzyıldan önce böyle bir şey görülmez. Ancak İlhanlılardan itibaren böyle belgelere rastlıyoruz, bunlara *Yarlığ* denirdi (bu ve diğer konularda ayrıntılı bilgi için bkz. H.R. Roemer, *Staatsschreiben der Timuridenzeit*, Akademie der Wissenschaften und der Literature, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, Band III, (Wiesbaden 1952, s.1-221, 75 s. tıpkıbasım; bilhassa s.179-182).

[2] Bu belge ilk defa İ.H.Uzunçarşılı tarafından normalleştirilmiş Arap harfleriyle, Latin harfleriyle ve fotografiyle birlikte yayımlanmıştır: "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara dair", TTK-Belleten V, 17-18 (Ankara 1941, s.101-157, özellikle s.137, 138 ve vesika 27).

[3] V.L.Ménage, "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehemmed II", s.81-118. Documents from Islamic Chanceries, ed. S.M.Stern, Harvard University Press, Cambridge, Ma. 1965 (bilhassa bk. s.88, 89 ve 96-99).

[4] "... Efendim, hurûf-i hecâ Eski Osmanlıcada kullanılmadığından nâşi bu dişilik işareti bir 'üstün' ile ifâde edilmiştir" tarzında yapılacak bir izahı, *'üzere'*siz kullanılan ifâdelerdeki ismin verme hâli hükümsüz kılar, şöyle ki, "... *'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız*..." -Eğer burada gramer dişiliği sözkonusu olsaydı herhalde sadece "üstün" kâfi gelmez; *"alâmet-i şerîfeye* şeklinde kullanılırdı.

Beşyüz şu kadar yıl önceki Devlet-i Aliyye Divanı 'nişancıları' ne mutlu kişiler imişler ki, çağımızdaki "Dersaâdet Türkiyyât Bâğı"nın bâğbânı (bahçıvan) gibi biriyle muâsur olmamışlar!

[5] Tabiî, Türkolojide bir türlü üstesinden gelinemeyen kapalı *é* (veya e) hastalığına dûçar olunarak hep *él* şeklinde verilmiş; halbuki Anadolu Türkçesinde kapalı *é* fonem olarak değil, hep *i* sesinin bir fonetik variyantı olarak karşımıza çıkar. Bu münâsebetle yeni düzülmüş (hiç olmazsa bence yeni!) bir fıkrayı burada okuyuculara takdim etmek istiyorum: Şu meşhûr şarkının bir mısraının manası malûm: *Ben seni ellerin olsun diye mi sevdim?* Fıkracı diyor ki, bu mısraın hikâyesi şöyle: "... iki eli de kopuk biri varmış. Karısının gözüne girmek için adam iki sun'i el taktırmış, koşarak eve gelmiş. Her zamanki gibi kapıyı açan karısına, ellerini uzatıp sarılak isteyince, kadın basmış çığlığı: "Ben seni *ellerin* olsun diye mi sevdim?.."

Kıssadan "türkolojik" hisse: Eğer Anadolu'da bir é:e opozisyonu mevcut olsaydı, yani kapalı é bir *fonem* olsaydı ve yani "... kelime çiftlerinde mânâ farkını üzerinde taşıyan ve artık daha küçük parçalarına bölünemeyen en küçük ses birimi" olsaydı yukarıdaki fıkra uydurulabilir miydi?

18 Numaralı Tramvay

ENİS BATUR

Bir iktisatçı dostumuz, bu toplumun arayışa kapalı olduğunu yazdı. Tamtamına katılmıyorum bu görüşe: Katran siyahı toplumumuz, kendisini sarmalayan ucûbe değerlerin ortasında arayışa kapalı kalmamıştır: Alelacele üstünü örtmek, derin gömmek istediği tek şey arayışın açığa vurulmasıdır. Odanıza çekilebilir ve aradığınız neyse onu arayabilirsiniz burada. Sorun, onunla yani bu arayışla ve bu arayışın doğurduğu yeni ya da sapkın değerler bütünüyle yüzleşilmesi zorunluluk haline geldiğinde başgösterir. Arayış çabanızı mahfuz tutmak zorundasınız şehrimizde. Yoksa onun kırılgan, duyarlı gövdesini kırmak için hemen birörnek çekiçler gösterilir size. Anlayamaz ya da anlamak istemezseniz, kafanıza indirilirler.

Nedir arayış? Neden bu denli sakıncalıdır onun açığa vurulması? Kabaca söylenirse, bu, *standart* ile *alternatif*'in yüzyüze gelme serüvenidir. Kaçınılmaz biçimde kısa devre yaratacağı bilinen bu mutsuz rastlantı, yerleşik olanın zedelenmemesi uğruna önlenmek istenir. Fark'tır aranan, aynı'nın karşısına koyulan; tekilliğin, daha doğrusu birörnek olanın çoğulluk, çoğulculuk adına zedelenmesidir; "ben"in yoksayıldığı, "biz"in, dahası "bizler"in egemen olduğu bir dünyaya "ben" aracılığıyla "öteki"nin sunuluşudur. Dayanılır mı buna, size arayışın sınırını çizen levhalar gösterilir: besbelli ki durmanız gereken yeri geçmişsinizdir.

Daha gençken, bir tür saflık işte, arayışa kapananın yalnızca Borsa olduğunu sanmıştım. Borsayı siyah kılan, içinde kurulduğu cemaatın rengidir oysa -sonra anladım. Yıllar yılı "nature morte" saydığım, bu nedenle de geniş ölçüde masum tuttuğum bu durgun bünye, meğer gözle görülmeyecek ölçüde ağır akan bir lağımmış, taktım gözlüklerimi: Şimdi daha iyi anlıyorum simyacıların anahtarlarını neden özenle gizlediklerini, neden Borges'in gazete okumadığını, Tarih'in orasında burasında küsmüş başdaşların neden kovuklarına çekilip bir daha oradan çıkmadıklarını.

Bilirsiniz ya da bilmezsiniz: Yazın tarihinin en önemli tanık-metinlerinden ikisi: *Bir mektup ile* onu yanıtlayan bir diğeri, 1936 yılında, Varşova'da çıkan *Studio* dergisinde yayımlandı. İlk mektubun altında, çağdaş uçbeylerinden Witold Gombrowicz'in imzası vardı. Bu alayın sert yamacına üslûbunu kurmuş usta, kırbaçsı sesiyle, biraz da avant-garde ürünlerini her nedense kalabalıklar alkışladığı için olacak, Leh cemaatına burun kıvırarak çekildiği köşede, en az

kendisi kadar yaban ve yabansı arayışını sürdüren bir başka uçbeyi dostuna, Bruno Schulz'a şu kekre soruyu yöneltiyordu:

"Sevgili dostum Bruno; 18 numaralı tramvayda geçen gün rastlaştığım bir bayan bana 'Şu Schulz var ya, olsa olsa hasta ya da pozcu olmalı' dedi. Sana herkesin önünde duyuruyorum: Wiloza'da, ana caddedeki 202 numaralı evde oturan doktorun eşine göre sen ya deli, ya da pozcusun. Buna ne diyeceksin bakalım: Burun kıvırıp, çoğunluğa karşı duyduğun tiksintiyi dile getirecek ve bu bayanı düzeysiz bulmakla mı yetineceksin? Rastgele seçilmiş birine ne deli, ne de pozcu olunmadığı nasıl anlatılır? Kaçıp gitmek yok: Ayaklarını yere bas dostum; her durumda, her düzeydeki insanla çarpışmayı bilmek gerek. Hadi bakalım, göster kendini: Vasat olanla danset hele, görelim kendini kazalara karşı nasıl koruyorsun? Hangi üslupla 18 numaralı tramvaydaki bu bayanı mahvedeceksin, nasıl mesafe alacaksın ona? Alıklıklar karşısında alacağımız tavır belki de büyük, canalıcı, temel sorunlar önünde alacağımız tavırdan daha önemlidir".

Gombrowicz cevval, kışkırtıcı, öfkeli bir kavga adamıydı bir yanıyla da. Ama hayli yakından tanıdığı, dostu ve belki biraz da çömezi olduğu Schulz'a yazdığı mektupta açık bir tuzak üslubu seçilmiyor da değildi. Yahudiydi Schulz; içedönük, sessiz, çekingen bir görünüşü vardı. Gombrowicz pek az kişinin, yalnızca yakınındakilerin bildiği bir özelliğini açığa çıkartmak istiyordu Schulz'un: İkisinde de ortak olan bu özellik öfkeydi: Birinde her an parlamaya hazır duran ateşin ötekinde bütün sinsiliğiyle pusuda yattığını doktorun hanımı nereden bilebilirdi?

"Sevgili Witold; beni meraklı bir kalabalığın izleyici olarak geldiği arenaya çekmek, doktorun hanımının kırmızı şalının arkasında elin kılıcında beklerken, delirmiş bir boğa gibi oradan oraya koşuşturmamı görmek istiyorsun. Oysa yaşlı ve bıkkın bir boğayım ben, elimden kanlı gözlerimle suskun bir tehdit savurmaktan başka bir şey gelmez artık. Kaldı ki, sen baştan bu karşılaşmanın sınırlarını belirlemiş, seyirciyi seçmiş, akustik düzeni ayarlamış, benden beklenen önüme getirip koymuşsun. Ya ben hırs ve onur kaygısı taşımayan, alışılagelmiş boğa imgesine ters düşen bir tavır içinde olursam ve seyircinin sabırsızlığını da iplemeden sırtımı doktorun hanımına dönüp, bir yerim dimdik, senin üstüne çullanırsam ne olur? Seni çökertmek için değil, soylu matadorum, seni arenanın, onun ölçüt ve kurallarının dışına çıkartmak için".

Bruno Schulz'un uzun mektubunu burada bütünlüğünde vermek; alık kalabalık için düşündüklerini, vasat olan kustuğu nefreti, doktorun hanımı konusundaki harika formülünü, kendi deyişiyle "yüksek bir çile ve öz beklenti" ile kucakladığı hayatın "gerçeği" üzerine söylediklerini size iletmem bilmem gerekli mi? Onları arayıp bulmak, Schulz'un ve Gombrowicz'in mektuplarına ulaşmak için yapabileceğiniz bir şey yoksa, bu sizi yakıp tutuşturmayacaksa, neye yarar o metinleri çevirip yayımlamak, gerçekten bilmiyorum.

Bizi bugün burada Gombrowicz ve Schulz'dan ayıran ne 50 yıldır, ne de Varşova'yla İstanbul arasındaki bir iki bin kilometre: Aynı anda ve yerdeyiz, sorunlarımız ve çözümsüzlüğü de tıpatıp aynıdır. Aramızdan kim Gombrowicz gibi uzak bir kıtada, büyük bir sağırlık ve sefalet içinde çeyrek yüzyıl sürgüne çıkmak zorunda kalacak, hangimiz Schulz gibi sokak ortasında, Yahudi yıldızını takmayı yumuşak bir dik kafalılıkla yadsıdığı için SS subayı tarafından vurulacak, henüz bilmiyoruz belki. Bütün bildiğimiz, arenadaki seyirciyle paylaşacak uzun boylu bir şeyimizin olmadığı, arayışımızın egemen çünkü standart, güçlü çünkü yerleşik, ama yenik çünkü ölü değer ve iliğine dek çürümüş ölçülerle sınanabilir türden olmadığı, olmaması gerektiğidir.

Gombrowicz'in belli başlı yapıtları: "Kozmos", "Ferdydurke", "Pornografi", "Operet" ve "Transatlantik"tir. Üç cilt halinde yayımlanan günlüğü yazarın Polonya, Arjantin, Almanya ve Fransa arasında bölünmüş hayatının bir aynası gibidir. Gombrowicz'in yapıtı edebiyata ve sanata inancını yitirmiş bir "dandy"nin bakışını yansıtır. Resim sanatının XVI. yüzyıldan sonra "boşu boşuna" sürdürüldüğünü düşünmüştür. Kendisine Proust, Kafka, Joyce hakkındaki görüşleri sorulduğunda, "Hazır elinizin altındayken rehberdeki diğer isimleri de sayın" diyebilmiştir. Gombrowicz 1969'da ölmüştür.

112 Yıl Öncesi Basiret'ten Hâlâ Güncelliğini Koruyan Havadisler: 1289 (1873)

BEDRİYE ATSIZ

YOL ONARIMI

Sayı: 1072/2

☐ Mâlumdur ki ramazân-ı şerifte İstanbul'da bazı taraf kaldırımlarının tâmiratına mubaşeret olundu (başlandı). Lâkin hâlâ ikmal olunamadı. Gündüz ve gece çok meşekkat çekiliyor. Bu misillû tâmirâta ekser kış günleri ve ramazân-ı şerifte bed olunmaktan (başlamaktan) ise yaz günleri yaptırılsa daha âlâ olmaz mı?

AVRUPA YOLCULUĞU

Sayı: 1033/1

☐ Üsküdar omnibus şirketi tarafından bir takım araba ve hayvânat ve levazımât-ı sâire (diğer lüzumlu şeyler) mübayaa etmek (satın almak) üzere şirket-i mezkûre müessislerinden (kurucularından) izzetlü Ziya Efendi dünkü gün Avrupa cânibine (tarafına) azîmet etmiştir (gitmiştir).

KAÇAKÇILIK

Sayı: 1044/3

☐ Çocukların eğlenmesi için Paris'e getürülmekte olan yapma beygirler geçenlerde tezâyüd edip (artıp) birkaç gün zarfında evvelki nakliyâtının üç mislini bulmuş olmasıyla hükûmet bundan şüphe ederek bunlardan birini kırıp muayene ettiğinde içinde yapma sigara ve nefis tütün ile memlû (dolu) olduğu görülüp derhal gümrüktekilerin dahi teklifine (ele geçirilmesine) emir gönderilip ve onlar da leddül muayene (muayene olundukta) memlû olduğu tebeyyün eylediğini (meydana çıktığını) Paris gazeteleri yazıyor.

(Vâkıa Dersaadet'e (İstanbul'a) o kadar yapma beygirler gelmiyor ise de diğer suretle tütün kaçırıldığı ve bu da vâridât-ı devletin tenakusunu mûcip olduğu (devlet gelirinin azalmasına yol açtığı) işidil*mekte bulunduğu* cihetle idarenin taharrî memurları tarafından dikkat edilmesi iktizây-ı hal ve maslahattandır (durum gereğidir ve önemlidir).

İLKOKUL YAPTIRAN HAYIRSEVER

Sayı: 1055/2

☐ Zağra-i Atîk (Eski Zağra) eşraf ve hamiyetmendânından (yurdunu sevenlere yakışır biçimde davrananlardan) rıfa'tlu (yücelik sahibi) Hacı Tayyar Ağa mahzâ (yalnız, sadece) muhabbet-i vataniyyesinin icbar ve teşvikiyle (gayret ve zoruyla) geçen mevsim-i baharda inşasına muvaffak oldukları (yapımını başardıkları) sıbyan mektebi (erkek çocukları için ilkokul) güzerân eden (geçen) receb-i şerîfin on altıncı pazartesi günü (Receb: Arabî ayların yedincisi) küşâdı (açılışı) ilân olunarak...

ÇIKIKÇILAR

Sayı: 1115/3

☐ İlân-ı resmî (resmî ilân)

Çıkıkçılık sanatı icrasına mezuniyetlerine dâir (yapmaya yetkili oldukları yolunda) bu kere Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'den dokuz nefer (kişi) çıkıkçıya şahadetnâme (diploma) verilmiş olduğundan bademâ (bundan böyle) bunlardan mâdâ her kim sanat-ı mezkûreyi (adı geçen sanatı) icra etmek ister ise mekteb-i mezkûre gelip imtihan olup bunlar gibi şahadetnâme alması lâzım geleceği cihetle yedinde (elinde) şahadetnâmesi olmayanların çıkıkçılık edememesi iktizây-ı hâl ve maslahattan (durum icâbı ve önemli) bulunmuş olmağla...

Omnibuslara dair birkaç söz

Şehir Mektubu: 57

Sayı: 1092/1

☐ Türkçesi (DOLMUŞ) mânâsına olan omnibusların memleketimizde lüzum ve faydasını inkâr edenlerden değil isek de bunlardan memûl olan (umulan) faydanın günden güne artmakta olan mazarrat nispetinde olmadığı... Yolların mevki mevki (yer yer) derece-yi nihayeye (son dereceye) varmış olan bozukluğundan nâşı (dolayı) Beyazıt'tan Edirnekapısı'na işleyen arabalar keklik gibi taştan taşa sekiyorlar...

TRAFİK KAZALARI

Sayı: 1032/3

☐ Londra'da işlemekte olan payton ve tramvaylardan geçen 1872 senesi Ağustosu'ndan yetmiş üç Ağustosu'na kadar bir sene zarfında iki yüz yirmi vefiyyat (ölüm) ve 897 sakatlı vuku bulunduğu mahallî gazeteleri rivaret ediyor.

(Meğer bu yalnız İstanbul'da değil imiş. Medeniyetin en ziyâde terekkîgâhı (ileri gittiği yer) olan Londra'da da var imiş. Koca medeniyet.)

ŞEHİR TEMİZLİĞİ

Şehir Mektubu: 45

Sayı: 1034/1

☐ Nezâfet-i belediyeye (şehrin temizliğine) dikkat olunup İstanbul'un tenha sokaklarında bile süprüntü arabaları gezdirilip sokaklarda ve vîrânelerde muzahrafât (pislik, sürpüntü) ve kedi ve köpek lâşesi (ölmüş hayvan vücûdu) gibi vehâmet-i havâyı (tehlikeli hava, hava kirliliği) mûcip şeylerin sür'ti izâlesine (yok edilmesine) himmet olunarak...

DEVLET BABA

Sayı: 1100/2

☐ Zîrâ her şeyi hükûmetten bekleyip kendiliğimizden hiçbir şeye teşebbüs etmemek gayretsizliğin en fenası ve müntehası (sonu) ve ittihatsızlığın (birleşmemenin) en ileri bir nokta-yı mazarrat intimasıdır (zarara bağlı noktasıdır).

POSTALARIMIZ

Sayı: 1052/3

☐ Taşralardaki müşterilerimizden gazeteleri alamadıklarına dair birbirini müteakip (arka arkaya) şikâyetnâmeler geliyor.

سنة قرنه ۱۲۹۰ — ۱۰۹۲ — سنة خمسه ۱۲۸۹
شوال ۸ — جمعه — تشرين ثانى ۱۲
مطبعه ومحل ادارهسى بابعالى جادهسنده داره
مخصوصهدر
نسخهسى ۲۰ پاره در
نسخه‌لكى ۱۵۰ الى المثلى ۸۰ اوچ المثلى ۴۵ پرسنه‌لك
پوسته اجرتى ۶۰ غروشدر

بصیرت

۰ صر ۱۰۰۰ ۲۸۶ ۰

منافع وطنیه وحوادث عمومیه واثر ملت غزته‌سیدر

بو غزته هفته‌ده الی دفعه چیقار . داخلی وخارجی حوادثدن بحث اولنور . فوائدی عمومیه‌یه عائد آثاری مجانا قبول ایلر

Birkaç kere Posta Nezâret-i Aliyesi'ne şikâyet ettik. Memurlara evâmir-i mahsusa tastir buyurulduğunda (özel emirler yazıldığından) şüphe yoktur...

POSTADA (AMBALAJ) KÂĞITLARININ YIRTILMASI HAKKINDA...

Sayı: 334/3

KADIN HAKLARI

Şehir Mektubu: 45
Sayı:1034/1

☐ Ahbaptan biri bundan bir hafta evvel Eyüp'te omnibusların birine binip arabanın hareketine intizar üzere iken (beklerken) kadınlara mahsus arabada bir kadın bulunup arabanın hareketinden az evvel biletçi bir kadınla araba gitmez diyerek aşağı indirmiş. Müteakıben arabaların ikisi de ve fakat kadın arabası boş olduğu halde hareket ederek Ayvansaray'a geldikten sonra bir kadın yolcu zuhur edip (görünüp) biletçi bir kadın olmaz diye onu da almamış. Az daha ileride bir kadın daha zuhur ederek arabaya binmek istemiş iken o da alınmamış...

Biletçinin şu hareketi...

YAYALARIN ÇEKTİKLERİ

Sayı: 1047/3

☐ Edirnekapısı taraflarında ve omnibus işleyen cadde ve yollardaki kaldırımlar pek fena halde harab olduğundan... yayan yürümek isteyenler fevkâlade mihnetkeş-i mürur-u ubûr (gidip gelmede eziyet çekmek) olduklarına...

DENİZ KIYILARININ GÜZELLEŞTİRİLMESİ

Sayı: 1139/1-2

☐ Hâl böyle ve derûn-u memleket (yudum içi) mehemmâ emken (elden geldiği kadar) tanzim olunmakta iken teessüf olunur ki gözönündeki sevahilin (kıyıların) tanzifat ve tanzimâtına (temizlenmesine ve düzenlenmesine) yakın vakta kadar itinâ olunmayıp pek çok mahalleri kemâl-i arzu (büyük bir istekle) ile gelip seyreden ecnebîlere nazar-ı ûlâda (ilk bakışta) çirkin görünecek bir halden kurtarılmamıştır.

AYNI İLÂCI BAŞKASINA DA (İYİ GELİYOR) DİYE VERMEK HAKKINDA:

S. 1064/2

Şöyle ki: İhibbâdan birinin hareminin (karısının) gözü ağrır. Hekime gösterirler. Hekim de akşam ve sabah ekilmek üzere bir nevi toz verir. Arası bir hayli geçerek şifâ bulur ve mezkûr (adı geçen) tozu senâ hânı (övücüsü) olarak öteki ve beriki komşunun evinde söylenir durur. O meclis bir diğer hanımın da gözü hayli vakitlerden beridir ağrıdığından hanım (hasta) mûmâleyhâya (adı geçen kadına/gözü iyileşene) mezkûr tozdan verilerek efendisi olan gözlerine hizmet edilmesi ricasında bulunur. Ve hanım da olunan ricaya dayanamayarak mevcudu bulunan tozu cariyesi vasıtasıyla gönderir. Bîçâre hâtun mezkûr tozu evvelâ bir gözüne ekerek sabahısı gözünün iyi olacak iken bütün bütün kapandığını gördüğü anda deraka o hekime müracat eder. Ve emr-ü tedâvisi hizmetine baktırarak çâre-i seriine (acele çâresine) çalışır ise de yine gözü eski heyetini (şeklini) bulmaz sakat kalır...

DİNAMİTLE BALIKÇILIK

Şehir Mektubu: 46
Sayı: 1040/1

☐ Ayastafanos (Yeşilköy) sularında ve Boğaziçi'nde eğlenmek için sandallarla denize çıkan gençlerin balıkları tuttuktan başka "tropeller" dinamit atarak yumurtaları da öldürdükleri ve men'i (önlenmesi) ricası hakkında...

LODOS

Sayı: 1022/3

☐ Fırtına sebebiyle vapurların adaları tutamayıp ancak Kartal'a varabilmeleri sebebiyle burada bir otel açılması fena olmaz...

BÜROKRATLAR

Şehir Mektubu: 17
Sayı: 398/2

☐ Memurların iş görmeden kahve ve sigara içmeleri hakkında...

ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞANLAR

Sayı: 1128/2

☐ Şirketlerin müstahdemlerini işten çıkaramamaları ve paralarını kesememeleri hakkında...

İSTANBUL'DA İLK GECEKONDU

☐ Kanuna riayet (saygı) herkesçe lâzime-i zimmet (korunması gerekli) iken teessüf olunur ki bâzı zevât (kimseler) tarafından bunun aksi görülüyor (yapılıyor). Fatih Nişancısı cami-i şerîfinin karşısında bir kahve arsası var imiş. Yanında da bir karakolhâne var. Bu dükkân arsasının bir miktarının tarîka (yola) terk olunması nizâmı iktizâsından (kanun gereğince) olduğundan dükkânın yaptırılması buna tâlik (bağlı) olunmuş iken geçenlerde bir gece sahibi birkaç kalfa ve duvarcı getirip sabaha kadar kahveyi yaptırmış. Sabahleyin görenler hayran olmuşlar (şaşmışlar). Hattâ galibâ yanında nöbet bekleyen zaptiyeler bile görememişler ki men' olunmamış...

Mesmuâta nazaran (duyduğumuza göre) şimdi ebniye dairesi (iskân müdürlüğü) arsa sahibini celbettirmiş (çağırtmış) bu muamele üzerine iktizây-ı nizam (kanun gereği) her ne ise icra olunacağı (yapılacağı) şüphesizdir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e

Türkiye Ansiklopedisi

1. ve 2. Ciltler Tamamlandı

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemi tarihi, ekonomisi, toplumsal yapısı, kültürü ve sanatıyla birarada bulacağınız kaynak eser... Yüzü aşkın yerli, yabancı bilim adamı, yazar... Binlerce gravür, resim, fotoğraf ve belge...

I. ciltte yer alan konular ve yazarlar:

Anayasalar: Doç. Dr. Bülent Tanör; Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya; Prof. Dr. Rona Aybay.

Aydınlar: Prof. Dr. Şerif Mardin; Dr. Mehmet Ali Kılıçbay; İsmet Özel.

Basın: Dr. Orhan Koloğlu; Bülent Varlık; Doç. Dr. Zeki Arıkan; Doç. Dr. Zafer Toprak; Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya; Doç. Dr. İlber Ortaylı; Dündar Akünal.

Batılılaşma: Doç. Dr. İlber Ortaylı; Porf. Dr. Taner Timur; Dr. Mehmet Alı Kılıçbay; Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya.

Bilim: Doç. Dr. Emre Dölen; Dr. Orhan Koloğlu.

Dernekler: Prof. Dr. Hüseyin Hatemi; Doç. Dr. Zafer Toprak.

Devlet Yapısı ve Yönetimi: Doç. Dr. Musa Çadırcı; Doç. Dr. İlber Ortaylı; Prof. Dr. Metin Heper; Prof. Dr. Carter V. Findley; Necdet Sakaoğlu.

Dış Politika ve Diplomasi: Prof. Dr. Halûk Ülman; Prof. Dr. Feroz Ahmad; Dr. Selım Deringıl; Dr. Faruk Sonmezoğlu; Doç. Dr. İlber Ortaylı.

II. ciltte yer alan konular ve yazarlar:

Dil ve Dil Tartışmaları: Ord. Prof. Enver Ziya Karal; Konur Ertop.

Düşünce Akımları: Prof. Dr. Şerif Mardin; Ekrem Işın; Doç. Dr. Zafer Toprak; Dr. M. Şukru Hanioğlu.

Edebiyat: Cevdet Kudret; Prof. Dr. Berna Moran; Şukran Kurdakul; Ekrem Işın; Y. Doç. Dr. Nevzat Gözaydın; Nuri Akbayar; Doç. Dr. Jale Parla; Dr. Nedim Gursel; Dündar Akünal.

Eğitim: Prof. Dr. İlhan Tekeli; Necdet Sakaoğlu, Cemil Koçak; Dr. Uygur Kocabaşoğlu; Prof. Dr. Hüseyin Hatemi; Doç. Dr. Emre Dölen.

Gençlik: Öğ. Alb. Dr. Yücel Aktar; Doç. Dr. Zafer Toprak.

Günlük Hayat: Ekrem Işın; Dr. Nora Şeni;

Hukuk Düzeni: Prof. Dr. Coşkun Üçok.

Ayrıca
Her Okura Ücretsiz
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
TARİH SÖZLÜĞÜ

Eksik fasiküllerle, tamamlanmış ciltleri Tarih Sözlüğü ile birlikte edinmek isteyen okurlarımız aşağıdaki adreslere başvurabilirler.

İletişim Yayınları

İstanbul: İletişim Pazarlama
Klodfarer Caddesi, İletişim Han Cağaloğlu-İstanbul Telefon: 520 14 53/54/55

Ankara: İletişim Kitabevi
Selanik Cad. No: 72 Ankara
Telefon: 25 06 82

İzmir: İletişim Bürosu
857. Sok. İzmiroğlu İşhanı No: 306 Konak
Telefon: 14 90 42

BİR 15. YÜZYIL BESTECİSİYLE İLGİLİ BELGELER:I

Maragalı Abdülkadir'in Otobiyografisi

MURAT BARDAKÇI

Günümüz Türk Müziği tarihi araştırıcılarını bekleyen en büyük zorluklardan biri de, eski dönem bestecilerinin hayat hikâyeleriyle ilgili belge bulmaktır.

Özellikle, 17. yüzyıldan geriye doğru gidildikçe, bu zorluk daha da artar. Kaynakların azalması çalışmaları güçleştirirken, araştırıcı çeşitli tarihler, dinî-tasavvufî kitaplar ve tezkireler gibi yan kaynaklara başvurmak zorundadır. Hele 14.-15. yüzyıla inildiğinde, zorluk artık had safhaya ulaşmıştır. O dönemden kalan musiki risalelerinin tümünde teknik konular dışında bilgi bulma zorluğu çeşitli kaynaklar arasındaki tutarsızlıklar, çalışmaları bir noktada çıkmaza sokmaktadır.

Bu dönemin bestecisi *Maragalı Abdülkadir* (135?-1435) için ise, durum değişiktir.

Onun gerek kendi kitaplarında yeralan çok zengin malzeme, gerekse döneminde oldukça tanınmış bir kişi olması dolayısıyla çok sayıda kaynakta kendisiyle ilgili kayıtların bulunması, *Abdülkadir* üzerinde yapılan araştırmaları kolaylaştırmaktadır. Yine onun kendi kaleminden çıkan ve tamamı ilk kez burada yayınlanan 80 beyitlik *"otobiyografi"*si,[1] *Abdülkadir*'in hayat hikâyesi üzerindeki bilinmezlik bulutlarını geniş ölçüde dağıtmaktadır.

Otobiyografi, oldukça akıcı klâsik bir Farsçayla kaleme alınmış ve dizelerde yer yer çok güzel edebî san'atlar yapılmıştır. *Abdülkadir*, metnin ilk mısralarından başlayarak san'atının verdiği güvenle çevresine yüksekten bakan, oldukça emin ifadelerle karşımıza çıkar, daha sonra bunun yerini yaşlı bir insanın ölüm beklentisi ve ilk gençlik yıllarından itibaren çevresinden gördüğü derin saygının devamını duyma isteği alır.

Abdülkadir'in otobiyografisinde eksik olan en önemli nokta ise, doğum tarihidir. Sultanların kendisini nasıl çağırdığından saçlarının ağarmasına kadar birçok ayrıntıyı belgeye katan ünlü müzik adamı, doğduğu tarihi vermez.[2]

Tüm eksikliklerine rağmen belge, hem *Abdülkadir*'in hayatını, hem de 15. yüzyıldaki müzik yaşantısını aksettirmesi bakımından, son derece değerli bir kaynaktır.

Aşağıda tümü yeralan belgenin Türkçeye bu ilk çevirisinde serbest bir yöntem uygulanmış ve önemli noktalar, dipnotlarla açıklanmıştır:[3]

1. Geliştirip yetiştiren kudret sahibine şükür ve hamd olsun ki, o her ülkede beni azîz etti.

2. Yıllarca zevk ve safa ile ömür sürdüm, cihan padişahlarından huzur ve istirahate erdim.

3. Asrın padişahlarının meclisinde, saraylarda, bağlarda, eyvanlarda[4] bulundum.

4. Oralarda can sazlarının nağmelerini yücelttim, nice uygun tasnifler[5] yaptım.

5. Padişahlardan ihsanlar elde ettim, onlardan aradığım şeyleri buldum.

6. Önce o cihan padişahı, o sahipkıran padişah *Sultan Uveys*'ten[6] ihsan ve in'ama nail oldum.

7. Adalet ve ihsan sahibi bir padişahtı, dünyaya adaleti ihsan etmiş, lütuf ve mürüvveti yaymıştı.

8. Bazı vakit olurdu ki, mecliste bana *'Söz söyle'* derdi; *'Mihnetten, elemden kurtulayım, huzura ereyim'*.

9. Kimi de olurdu ki, zevk ve musiki meclisinde Türk'ün, Tacik'in, Arab'ın huzurunda:

10. *'Abdülkadir'* derdi, *'Udunu okşa. Ey misli cihanda asla bulunmayan kişi, musikiye başla'*.

11. Bazı kere *'Bir nöbet tut'*[7], bazı kere *'Gazel oku'*. *'Çünki bütün dünyada sana bedel bir kişi bile yok'*.

12. Ölümünden dört ay önce o padişah, devlet erkânına öleceğini haber vermişti.

13. 776[8] yılı idi, o velî padişah cihandan göçtü.

14. Gençlik çağında dünyadan göçüp gitti. zaten dünyada ebedî olarak kimse kalmaz.

15. Ondan sonra yerine, memlekete göz nuru olan *Sultan Huseyn*[9] geçti.

16. Yüzü de, gözü de, özü de bezenmişti, zevk ve safa meclisini bezemişti.

17. Güzeller, ay yüzlüler hep birden *'Ey Abdülkadir'* derlerdi:

18. *'Can senin sesine, sazına susamıştır'; 'Senin elin, senin sesin derde derman olmuştur'*.

19. *'Burası hususî bir meclis, hep ileri gelen kişiler toplanmış. Sen ise bu topluluğun içinde bir mum gibisin'*.

20. *'Senin varlığın olmadıkça meclisi-*

miz safadan mahrumdur. Senin nağmelerin gerçekten de cana canlar katmaktadır'.

21. Başıma altınlar saçarlardı, gecegündüz zevk ve safa alemindeydim.

22. Fakat cihanın vefasızlığını gör ki, o da ecelin pencesinde ağlayıp inledi, perişan bir hale geldi.

23. Tertemiz ruhu ebedî olarak şadolsun. Bana yüzlerce lutuflarda bulunmuş, beni yetiştirmişti.

24. Ondan sonra, hünerlerle dolu *Ahmed Bahadır Han*[10] padişah oldu.

25. Akıllı, istidat ve kemal sahibi bir padişahtı. Yirmi yıl, onun hizmetinde bulundum.

26. Bana daima *'Aziz dost'* diye hitab eder, bu kulun kadrini pek iyi bilir ve tanırdı.

27. İşi-gücü, adalet, lutuf, zevk ve safa idi. Kimi vakit zevk ve safada bulunur, kimi vakit ava çıkardı.

28. Ceddinden ve babasından kendisine kalan toprakları âbâd etti, Bağdad'da ve Tebriz'de eğlenceler düzenledi.

29. Hiçbir kimse, ona benden yakın değildi. Gece-gündüz sazımı, sözümü dinlerdi.

30. Onun zamanında sayısız zevklere, safalara daldım. Meğer o zamanlar da bir hayal imiş.

31. O kutlu padişahın vefat tarihi, Tebriz'e gittiği sıradaydı[11] ve şehid oldu gitti.

32. Geliştirip yetiştiren tanrı, kıyamet gününe kadar onun ruhuna binlerce kere rahmet kılsın.

33. Dünyanın işi daima böyle olur gider, güzelim gülleri perişan eder.

34. *Şüca Şah, Berkuk Şah*[12] ve asrın diğer padişahları.....[13]

35. Alem padişahı *Şehzade Şeyh Ali*[14], hep beni dilerdi[15].....

36. O çağda, padişah oğlu, adil ve şehid sultan *Bayezid*[16],

37. Benim yapıp-ettiğim şeylere itikad eder, halimi de iyiden-iyiye bilirdi.

38. Cihan padişahı, o dindar ve sahibkıran padişah, ulular ulusu,

39. Dinin kutbu, padişahlar padişahı, ülkenin sultanı *Timur Kürken*[17],

40. Allah'ın takdiri ile Bağdat'a geldi[18], kuluna lutuflarda bulundu.

41. Beni Semerkand'a yolladı[19], köy, ev, bağ, bostan ihsan etti.

42. Mavera'ün-Nehr'i cennet gibi bir yer gördüm, halkını tümden tertemiz yaratılmış buldum.

43. Şeyh, kadı, ihtiya·, genç, ileri gelenler, geri kalanlar, hepsi benim hakkımda iyi zan sahibi oldular.

44. Hepsi de *'Ey olgunluk sahibi'* dediler. *'Seksen yıldır biz senin gibi bir zatı, olgun biri kişiyi görmedik'.*

45. O asrın padişahlarının bütün çocukları da köşkte, eyvanda, bana kul-köle oldular.

46. Bunlardan pekçok lutuflar, ihsanlar elde ettim. Hemen hepsi bize toylar düzenlediler.

47. Padişah askeri ile gelip atından ininceye, zamanlı-zamansız beni arardı.

48. önce *'Hadi'* derdi, *'Söze başla da, canla gönül, adamakıllı zevke nail olsun'.*

49. Kimi de, *'Ey dünyada misli olmayan'* buyururdu, *'Gel ud çal'.*

50. ....[20] öperdi de, *'Neva, nühüft makamlarından güzel bir tarzda nağmeler çal'* derdi.

51. 808[21] yılı idi ki, o alem padişahı bu alemden geçip gitti.

52. Allah'ın rahmeti onun ruhuna vasıl olsun ve ruhu cennette ebedî olarak kalsın.

53. Hükmü yürürdü, ordusu vardı, sonsuz mala-mülke sahipti, ama ölümü kendisinden menedemedi.

54. Ondan sonra, -ruhu cennette ebedî kalsın- genç sultan *Halil*[22] tahta geçti.

55. Bana daima *'Ey eşi olmayan olgun kişi, sağ olasın',*

56. *'Cihan padişahlarından yadigâr kaldın, kıyamete kadar yaşa',*

57. *'Alemde sana benzer bir hüner sahibini, senin gibi bir kişiyi kim görmüştür acaba?',*

58. *'Senin daima benim huzurumda olmanla övünmedeyim, benim yolumda-yordamımda gittiğinden dolayı senin kadrini bilmedeyim'* derdi.

59. O padişah da cihandan gençliğine doyamadan geçip gitti, hali perişan oldu.

60. Aylar, yıllarca onun gölgesinde hoşnud bir halde yaşamıştım.

61. Dünya padişahlarının padişahı, muradına ermiş *Şahruh Sultan*[23] *Bahadır!*

62. Gözü, dili, dudağı tertemiz olan, hiç kimseye kötülük ve mihnet vermeyen,

63. İşi-gücü lutuf ve ihsan olan güzel huylu padişah! Yüce Allah, iki âlemde de onun yârı-yaveri olsun.

64. Hiçbir kimse bu çeşit sözü doğru, gönül alıcı, dini temiz bir padişah görmemiştir.

65. Padişahım! Alemda daima muradına eriş... *Abdülkadir,* sana candan kuldur, köledir.

66. Önceki padişahlar canla-gönülle beni beslediler, yetiştirdiler ama şimdi on-

*Yanda, Abdülkadir'in otobiyografisinin bir bölümü (*Şerh'ul Kitâb'ul-Edvâr, *Topkapı Sarayı Kit., A.3470, vk: 40.b).*

Karşı sayfada solda, Otobiyografide adı geçen hükümdarlardan Timur'un, döneminde yapılmış bir minyatürü (British Museum, Add. 18801).

Karşı sayfada sağda, Abdülkadir'in hizmetinde bulunduğu son hükümdar: Timur oğlu Şahruh Bahadır (British Museum, Add. 7468).

lar da perde arkasındalar.
67. Senin devletin ebedî olarak baki olsun, yüce Allah sana daima yâr kalsın, yardım etsin.
68. Gerçi en aşağılık bir kulunum ama, yaşadıkça bu devlete duacıyım.
69. Ey cihan padişahı! İhtiyarım, sana konuğum, beni azîz tut.
70. Kulağımda açılan bir çiçek gibi pamuk tıkalı, zamanın karı başıma yağdı.
71. Ömrümün yeni ayı dolunmaya yüz tuttu, âlemin zevki, safası gönlüme acı gelmeye başladı.
72. Günlerin, ömrün sakisinin bana sunduğu kadehin dibinde bir yudum şarap kaldı.
73. Saçım-başım ağarmış, fakat yüzüm kara, utanmadayım. İhtiyarladım, zayıf bir hale geldim, gönlüm parampara.
74. Güneşim duvarın dibine vurdu, yüzüm, benzim, sararıp soldu.
75. Devletin ebedî olarak bâki kalsın, ömrüne son ve sayı olmasın.
76. Nerede olursan ol, Allah senin yârın, yardımcın olsun. İki âlemde de Allah seni saklasın, beklesin.
77. İman nuru daima yoldaşın, ibadetlerin makbul olsun, vesselâm!
78. İhtiyarım ama gönlüm genç. Halâ başımda heyheyler gönlümde yanışlar var.
79. İhtiyarlıkta gençlik alâmetleri göstermede, nağmelerle inciler saçıp dökmedeyim.
80. Ama bu kulun meydana getirdiği eserler yadigar olacak ve âlemde kıyamete kadar bâki kalacaktır.

---

[1] "Şerh'ul -Kitâb'ul-Edvâr", Topkapı Sarayı Kitaplığı, A. 3470, vk. 40. b-41.b. "Şerh'ul-Edvâr"ın yalnızca bu nüshasında bulunan otobiyografi müellif hattı olduğu sanılan Nuruosmanî Küt. 3651/I'-deki nüshada yeralmamaktadır. Tahran, Melik Küt. 1647'deki nüshada da yoktur. Şiraz'da, Dr. Visal Kitaplığı'nda 29 numarada kayıtlı ve 954 Receb (Ağustos 1547) tarihli nüshayı ise göremedik. Abdülkadir'in bir başka kitabında yeralan otobiyografi metni, Topkapı Sarayı'ndaki "Şerh'ul-Edvar" nüshasının daha eski bir nüshadan istinsahı sırasında buraya eklenmiş olabilir. Otobiyografiyi, bilim dünyasına ilk kez tanıtan Latif Kerimov ve Süreyya Agayeva'dır ("Avtobiografiya v Stihah Abdulgadira Maragi", Azarbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri, Edebiyyat ve Dil incesanat Seriyası 1975, No:4, sah: 119-127). Bu yayında yalnızca Farsça metinle Rusça tercümesi yeralmaktadır.

[2] Doğum tarihi ile ilgili olarak, kaynaklar arasında ihtilâf vardır. Rauf Yekta Bey "VIII. kurun-ı hicrî evâsıtında..." (Esâtîz-i elhân, cüz:2, İstanbul 1318, sah:101) derken, Mehmed Ali Terbiyyet 20 Zilkaade 754 (17 Aralık 1353 Salı) gününü verir, ancak kaynak göstermez (Dânişmendân-ı Âzerbaycan, Tahran, tarihsiz ofset baskı, sah:258). Takıy Biniş de çeşitli yerlere atıflarda bulunmasına rağmen, kesin bir tarih belirtmekten kaçınır ("Makaasıd'al-Alhan", te'lif,Abdulkaadir bin Gaybîy'ul-Hâfız'al-Marâgî, beihtimâm: Takıy Biniş, çâp-ı duvum, Tehran 1977, mukaddime kısmı, sah:20). H.G. Farmer, onun XIV. yüzyılın ortalarında doğduğunu söyler (İslâm Ansiklopedisi'-ndeki "Abdülkadir" maddesi). Bütün bu kesin bilgi yokluğuna rağmen, ülkemizde yapılan konuyla ilgili, özellikle son dönemlerdeki *yayınlarda, Abdülkadir*'in 1360 yılında doğduğu söylenmektedir.

[3] Bazı bölümleri oldukça ağır ve san'atlarla süslü olan metnin çevirisini 1981 yılında yapmaya çalışmış ve merhum üstadımız

Abdülbaki Gölpınarlı'nın büyük yardımını görmüştük.

4 "Eyvan", geniş ve büyük oda, salon, divanhane, kemerli ve yüksek bina, tak, çardak anlamına gelir (Hüseyin Kâzım Kadri "büyük Türk Lügati", cilt:I, sah:552). Burada, hükümdar veya yüksek düzeydeki yöneticilerin meclisleri anlamındadır.

5 "Tasnif", Şark-İslâm musikisiyle ilgili eski kaynaklarda, çeşitli formlarda yapılmış bestelerin genel adıdır. Ayrıca İran Musikisinde, "terane" de denilen bir beste biçimidir (Erfa Etrai, "Ferheng-i Musiki-i İranî", Tahran 1981, sah:26). Ancak burada bestelerin genel anlamında kullanılmıştır.

6 1356-1374 yılları arasında hüküm süren Celâyir hükümdarı. Devletin kurucusu Şeyh Hasan-ı Bozorg'un oğludur. Abdülkadir ilk olarak Uveys'in yanında hizmete başlamış, musikisiyle Sultan'ın büyük takdirini kazanmış, Uveys de ona hitaben yazdığı "hatt"ında Abdülkadir'i "... zamanının tek kişisi ve devrinin en üstün ulusu" şeklinde niteleyerek, "... misli ve benzerinin mevcud bulunmadığını" söylemiştir ("Makaasıd'ul-Elhân", Topkapı Sarayı Küt. R.1726, vk, 78.b'deki "hatt").

7 "Nöbet", daha doğru yazılışıyla "nevbet"in, musikide iki anlamı vardır. Birincisi, Türk-İslâm devletlerinde hükümdarların huzurunda çalınan musiki parçalarıdır, hükümdarlık alâmetlerinden sayılır ve icrası çeşitli kurallara bağlıdır (Devlet hayatındaki yeri için bak: Quatremére, "Histoire des Mongols de la Perse", Paris 1836, sah: 418-421). "Nevbet vurma" usulü, daha sonra mehteri de büyük ölçüde etkilemiştir (nevbet, ...selâtin (sultanlar) ve vüzerâ (vezirler) dergâhında çalınan mehterhânedir ki..." Burhan Tercümesi, sah:598). Nevbet, ikinci olarak bir beste türüdür ve "nevbet-i müretteb" olarak anılır. Bu tür, eski musiki formlarının en genişidir ve güfteli dört bölümden oluşur: "Kavl", Arapça bir şiirdir, "Gazel" Farsça beyitlerdir, "Terane" rubai vezninde olur, "Ferudaşt" ise, "Kavl"e benzer (Abdülkadir'in çeşitli kitaplarının nevbet-i müretteble ilgili yerlerine bakınız: "Cami'ul-Elhân", İstanbul Nuruosmanî Küt. 3644, vk:59.b; "Fevaid-i Aşere", ayni küt., 3651/II, vk: 92.b; "Makaasıd'ul-Elhân", ayni küt., 3656, vk:79.a).

8 1374.M.

9 Sultan Uveys'in oğlu Sultan Celâleddin Huseyn de, Celâyir hükümdarlarındandır. Abdülkadir Uveys'in ölümünden sonra Huseyn'in hizmetinde kalmış ve Sultan'a, musikide hocalık etmiştir. Uveys, Abdülkadir'den bahsederken, onun varlığını "kendine tanık tutarak şereflenmeyi" ister ve "Bu kulu şu fende ve daha birçok fenlerde behre sahibi kılarak kudretini gösterdi" der (Sultan Huseyn'in "hatt" sure.i, "Makaasıd'ul-Elhân" Topkapı Sarayı nüs., vk: 79.a).

10 Uveys oğlu Ahmed Bahâdır Han, tarihlerde "Ahmed Celâyir" olarak geçen ünlü Celâyir hükümdarıdır ve Abdülkadir'in hizmetinde bulunduğu sultanlar içerisinde, ona en yakın olanıdır. Kardeşi Huseyn'i öldürterek Celâyir tahtına geçen Ahmed, daha sonra diğer kardeşlerini de ortadan kaldırarak, tahtın tek sahibi olmuştur. Ahmed, devlet işlerinden arta kalan vaktini yıllarca Abdülkadir'le geçirmiş, onun için bir de "vasıfname" kaleme almıştır (Metni için bak: Danişmendân-ı Azerbaycân, sah:259). Bu hükümdar, ülkemizde en güvenilir kaynaklardan biri olması gereken İslâm Ansiklopedisi'nin "Ahmed Celâyir" maddesinde Huseyin'in kardeşi, "Celâyir" maddesinde ise oğlu gözüküyor ki, ayrı yazarlar tarafından hazırlanan maddelerin ansiklopediye bu şekilde girmesinin bilimsel sorumluluğu, şüphesiz Tertip Heyeti'ne aittir (Ahmed'in aile bağları hakkında bak: "Zeyl-i Câmî'ut-Tevârîh-i Reşîdî", neşreden: Hanbaba Beyânî, Tahran, 1317 ŞH-1938 M., sah:219-221).

11 Beyitte bu ifade, "Kasd-ı Tebriz" şeklindedir ve Ebced'le Ahmed'in ölüm tarihi olan 813'ü (1410.M) vermektedir. Abdülkadir yıllar sonra Herat'ta, Timur'un oğlu Şahruh'un hizmetindeyken, Ahmed Celâyir'in Tebriz'de, Karakoyunlulardan Kara Yusuf tarafından idam edildiği haberinin gelmesinden sonra, Şahruh'un "Eski dostu hakkında ne düşündüğü" sorusunu çok güzel bir tarih kıt'asıyla cevaplar ve "Kasd-ı Tebrîz" terkibini bu dörtlükte de kullanır (Hondmîr, "Târih-e Habîb'us-Siyer", Tahran 1362 ŞH (1893.M), III/578).

12 Şah Şuca ve Berkuk, memlûk hükümdarlarındandır. Ahmed Celâyir, Tebriz'in yanısıra ikinci başkenti olan Bağdat'ın 1393'te Timur'un eline geçmesinden sonra Mısır'a kaçarak, Berkuk'un yanına sığınmıştır. Abdülkadir'in de Şuca veya Berkuk'un da yanında bulunduğuna dair bir kayda rastlamadık. Zaten metindeki ifadeden, onun bu hükümdarlar tarafından yalnızca "talep edildiği" anlamı çıkıyor.

13 Metinde, 34. beytin ilk mısraı eksiktir.

14 Abdülkadir'in bir ara yanında bulunduğu Şeyh Ali, Uveys'in oğullarındandır. Ahmed'le saltanat mücadelesine girişmiş, Ucan'da meydana gelen bir çapışmada Ahmed'i yenmesi üzerine yapılan kutlamalar sırasında Abdülkadir'den bir "usul" icad etmesini istemiş, Ali'nin isteğini yerine getiren müzikçi, 49 zamanlı "Darb-ı Fetih" adlı bir "ika devri" yapmış ve usule bu ad, bizzat Ali tarafından konulmuştur (Şerh'ul-Edvâr, vk: 95.b). Daha sonra Ahmed Celâyîr tarafından "ortadan kaldırılan" Ali, Abdülkadir'e gönderdiği tarihsiz bir "hatt"ta, besteciden bahsederken, "Allah'a hamdolsun ki, sohbetlerimiz... onun azîz huzuru ile bezenmekte ve kutlulanmaktadır" der ("Makaasıd'ul-Elhân", Topkapı Sar. nüshası, vk:78.b).

15 Beytin ikinci mısra'ı yoktur.

16 Bayezid de, Uveys'in oğludur. Irak-ı Acem hakimiyken, Celâyir tahtı için yapılan mücadelelerde Ahmed tarafından yenilmiş ve gözlerine mil çekilmiştir. Abdülkadir için yazdığı bir "hatt"ta, onu "Yücelik yönünde her hünerde üstün olan, ay devrinde üstünlük göğündeki bir güneş" şeklinde tanımlar (Şerh'ul-Edvâr, vk:79.a).

17 Azerîce'de "damad" anlamına gelen bu kelime, "kürken", "küregen", "gürgân" şekillerinde geçer ve bazı eski Türk devletlerinde, hükümdar unvanlarındandır. Timur da, Kazan Han'ın kızı Saraymülk Hanım'la evli olması dolayısıyla bu unvanı taşıyordu (W.W. Barthold, "Uluğ Bey ve Zamanı", çev: Tahiroğlu Akdes Nimet, İst. 1930, sah: 22-23 ve 29).

18 Timur, Celâyir Devleti'nin ikinci başkenti Bağdat'a 10 Ağustos 1393'te girer. Bu tarihten birkaç gün önce Ahmed Celâyir Mısır'a, Memlûk sultanı Berkuk'un yanına kaçmış, Bağdat'tan, Mısır'a gitmek üzere ayrılan ve aralarında Abdülkadir'in de bulunduğu yakınları, Kerbelâ'da Timur'un oğlu Miranşâh tarafından yakalanarak Bağdat'a geri getirilmişlerdir. Burada Hakan'ın huzuruna çıkartılan Adülkadir, "Maşrak-ı magrip musahhardır sanga / Dovlet-i nusrat mukarrardır sanga / Feth-i nusrat daime bilgingdedur / Dovletün Hakk'dan mukarrardur sanga" kıt'asını okur ve Timur'un himayesine girer ("Dânişmendân...", sah: 261).

19 Timur'un Abdülkadir'i Semerkand halkına "emânet" ettiğini bildirdiği ve çok san'atlı bir Frasçayla kaleme alınan "nişan" (ferman)ın tam tercümesi için bak: M.Bardakçı, "Timur'un Abdülkadir-i Maragî'ye verdiği Ferman", Musiki Mecmuası, Kasım 1980, No: 361.

20 İlk kelime okunamadı.

21 1405 (19 Ocak).

22 Halil Sultan, Timur'un oğlu Miranşâh'ın oğludur. Büyükbabasının ölümünden sonra Taşkent'ten Semerkand'a yürüyerek tahta çıkmış, bir süre sonra amcası Şahruh tarafından devrilmiştir. Hokand'da Abdülkadir'le birlikte oldukları sırada bir kumrunun ötüşünü duyan Halil, Abdülkadir'e "ayni vezinle bir usul yapmasını" emreder ve müzikçi, Halil'in isteğini 8 "nakre"li "Kumriyye" devrini yaparak yerine getirir ("Fevâid-i Aşere", vk: 97.b).

23 Timur'un en küçük oğlu ve ailenin Timur'dan sonra en yüksek siyasî zekâya sahip kişisidir. Babasının topraklarına tam olarak hakim olmasından sonra başkenti Semerkand'dan Herat'a taşımış ve kültür hayatına büyük katkıları olmuştur (Döneminin kültürel yönü için bak, Dr. İhsan Yârşâtır, "Şiir-e Farısî der Ahd-i Şahrûh", Tahran Üniversitesi Yayını, 1334 ŞH. (1955.M). Abdülkadir, ünlü eseri "Câmi'ul-Elhân"ı, Şahruh'a ithaf etmiştir (Nuruosmanî Küt., 3644, vk: 1.b).

ÖLÜMÜNÜN 50. YILINDA

M. Cevdet İnançalp
(1883-1935)

MAHMUT ŞAKİROĞLU

Benden önceki neslin çalışkan, gayretli, kendisini ilime vermiş adam tipinin en seçkin örneklerinden fakat o oranda da talihsiz kişilerinden Cevdet İnançalp'ın, 50. ölüm yılı içindeyiz. Benim neslim onu şahsen değil, farkına varmadığı eserlerinden tanıdı. Osmanlı tarihinin ana kaynaklarına inmek isteyenler Başbakanlık Arşivi denilen eski belgelerin saklandığı merkezde, "Cevdet Tasnifci" diye adlandırılan bir seri ile karşılaşırlar. Bu düzenlemenin kim tarafından ne zaman yapıldığı merakını giderecek bilgiyi edinmek mümkündü.[1] 180.000 kadar belgeyi kendisine özgü bir tarzda kataloglayan bu zatın kitap merakı da çok büyük olduğu için devletten aldığı aylık ile kendisine yarayan eserleri elde etmeğe başlamış ve son günlerine dek sürdürmüştü. Beyazıt'taki Belediye Kütüphanesi diye tanınan kültür yuvasına girenler de[2] M.Cevdet yazmaları ile karşılaştıkları gibi çok sayıda kitap hibe edenler arasında da resmini gördüler. Kimliği çeşitli ansiklopedilere de geçmişti. [3] Böyle bir kitaplığa sahip olan kişinin epey eser meydana getirdiği akla gelirse de, kendisinin bu bilgiye sahip olmakla beraber yazmak konusunda aynı başarıyı gösteremediği ortaya çıkmıştı. Bunun kaynağını en iyi olarak adına yayınlanan bir armağan kitabında görmekteyiz. Cevdet beyin neslinden sayılan ve "Mektupçu" mahlası ile akranları arasında tanınan Osman Ergin [4], hazırladığı devasa bir kitap ile bilim yaşamımızda özel bir yer edinmiştir. Bu sayede bir fikir ve kültür adamımızın yaşamı sırasında meydana getirdiklerini toplu olarak bir arada görmemizden başka, nasıl bir kültür ortamı içinde yetiştiği ve hangi konular üzerinde çalıştığını da öğreniyoruz. Cevdet İnançalp'in notları ve üzerinde çalıştığı konular Osman Ergin tarafından basılı hale getirilince, ortaya belki her zaman için kaynak olmayacak, fakat gözönünde tutulması yararlı kayıtlar çıkmaktadır. Böyle bir konu bile Doğu ile Batı arasındaki bilimsel ortamı yansıtması bakımından da önemlidir. Batılı bilim adamlarının çalışma disiplinleri, uyguladıkları yöntemler, kaynak kullanmadaki becerileri ve hepsinden önemlisi nasıl bir rahatlıkla yabancı dil öğrendikleri, bizler ve diğer Doğulu kişiler tarafından bilinir ise de gene aynı ortamlara yaklaşmakta hep uzak kalırız. İşte elimizdeki kitap en azından bunları yansıttığı kadar, bir kişi etrafında bir dönemin fikir ve kültür düzeyi de beraberinde verilmiştir.

M.Cevdet İnançalp ömründe kitapları ile değil, makaleleri ile tanındı. Zira tuhaf bir tutumla Arap dili ile yazdığı "İbn-i Battuta zeyli" ne ömründe ne de sonraları hiçbir şekilde etkili olmadığı gibi yaptığı masrafı bile çıkartamıyacak kadar

az satıldı ve yazıldı. Içindeki bilgilerin de dağınık, yöntemsiz ve herhangi bir tahlilden yoksun olması sonucu, büyük bir çaba ve emek ne yazık ki unutulup gitti. Esas kendisine isim getirecek "Tarih Lûgati" de, ölümü sonucu bitirilemediği ve tamamlayıcı notlar da bulunamadığı için yarım kaldı. Aslında böyle bir lügat, tarihimiz ve arşiv çalışmaları için son derece yararlı olacaktı. Zira kendisi yığınla belge arasında olduğu gibi, arşivimizi iyi tanıyan fakat yazma bakımından hiçbir nasibi olmayan kişileri yakından tanımıştı. Bunun tartışma ve sonuçlarını gene O. Ergin tarafından yayınlanan kitaptan öğreniyoruz (S.139-177). Nasıl bir ortam içinde belgelerin ayrıldığı ve düzenlendiği hakkında fikir veren bu satırların yitirilmemesi, ayrıca daha başka yazışmaların katılması, bilim dünyamız için bir kazançtır. Bir insanın ölümünden sonra arkasında bıraktıklarının nasıl bir düzensizlik içinde kaldığını bilen kişilerden olduğumuz için, günümüzde de örneği çok az görülen bu davranışı kutlamamak elde değildir. Kitapta ayrıca dönemin bazı düşünür ve yazın adamları hakkında da umulmadık bilgiler bulunmaktadır. Bunların çoğu için belki ne gereği var ki tarzında bir önyargımız bulunabilir. Fakat bir Halil Edhem [Eldem] tarafından eski eserlerimizin korunması hakkında yapılan çabaları bilmek, herhalde bir değer ölçüsü vermemize yardımcı olur.

M.Cevdet'in en tartışılan yanı muhakkak, edindiği bunca kitap, bilgi ve çevreye karşılık bir çağdaş yöntem benimsemekten uzak kalmasıdır. Bu yargı ölümünden sonra yayınlanan bir makalesi vesilesiyle de devam etti. F. Köprülü tarafından yazılan bir makalede [5] tarih terimlerinin ve bu arada vakıf ıstılahlarının nasıl ortaya konması gerektiği hakkında uzun bilgi verilmiş ve M.Cevdet'in bu yöntemden uzak kalışının, verdiği bilgilerden tereddüde düşmemize yol açtığını belirtmişti.[6] Bu yargı belki doğru mu diye şüpheye düşebiliriz. Okuduğu ve

M.Cevdet Inançalp

öğretmenlik yaptığı Darülmuallimin hakkında şimdiye dek aşılamayan bir makale kaleme alan böyle bir zat nasıl olur da böyle bir bocalama içinde kalırdı. Bunun da en güzel yanıtı gene aynı kitap içindedir. Bu konudan önce, başka özelliklere değinmek istedim. Şimdi aramızda bulunmayan her iki kişinin de ortak yanı, kitapsever olmaları ve bu alanda yapılan çalışmalara çok yakından ilgi duymalarıydı. Bundan dolayı, M.Cevdet de Kâtib Çelebi hakkında uzun bir çalışma kaleme almıştı.[7] Türk bibliyografya âliminin eserleri Avrupa'da tanınmış ve bazıları da kendi dillerine çevrildiği için kültürümüzde saygın bir yeri bulunmaktadır. İşte böyle bir kişinin açtığı yolda yürüyen M.Cevdet ve O.Ergin de, çağdaş bibliyografya çalışmalarını edinmeğe ve hatta öğretmeğe kalkışmışlardır. Elimizdeki kitapta geniş bir yer kaplayan bu konu (s.391-480) hakkında 66 kitabın yararlı bir özeti verilmiş ve bu konuya eğileceklere yararlı bir yol gösterilmiştir. Bu noktada aklıma gelen tereddüd, gösterilen bu yoldan tam olarak yararlanıp devam edebildiğimiz midir? Ne yazık ki hemen olumlu bir yanıt verecek durumda değiliz. Ülkemizde bibliyografya çalışmaları ne yazık ki bir alt alta sıralama işinden az ileri gitmekte, Batı dünyasındaki konu ve anlam ağırlıklı düzen çalışması henüz benimsenmemiştir. Bu yola alışacağımız günlerin yakın olduğu inancındayım.[8]

Olumlu karşılamamız gereken hususlardan birisi de, M.Cevdet tarafından düzenlenen notların bir kenara atılmayıp, içeriği ve alınan kayıtlar ile birlikte tanıtılmasıdır. Gerçi şimdiye dek bu notlardan ve Cevdet tarafından Belediye kitaplığına devredilen dağınık belgelerden çok az kişinin yararlandığını biliyoruz. Ancak yazma eserlerle fişe girecek belgeler kataloglar içine alındığından, dağınık evrakın ne gibi bir işlem gördüğünü bilmiyoruz. Bununla beraber yitirilmediği ve birgün değer bilen bir kişi tarafından da düzenleneceğine eminiz. Alanında tek kalmış girişimlerden birisi de, O. Ergin tarafından merhum arkadaşı hakkında özel bilgiler istenilmesi ve yayınlanmasıdır. Alışılan tutum, adına armağan çıkarılan kişinin eserlerinin listesinin verilmesi ve ilgilendiği alanlara ait incelemelerin yapılmasıdır. *Fakat*

bir kişinin özelliklerine değinmek ancak bu kitapta gerçekleşmiş, ancak çok sene sonra gene bir müstesna Şark bilgini tipinde yetişen fakat Batılı bilim adamları tarafından saygı gören Necati Lugal adına hazırlanan armağandır. [9] Batı dünyasında karşılaştığım nekroloji yazılarında kişisel davranışlara ve anılara geniş yer verildiğini gördüm. Böyle bir tutum bilimsel çevrelerin durumunu sonraki nesillere aktarmakta yararlı olabilir.

M. Cevdet'in kitap saymada tereddüd edeceğimiz bir eseri de Tarih Sözlüğü'dür. Bitseydi muhakkak ki çok yararlı olacak bu çalışma, ne yazık ki yarım kaldı. Fakat eldeki formalar imha edilmeyip belirli de olsa, bazı araştırıcılara sunuldu. [10] Yukarda da belirttiğim üzere yöntemsizlik her satırda kendisini göstermektedir. Bununla beraber alanında bir öncü görevi görmesi ve bu alanda hissedilen boşluğa değinmesidir. [11] Her türlü eksikliğine karşın hazırlayanı saygı ile anmalıyız. Her ülkede bu tarz çalışmaların ilk örnekleri eksiklerle doludur. Ancak sonradan yapılan çalışmalar belirli bir olgunluğa erişmiştir. Memleketimizde başlayan dağınık çalışmalar ilerde bu boşluğu dolduracaktır.

XIX. yy. sonu ile XX. yy. başları arasında ülkemizde yetişen aydın kişiler ağır sorunlarla karşılaştılar. İçinde bulundukları devletin çöküş çatırdılarının hızlanması ve arka arkaya gelen yenilgiler derin bir karamsarlık ve yılgınlık yaratmıştı. Bu arada ulusalcılık duygularının uyanması ve Türk Ocağı gibi kuruluşların yaratılması yanında bilimsel çalışmalara yeni bir yön verildiği ve tarih çalışmaların da da Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulduğunu ve ilkel de olsa çağdaşlarına benzer kuruluşlara değinildiği gözleniyor. M.Cevdet de böyle bir ortamda yetişti. Yazılarında bir harp ve kıtlık izleri değil de bilimsel çalışmalara ve düzenli organizasyonlara aşırı hayranlığı bulunmaktadır. Zaten beni de bu satırları kaleme almaya bu yönü itti. Rum, Yahudi, Ermeni toplumlarının uzun yıllardan beri yürüttükleri çabalara dikkat eden ve bir kısmını da yakından izleyen M.Cevdet bunlara gerçekten "gıpta" edip Türk bilim çevrelerinde bu tarz benzerlerinin yokluğuna esef etmiştir. Seçme yaptığım makaleye Ermeni toplumunun başarısını almam bir raslantı değildir. Dünyanın çeşitli yönüne dağılmakla beraber varlığını sürdürmek için kültür ve sanat konularına eğilen bu toplum içinde yetişen zümreye dikkati çekmek istedim. Bu arada hemen bu makalede de bulunan boşluklara eğilip eksik kalan kısımları ortaya koyarken, maksadımın cahillik ortaya çıkarmak değil, bir "tamamlama" olduğunu baştan belirtmek istiyorum.

Makalenin çeviri yazısına girişmeden önce bir noktayı ayrıca açıklamak istedim. Ermeni kaynaklarının Türk tarihi açısından önemine çok önceleri değinilmişti. Bilhassa Ortaçağ tarihimiz üzerinde çalışanlar bunun kaçınılmaz olduğunu belirtmişlerdir. Yeniçağ tarihi dönemlerini işlerken de bu kaynaklara eğilmenin yararlı olacağına ben de yakından tanık oldum. M.Cevdet de kitaplığı için epey eser getirtmişti. Şimdi araştırıcısını bekleyen bu kitaplardan bazıları Avrupa kitaplıklarında bile yoktur. Fransızlar tarafından da yapılan yayınların çoğunu getirten ve kültürümüze kazandıran rahmetlinin bu yönü de saygıya değmektedir.

Yeni yazıya çevirdiğim bu makale "Muallimler Mecmuası" Sayı 23 (Eylül 1924) s.764-778'dedir. Yaptığım ekleri [ ] parantez içine aldım.

Özel adların okunması ve ek bilgileri vermek için şu eserlerden yararlandım:

Mesrop Djanachian, "Les Arménistes et les Mékhitaristes", *Armeniacca Mélanges d'etudes arméniennes,* Venise 1969, s.1-63.

Lorenzo Nicola, *Vita del Ven. Abate Mechitar,* Venezia 1941

Minas Nurikhan, *il servo di Dio Abate Mechitar,* 1914.

Oriente Cattolica, 1974

Dil konusuna hiç dokunmadım. Yalnız Ehl-i Sâlib'i Haçlılar, Durûb-ı Emsâl'i = Atasözleri yaptım.

Ermeni Mesâi-i İlmiyesi: Venedik'te "Saint Lazare" Dervişleri Akademisi

Venedikde "Saint Lazare" namına mensub bir ada vardır ki heman iki buçuk asır evvel (Mıhıtar) isminde Sivaslı bir Ermeni şeyhine Venedik Meclis-i Ayanı tarafından temlik edilmiştir.

Mıhıtar[12] ve dervişleri işte burada meşhur (Eçmiyazin) patrikliği derecesinde tanınmış bir müessese-i diniye ve akademi vücuda getirmişlerdir. Bu müessesenin Türkiye, Kafkasya, İran, Hind, Mısır, Bulgaristan Ermenilerine ifa eylediği dini ve terbiyevi hizmet, Beyoğlu Rum Sillogu'ndan fazladır. Ve ondan iki asır evvel başlamıştır. Rumların evvelce yazdığımız vechile,[13] terbiye ve irşad işlerini bir noktaya habs ve hasr etmiyerek nasıl üç dört belli başlı büyük silloglara taksim ve temerküz ettirmişlerse mükemmel bir metodla çalışan Ermeni milleti rehberleri de öyle hareket etmişlerdir. Tanzimatdan evvelki Türklerde Avrupa irfanından maatteessüf çok müctenib durmakla beraber hars merkezlerini yine yalnız İstanbul'da ibaret bırakmamışlar ve Bursa, Edirne, Manisa, Konya, Kastamonu, Amasya merkezlerine tevzi-i faaliyet etmişlerdi. Nasıl ki İstanbul'da iştihar eden ule-

ma ve udebaya yakın o merkezlerde de adamlar yetişmiş idi.

Ermenilere gelince onlar, eski usul makule dairesinde işi birkaç merkeze gördürmüşler ve ara yerde ise daima irtibat temin etmişlerdir: Venedik merkez-i aslisi etrafında İstanbul merkezi, Eçmiyazin merkezi, Moskova merkezi, Van merkezi, Kudüs merkezi, Kalküta merkezi, Amsterdam merkezi, Londra merkezi, Paris merkezi daire-i ikmal etmişlerdir. On altı sene evvel Rusyada ikamet vesilesiyle bu Ermeni müesseseleri hakkında edindiğim malûmatı birkaç kitaba müracaatla tamamlıyarak hülasa şeklinde mecmuaya hediye ederken bu çalışkan millet rehberlerine gıbta ediyorum.

(Mıhıtar) onyedinci asrın sonuna doğru bizim Sivas'da doğmuştur.[14] Erkenden istidadı zâhir olmuş ve onbeş yaşında kisve-i diniye giymişdir. Yirmi yaşında Anadoluyu dolaşarak Ermenileri irşad eylemişdir.[15]

Mıhıtar, Ermenileri Türklere karşı himayeye mazhar etmek için hariçden kuvvet temin etmek istedi: Ermeni Patrikliği ile Roma kilisesini birleştirmeği zihnine koydu. Tam 1700 yılında birkaç müridiyle beraber Sivası terk etdi, İstanbul'a geldi. İlk kitaplarını burada bastırdı. Onlardan biri (Hazret-i İsanın siyreti) isimli kitabıdır.

Rakiblerinin hasedine uğrayınca Yunanistanda (Modon) şehrine gitti,[16] burası münasebette bulunmak istediği adamların yani Venediklilerin elinde bulunuyordu.

Venedikliler, Mıhıtarı ve talebesini teveccühle karşıladılar. Papa Onbirinci (Clemant) Mıhıtar tekyesini tasdik etdi. Bu cemaate (Saint Benoit) icazeti verdi. Biz Türkler Modonu alıp Venediklileri koğunca Mıhıtar ve müridleri, kaçdılar ve Venediğe sığındılar (1715). Venedik hükümetine yalvardılar. Senato, Mıhıtar ve arkadaşlarına (Saint Lazare) adasını ebediyen bağışladı.[17] Burayı Venedik Cumhuriyeti beşyüz sene evvel (miskinhane) olarak kullanmıştı. Hastalık zâil olunca ada, terk edilmiş ve yapılan binalar yıkılmıştı.

İşte bu harabeden Mıhıtar, Ermeni irfanı çıkarmak istedi. Ermeniler kendisine ilelebed medyundurlar. Şimdi mevcud olan mebani-i diniye ve ilmiye 1740 tarihinde yani muvasalatlarından itibaren yirmibeş sene zarfında yapılmış, bitmişdir.

Mıhıtar 1749'da ölmüşdür. Demek ki Ermeni maarifinin Avrupada kök tutması için 35 sene çalışmışdır... Kendisi adadaki meşhur kilisede medfundur... Müşarünileyhin tarikatını tutan rahiblere halâ (Mıhıtarist) derler. Beyoğlundaki Ermeni mektebi de bu nama mensubdur.[18]

Mıhıtarın hizmetleri pek çoktur. Venedikde bütün Ermeniliği ihya içün kitab yetişdirmek üzere açdığı matbaa-i milliye, değil yalnız Ermenilerin bütün cihanın meşhur ilim ocaklarındandır. Burada öyle saçma sapan hatta âdi değil, mükemmel kitablar basılmakda, Avrupanın en meşhur âsârı Ermeniceye tercüme edilmekde, müteakiben İstanbul ve Asyadaki Ermeni merkezlerine gönderilmekde idi.

Biz, tabaatı Avrupa'da zuhurundan üçyüz sene kadar sonra aldık. 28 Mehmed efendiyle İbrahim Müteferrika'nın teşebbüsatını Damad İbrahim Paşa ve Şeyhülislâm Abdullah efendi tervic etmeselerdi daha gecikecektik.

İbrahim Müteferrika, Türk irfanının babası sayılmak icab ederken mezarının Kasım Paşada köpek ve inek kazuratı altında kalmasından Türk matbuatı hiçbir hicab duymuyor ve ikiyüz kağıd bulub da bin hazire yapmağı düşünmüyor.[19] Halbuki Ermeni ve Rum sanatkârları tabaat işlerini Venedik ve Romada başlar başlamaz koşub almışlardır.

Singapurdan, Madras, Kalküta, Bombay, Isfahana ve oradan kablet tehcir Türkiye'nin en mühim şehirleri dâhil olarak Kudüs, İskenderiye, Venedik, Cenevre, Amsterdam, Moskova, Tiflis, Bakû, Erivan (Ecmiyazin) , Varşova, Paris, Londra, New York'a varıncaya kadar Ermeni matbaaları, gazeteleri, kitabları faaliyettedir. Cihanda pek güzide bir şöhrete mâlik olan Ermeni tâbilerinden, matbaalarından ayrıca bahis etmelidir. Ermeni tıbaatının dörtyüzüncü sene-i devriyesi 12 sene evvel tesid olundu. 1512 de beş aded Ermenice eser yazan ve üzerlerinde ismi mahkûk olan (Agob) Ermeni tıbaatının babasıdır.[20]

Bu irfan vasıtaları arasında en eskisi ve en yükseği şübhesiz (Venedik-Saint Lazare) akademisi matbaasıdır. Bu matbaa Mıhıtar öldükten sonra da Ermeni ulemasından İstanbullu (Melşiyor) efendinin[21] idaresi altında çalışdı. Biraz sonra bunun ikinci bir şubesi Viyanada açıldı ve o vakitden beri bu şube de büyük hizmetler gördü...[22]

İhdasından itibaren Venedik, Viyana Ermeni akadamileri matbaalarında çıkan eserler Avrupa ve Şarkda pek makbuldür. Harflerinin güzelliği, metinlerin tertibi, hüsn-i intihabı, doğru basılışı itibariyle şöhreti vardır. Avrupa'da tanınmış müelliflerin hemen ekserisi Ermeniceye tercüme edilmiştir.

Bu iki akademi ve matbaa, hergün (fenni, riyazi, tarihi, coğrafi, dini) eserler basar ve Şark'a yollar (Singapur)'dan itibaren Hind, İran, Türkiye, Kafkasya, Bulgaristan, Kudüs, Mısır'da mütemekkin Ermeni cemaatlerine bilgi nuru dağıtır, en yeni malûmatla, en mükemmel usullerle Ermenileri techize vesatet eder.

Mıhıtarist şeyhlerin birinci hizmeti, böyle yeni asâr-ı ilmiye neşr ve tercümesi, ikinci büyük hizmetleri de Ermeni edebiyat ve tarih-i millisine aid eski kitabların ekserisini tab eylemişleridir. Öyle Ermeni müverrihleri vardır ki Türkler, her şey gibi o eserleri de ihmal etdikleri halde, uzakdan Avrupa uleması takdir etmişlerdir. Eski İran ve Anadolu, hatta Selçuk ve Bizans, Asur tarihlerini tenvir edecek bin, binikiyüz, binbeşyüz senelik Ermeni tarihleri vardır: bilhassa Haçlı Seferleri hakkında Arab müverrihlerinden başka Ermeni müverrihleri mükemmel malûmat vermişlerdir ki Fransız kitabeler akademisi[23] bu Ermenice tarih koleksiyonunu neşr ve tercemeye vesâtetiyle büyük hayır işlemişdir. Ermenilerin İstanbul, Kudüs, Erivan, Bakû, Tiflis, Moskova, Bombay neşriyât-ı ilmiye merkezleri cidden senâya lâyık bir faaliyet-i ilmiye ibrâz edegelmişlerdir. Bakınız biz, son yetmiş senede bir merkezden 30 milyon halkı idareye kalkmışken, onlar, dört beş milyonluk halkı kaç merkezden tenvire say eylemişlerdir... Agrabdır ki bu irfan mihrakları başında olan Venedik ve Viyana akademileri ile matbaalarını Ermeni dervişleri idare ediyor. Ermeni dervişlerinin üçüncü hizmetlerini de lisancılık, filoloji sahasındaki mesai teşkil eder. Bu meyanda Venedik Ermeni akademisinin her Avrupalı âlimi hürmete mecbur eden lâyemut eserden biri zikr ederler ki (Saint Lazare kamusu) dır. Bu cesim kitab, Ermeni dilinin tekmil kelimelerini câmidir. Bakûda Ermeni kütübhanesinde gördüğüm zaman parmağımı ısırdım. İkinci eser de avam lisanından havas lisanına ve havas lisanından avam lisanına tertib edilen kamusdur. Hem bunu da Ermeni âlimleri ne zaman yapmışlardır:

Tam bir asır evvel... Koca Türkiye meclis-i maarifi ise Sâmi beyin kamusunu Ahmed Cevdet beye basdırtmak

St. Lazzaro'dan bir görünüş.

için vesile arardı.

Dervişlerin lisaniyat sahasında faaliyetlerinin üçüncü âbidesi âlim-i şehîr "Çahçak"ın Ermenice-İtalyanca kamusıdır.

Tarihiyat sahasına geçelim.

Bu müdhiş dervişlerin bu babdaki himemât-ı ilmiyesi de ibretbahşdır: Bunlar arasında "Çamiç" efendi üç cild üzere[24] Ermeni tarih-i millisini yazmışdır.

Meşhur "İncici Efendi" Ermeni coğrafya ve atikiyatına dâir azîm bir say ibraz etmişdir.[25]

(Leon Alişan) efendi Haçlı Seferleri esnasında Ermeni teşkilât-ı medeniye ve inzibatiyesinden bâhis meşhur "Antakiye talimâtı"nı Fransızca tercümesiyle beraber neşr eylemiştir. Şeyh-i müşarünileyh Ermeni coğrafya-i medenisi üzerine cidden bir taharri mahsulu olan müteaddid cildler yazmışdır.

Ermeniler iki asır evvel Amsterdamın (Ermenice Tevrat) ile nice âsâr-ı mühimme basan şeyh (Oskan)ı da ehemmiyetle zikr ederler.

Yine aynı asırda İranda (Culfa) şehrinde Ermeni cemaati meşayihinden (Daniyal)in ondördüncü Louis'nin himayesini istirham eden bir mektubu vardır ki o devirlerde meydana çıkan Ermeni teşebbüsleri arasında ehemmiyetle yâd olunur. Bugün Paris kütüphanesinde Ermenice yazma eserler arasında mevcud olan bu mektubun kıymeti, Fransızların nazar-ı hırsını ta o vakitden beri İran, Anadolu ve Suriyeye celbe tavassut eden bir zihniyet mahsulu olması, hüsn-i hat ile tezhib itibariyle fevkalade bulunuşu imiş....

Ermeniler, Ondördüncü Louis'den pek yüz bulamamışlar, unun üzerine Marsilyada bulunan meşhur matbaalarını Hollandada Amsterdama nakl eylemişlerdir.

Bu Amsterdam merkezi de nice âsâr-ı mühümme basmışdır. Ermeniler: Venedik ve Amsterdam'dan maada Moskova, Tiflis, Eçmiyazin, Baku, Paris, Cenevre, New York, Londra gibi şehirlerde bugün pek zengin Ermeni cemaatleri tarafından idare edilen matbaa, kilise, mektebleri, gazeteleri sayesinde [ ] ve Amerika'nın en can alacak damarlarına hulul etmişlerdir.

Lisanları Rumlarınki gibi dünyanın tekmil jimnazya veya kollejlerinde okunulmak meziyetine mazhar olmamış ve Ermeni tabaat ve sermayesi pek müessir ve meri-ül hatır görülmektedir. Bilhassa Venedik akademisi müteaddid lisanlara âşina ve pek muktedir mütercimleri, müellifleri sayesinde en muteber ecnebi lisanlarıyla âsâr-ı ilmiye yazdırmış, Ermeni edebiyatını, efkâr ve mütaleatını daima Avrupa ve Amerikaya duyurmuşdur. Mıhıtarist akademi ve matbaasının iki asrı mütecaviz berdevam bulunan neşriyatına ilaveten yazdırdığı bu eserler cihanda medîd akisler bırakmışdır ki bunları Venedikde basılan rehber-i mahsusdan iktibas etdim.

Yüz sene içinde Mıhıtar akademisi lâtince ondört kadar eser-i muteber neşr etdirmişdir. Fransızca mühim neşriyatına gelince:

Alişanın: Ermeni milleti babası sayılan efsanevi (Hayg) üzerine tetebbu -Ermeni edebiyatı ve tarih tablosu-Ermenistanın fizyografisi- Üç büyük cild üzre musavver Ermenistan (36 manzara ile müzeyyendir. Birinci kısmı Ermenice-Fransızca-Almanca-İngilizcedir. İkincisi Ermenice-Almancadır. Üçüncüsü Ermenice-Fransızca-Almancadır)-(Ermenistan-Kilikya) namıyla cesim bir eser ki bunu Fransızcaya tercüme edenler iki Mıhıtarist şeyhdir.[26] (Ayas) şehri, limanı, garb âlemiyle münasebâtı ve ticareti- (Sason) şehrinin ilk hükümdarı Leon, bunu Fransızcaya tercüme eden şeyh Bayandır: Saint Teodor, Fransızcaya nâkili Hekimyandır. Töton şövalyeleri üzerine bir tetebbuname.

Ancheryanın: yüz seneyi mütecaviz bir zaman evvel (1817) yazdığı Fransızca-Ermenice-Türkçe kamusu ile diğer bir kamusu: Ermeniceden Fransızcaya.

Bagratonun:Fransızca-Ermenice gramer (1812) de.

Boré'nin : Venedikli "Saint Lazare".

Kantaryanın: Fransızca, Ermenice, Türkçe kamusu (1527) sahifelikdir.

Hürmüzün: (Polikot)un Fransızca metinle beraber Ermenice manzum tercümesi.

Victor Langloisnın : Ermenistan Hazine-i Evrakı, (Saint Lazare) zaviyesi üzerine muhtıra, onüçüncü asır Ermeni müverrihlerinden Suriyeli (Mihail).

Le Vaillant de Florivalın : Miladın dördüncü asrında gelen meşhur Erme-

ni müverrihi (Moise de Horen) Ermenice metniyle beraber: 2 cildlik eser-i mühim.

Chapase'ın (Saint Lazare) müzesinde bir mumya.

Mütevellinin: Türkçe atasözlerin Fransızca tercümesi (1875).

Bayanın: Ermenice atasözlerle cümle hikemiyyenin Fransızca tercümesi.

Serkizyanın: (Aras) vadisi ve üç eski şehir üzerine Fransızca yazdığı eserdir ki 1886 da Viyana Müsteşrikler Kongresine verilmişdir.

Alişanın: Onikinci asır müverrihlerinden (Sempat) ın (Antakiye talimatı) Ermenice ve Fransızca.

Terziyanın, Ermenilere mahsus gramer.

(Issaverdenz)in (Ermenistan) namındaki üç cildlik İngilizce eseri cidden âlimânedir. Birinci kısım Ermenistanın coğrafyasından, ikinci kısım Ermenistanın sivil tarihinden üçüncü kısım Ermenistanın kilise tarihinden bâhisdir.

Hele müşarünileyhin (Ermeni musiki-i mezhebisi) bir şâh eserdir ki dört lisan üzere neşr edilmiştir: Ermenice, İtalyanca, Fransızca, İngilizce. Bedrosyanın 1875-79 da telif ve neşr eylediği Ermenice-İngilizce yeni kâmus ile Somalyanın İngilizce Ermenice-Türkçe ve Ermenice-İngilizce, Türkçe ve Türkçe-Ermenice-İngilizce (1090) sahifelik kamuslarını hürmetle ele almamak kâbil midir? Bu eserleri müşarünileyh 1843 de basdırmışdır. Aynı müellifin daha evvel 1836 da basdırdığı iki cildlik İngilizce-Ermenice ve Ermenice-İngilizce lügatnâmesi daha vardır.

Almanca neşrettikleri âsâr-ı mühimme arasında Alişanın (Musavver Ermenistan) namındaki eser-i mühimminin Almancası, Artin Hindoğlunun 1830 da basdırdığı Almanca-Ermenice lisan dersleri: Merx tarafından Almancaya tercüme olunan Türk atasözleri zikre çok lâyıkdırlar.

Ya Saint Lazare akademisinin Türkçe, Farisice, Arabca, Tatarca ve diğer başka lisanların isnad etdiği esâsâtı gösteren (Poliglot gramer)ini (Minas Beşikyan)ın tertib etdirmekteki nüfuz-ı nazara ne dersiniz? Müşarünileyhin daha beş sene evvel neşrine lüzum gördüğü Ermenice-Rusca gramer 95 sene evvel yazdığı Rusca-Ermenice gramer dillere destandır. (Ruskovki)nin Islav yazısının muhtelif sistemlerine dair eserden başka Ermeniler (Gürcü) lisanı üzerine de telifât vücuda getirmişlerdir.

Saint Lazare akademisi evliyadan (Nerses) babaya aid olan bir münacat kitabı da neşr etmişdir ki bu tam otuzaltı lisana tercüme olunmuşdur. Onuncu tabı 1882'dedir ve 598 sahife işgal eder.

Ermeni akademisinin Anadolu Ermenileri ki çoğu Ermenice bilmez ve Türkçe konuşurlardı, tenvir ve maksada imâle için neşrettiği kırkı mütecaviz Türkçe eser dahi vardır ki yalnız harfleri Ermenicedir. [27]

Ermenilerin İstanbul'da çıkardıkları iki gazete böyle Türkçe dil ve Ermeni harflerle intişâr ediyordu.

GARB ÂLİMLERİ VE ERMENİ LİSAN VE HARSI ÜZERİNE TEDKİKAT

Ermeni mütefekkir ve rahiblerinden başka Fransız, İngiliz, Alman, Rus ulemasından da bu kavmin lisan ve edebiyatını, tarihini tedkike çalışmış zevat vardır. Hem eskiden beri... Alman ulemasından (Acoluth) 1680 de Leipzig'de ilk defa bir Ermenice gramer neşretmişdir.

Bundan evvel Romada, İtalya papasları da neşr-i dine vasıta olmak üzere birkaç Ermenice elifba neşretmişlerdir. 1711 de Amsterdamda Ermenice kamusu neşr eylemiş olan Alman (Schröder) marufdur.

[Bundan sonraki üç paragrafda verilen bilgiler eskimiş olduğu için tekrara gerek görmedim. Ancak son paragraf anlamlıdır.

Devletimiz lâakal şu otuz yıl zarfında maarif içün iyi kötü milyonlarla masrafda bulundu. Fakat bütün bu paralar pek az semere veren şeyler için sarf edilmişdir. Avrupa akademileriyle, kongreleriyle hele (Barthold), (Thomsen), (Radloff), (Kraelitz), (Huart), (Barbier de Meinard), (Brown) gibi İslâm ve Türkiyat ile meşgul ilim adamlarıyla hiç bir süre külli münasebet tesisine tenezzül bile eylemedi... Hayret

ERMENİ ÂLİMLERİ VE HALK DİLİ

Fedakâr Mıhıtarın feyyaz bir tesiri de kilisenin halkca anlaşılmayan ıstılahlı, pürüzlü, kapalı dille değil konuşulan Ermeni diliyle bir sarf telifi olduğunu zikretmelidir. Zira halk dilinin yazıya, gazeteye, kitaba geçtiği günlerden beri Ermeni milleti uyanmışdır. Rehberler, vâizler, muallimler, papaslar, muharirler halk dilini kullanmak sayesinde her şeyi halka kolayca anlatmağa muvaffak olmuşlardır. Bizim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid... ve medrese ile Bâb-ı Ali lehceleri halkın idrakinden çok yüksek kalırken Ermeni mütefekkirleri bizimkilerden çok evvel halk gibi söyleyüb yazmağa başladılar. Bunların yüksek dili yüksek tabakaya ve kiliseye b:rakdılar... Venedik ve Viyana akademilerinde Mıhıtarın nefhasıyla yetişen dağınık Ermeni milletini bir câmia etrafından toplayub aynı suretle düşündürmeğe muvaffak olan dervişlerden (Çamiç)[24] ile (İnciciyan) ı zikr etmişdik, bunlara şunları da ilâve etmelidir:

[Çeşitli alanlarda başarı gösteren kişiler sıralanmıştır. Rusya'da bulunduğu sıralarda edindiği izlenimlere göre sıralamıştır.]

TÜRKİYEDE ERMENİ REHBERLERİ

Türkiye Ermenilerini uyandırmakda Venedik Akademisi ile Fransız edebiyatı daha çok müessir olmuşdur.

Maamafih bazı müellifler, garb mukallidliğini kabul etmiyerek, sırf Ermeni ruh ve şivesiyle yazmışlardır, meselâ: Meşhur patrik Kırımyan gibi. Kırımyan iş adamı, hatib, muharrir, Ermenilik âşığı bir adam idi. Nazm ve nesr nice eserler yazmışdır. İkinci [baskı silik] Ermenistan hayatına, halk efsane ve atasözlerine dâir eserler yazmışdır. Romancı Dokan, Hrando Zartaryan efendiler, muasırlarının hayatını müessir sahifeler ile tasvir etmişlerdir. İki (Zöhrab) ve Sabah muharrirlerinden (Diran Kelekyan) şâir Ardaşes maruf kalem erlerindendir.

İzmirde de meşhur Ermeni rehberleri yetişmişdir. İlk büyük Ermeni gazetesi olan (Ararat) miladî 1840 da orada neşredilmişdir. İzmirde muktedir nâşirler zuhur etmişdir. Çilingiryan, Oskanyan, Gosdanyan, Memuryan bu cümledendir. Hele Memuryan garbın yeni edebiyatının en eyi eserlerini Ermeniceye tercüme etmişdir. Memuryandır ki hemşehrilerinin ruhuna Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya harekât ve efkâr-ı edebiyesini sokmuşdur.

[Sonraki üç paragrafı gereksiz gördüm.]

Hicri onüçüncü asrın ortalarından [Miladî XIX. yy.dır] itibaren açılan Tıbbıye, Harbiye, Galata [Saray] lisesi, Mekteb-i Hukuk, mekâtib-i idâdiye [ortaokullar], Baytar, Zıraat, Dârülfünun [Üniversite] müesseselerinin hepsinde ve devâir-i devletin *bilhassa adli-*

ye, maarif, maliye, ticaret, zıraat, hâriciye, şubelerinde pek çok Ermeni muallimlere, hukukculara, mütercimlere, doktorlara, müelliflere rast geliyoruz. Bu çalışkan millet, bizden iki buçuk asır evvel tabaat ve intibah devrine girdiği için ilmî ve ictimâi bir iş yaptığımız vakit Rum, Yahudi anâsırla berâber bunları bulduk.

Matbuat âleminde eski Vakit ve Tarik sahibi gazeteci Filib meşhurdur. Kitabcılardan Arakel Karabet Kasbar, Avadis, Kirkor, Parsih efendiler Türk kitablarına tamamen hâkim idiler.

Cihan kütübhane ve matbaası sahibi Filib, meşhur Sabah gazetesi sahibi Mihran malumdur. Tiyatroda (Manakyan) elli yıl Türk tiyatrosuna hizmet etmişdir. Kuyumculuk hemen münhasıran Ermeni sanatkârlarının elindedir. Mücellidlerden birçok mâhir Ermeni yetişmişdir.

Hakkâklardan: Mühendisyan efendi (6, 16, 24 puntoluk nesih) ve 24 puntoluk (rika), 18 ve 24 pontulok (talik) harfleri dökmüşdür. Halâ sağ olan sanatkâr-ı şehîr Haçik efendi 12, 14, 36, 16, 24 puntoluk nesih, 36 puntoluk rika, 18 puntoluk harekeli, 12, 16, 48 ve ahiren 24 puntoluk kufî huruf dökmüşdür.

Mehmed Cevdet ve Ahmed Midhat efendilerle Ahmed İhsan ve İkdam sahibi Ahmed Cevdet beyler, İkdam ve Servet-i Fünun'la, Tercüman'la, Hilmi bey kütüphanesiyle matbuat âlemine atılmadan kitab, gazete, mecmua, Ermeni işgüzarilarının malikânesi idi. Ticaret âleminde ise İstanbul piyasasına hâkim Ermeni milyonerlerle kuyumcuları hatırlamak yetişir...

TÜRKÇE ESER YAZAN MUHARRİRLER

[30 isim vererek başarılı oldukları alanlara değinmiştir. Araştırmanın ana noktasını belirleyen satırları aktarmakla yetiniyorum.]

Görülüyor ya: Ruslar, Türkler, İngilizler, İtalyanlar, Avusturyalılar, Fransızlar, Hollandalılar, Amerikalılar arasında yaşayarak ilmen, edeben, ticareten, sanaten dâima kendini tanıtan bu çalışkan milletin müessesat ve mesai metodlarını öğrenmek vâcib iken hep ihmal etdik. Fakir, hem seyahat etmiş, hem de tarihi, dini, terbiyevi müesseselerin tedkikatından zevk almış olduğum için bilhassa Rus, Rum, Ermeni, Yahudi irfan ve teşkilâtıyla Türk ve İslâm müesseselerini Türk gençlerine tanıtmağı yirmi yıldır şiar edinmişdir. Şunu da söylemek lâzımdır: bu gayretli millet, Avrupa diplomatlarının iğfalâtına uyarak o kadar berbad hareket etdi ki hem bizi bu kadar ziyana sokdu hem de Anadolu ve Rumelindeki mevcudiyetine veda etmeğe mecbur kaldı.

---

[1] M.Seratoğlu, *Muhteva bakımından Başvekâlet Arşivi,* Ankara 1955, s.70 vd. Buradan naklen; A. Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu,* İst. 1979, s. 10 vd.

[2] Uzun yıllar "İnkilâp Müzesi ve Kütüphanesi" diye tanınan bu kitaplık 1980 yılında Taksim'de İstanbul Belediyesi'ne devredilen bir binaya taşındı ve Atatürk Kitaplığı diye adlandırılmaya başlandı.

[3] İ.A. Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s.85.

[4] *Muallim M.Cevdetin hayatı, eserleri ve kütüphanesi,* İstanbul 1937. Osman Nuri Ergin için bk. A.S. Ünver, "Osman Ergin. Çalışma hayatı ve eserleri 1883-1961",*Belleten* XXVI/101 (1962) s.163-178. Kültür tarihimize Belediye teşkilâtı ve Maarif tarihi ile ilgili eserleriyle geçmiştir.

[5] F. Köprülü, "Vakıf ıstılahları", *Vakıflar Dergisi,* I (1938) s. 131-138.

[6] M.Cevdet, "Sivas Darüşşifası vakfiyesi ve tercümesi", *aynı dergi*, s.33-38.

[7] Bu konuyu ülkemizde ileri götüren sayın Orhan Şaik Gökyay'dır. Yaşamı ve eserleri hakkında yaptığı çalışmalar kitaplıklarımızı varsıllaştırdı.

[8] Ülkemizdeki yazma katalogları hk. bir çalışma: A.T. Kut, "Türkçe yazma eserler katalogları repertuarı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972* , Ankara, 1973, s. 183-240.

[9] Uzun süre Türk Tarih Kurumu'nda danışman olarak çalıştığı için böyle olumlu bir çalışma yapıldı. F.Sümer, *Belleten* XXVIII/110 (1964) s.305-309. *Necati Lugal Armağanı,* Ankara 1968. Yaşamı ve davranışları hakkında epey yazı bulunmaktadır.

[10] Sözlük, kanımca, bütün nüshalara konmadı. Elime geçen 3 tane ve bazı arkadaşlarımda gördüğüm nüshalarda sözlük yoktu.

[11] Sonradan Kamil Kepeci, Midhat Sertoğlu, Mehmed Zeki Pakalın böyle bir girişimde bulundular.

[12] Bu adı Mekitar, Mekhitar diye de okuyabiliriz. Yazdığım doğruya yakındır.

[13] *Muallimler Mecmuası* 20 (Nisan 1924).

[14] 1676-1749 yılları arasında yaşamıştır.

[15] Bir tek bu noktada ayrılıyorum. Zira bu davranış irşad değil, Anadolu içlerinde hızlanan Katolik kilisesi propoganda çalışmalarının bir uzantısıdır. Dilimizde bu konu hakkında çalışma maalesef yoktur. Belgelerin çokluğu ve dağınık yerlerde bulunması (bilhassa muhtelif şehirlerdeki Şeriyye Sicilleri) çalışmaları aksatmaktadır. Şimdilik şu kitaplar elimizdedir: G.Matteucci, *Un glorioso convento sulle rive del Bosforo. İl San Francesco di Galata* 1967, (yaptığım tanıtma *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1971) Aynı kişi: *La missione francescana di Costantinopoli,* 2 Cilt, 1971. Her iki eser de Firenze (Floransa) de basıldı.

[16] Eylül 1701'de.

[17] 1717 yılında.

[18] En eski faal okullarımızdandır. Bir ilkokulları vardır.

[19] Şimdi bu dertten kurtulmuş bulunuyoruz. İbrahim Müteferrika, Galata Mevlevihanesi'ne nakledilmiştir. Hakkında iyi sayılacak yayın yazılmıştır.

[20] M.Cevdet ülkemizde azınlıkların açtığı basımevleri üzerinde durmamıştır. İlk olarak Musevi ve Ermeni girişimciler bu işi başlattılar.

[21] İstepan Melkonyan. XX.yy. ortalarına dek bu tarikatın başkanları İstanbul doğumlu idi.

[22] 1773 yılında bir gurup papaz Venedik'deki merkezden ayrılıp Trieste'de çalışmalarını sürdürdü. 60 yıl sonra burayı kapattılar. Bir kısmı Venedik'e döndü. Viyana'ya gidenler 1810 yılında buradaki merkezi onaylattılar. Pangaltı Ermeni lisesi bunlara bağlıdır. İstanbul'da kiliseleri de vardır.

[23] Academie des Inscriptions et des Belles-Lettres. Külliyatın ana başlığı: Recueil des Historiens des Croisades.

[24] Kalküta'da yapılan bir yayın üzerine bu zatın adı ülkemizde tuhaf bir kılığa girdi. Esas adı Camcıyan'dır. Eserden yapılmış bir kısaltma Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmıştır: *Gülzâr-ı Tevârih.*

[25] İnciciyan'ın İstanbul'a ait bilgileri müteveffa Hrand Andreasyan tarafından dilimize kazandırıldı.

[26] *Sissouan ou L'Arméno-Cilice,*1899, ülkemizde en tanınmış eseridir.

[27] Ermeni harfleriyle Türkçeye çevrilen İtalyanca eser ve operalar için: A. Tietze, "Nuovi dati sui primordi dell'opera in Turchia", *II Veltro XXIII-2/4 (1979) s.363-368.*

Böyle bir çalışmaya eklenecek bibliyografik kayıtlar:

H.Berberian, Literature Armeno-turque, Philologica Turcica Fundamenta, c.2 s.809-819

Ermeni konusu ve Türkiye üzerine Ermenice yayınlar: *Turkologischer Anzeiger* ciltlerinin DGK bölümündedir.

Şimdi San Lazzaro (okunuşu: San Latzaro) diye tanınan bu merkez hakkında şu makalemde bahsettim: "Venedik Şehrinde Türk Adı ve Tesirleri", *Türk Kültürü* XII/136-138 (1974) s.268-270 ve 274.

Metin Doğanalp adlı gazetecinin *Hürriyet* gazetesinde 16.2.1982 tarihinde başlattığı dört günlük serinin gerçek ile ilgisi azdır. Kendisini Türk gazetecisi olarak tanıtsaydı, merak ettiği konular daha iyi açıklanırdı.

Ortaçağda Kadınlar

FATMAGÜL BERKTAY

Ortaçağda Kadınlar (Eileen Power, *Medieval Women;* der. M.M.Postan, Cambridge University Press, 1975), Eileen Power'ın çeşitli tarihlerde Cambridge'de, London School of Economics'de, ABD'de ve radyoda yaptığı konuşmaların, yazarın ölümünden sonra M.M.Postan tarafından derlenerek yayıma hazırlanmasıyla oluşmuş bir kitap. Kitabın notları ile bibliyografyasını M.M.Postan eklemiş ve aslında birbirinden ayrı olan metinleri biraraya getirip, ortaya bütünlüklü bir eser çıkarma işini de o yüklenmiş. Ortaçağ kadınlarına ilişkin bu yazıda, esas olarak sözkonusu kitaba dayanmakla birlikte, H.S. Bennett, Natalie Zemon Davis, Georges Duby ve Ann Oakley gibi diğer bazı araştırmacılara da göndermeler yapacağım.

Batı Avrupa Ortaçağ'la ilgili uzmanca incelemeleriyle ünlü olan Eileen Power'ın[1] kitabı, kadının Ortaçağdaki durumunun çeşitli görünümlerini ele alırken, bu "durum"un hiç de tek boyutlu olmadığını; kadınların kendilerine uygulanan baskılara hem çeşitli başkaldırı, hem de uyarlanma biçimleri geliştirdiklerini ve kendilerine düşman bir dünyayla başetmekte oldukça yetenekli davrandıklarını ortaya koyuyor. Bu düşmanlığın aldığı biçimlerin toplumsal ve ekonomik koşullarla olan bağlantısını kurması ise, kadının ezilmesinin (ve dolayısıyla boyunduruğun kırılabilmesinin) tarihselliğini temellendirmesi açısından dikkate değer. Bence bir diğer önemli nokta, Batı'da kadının durumunun anlaşılmasının, İslâm toplumunda kadının varoluşuna ilişkin kavrayışımızı derinleştirmek yönünde verdiği ipuçlarıdır. 20. yüzyılın sonunda Türkiye'de kadın olmanın ne anlama geldiğini, ancak, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkaran karşılaştırmalı bir çerçeve içinde yapılacak derinlemesine incelemeler aydınlatabilir. Bu konuda henüz yolun başlangıcında bile olmadığımızı düşünürsek, sözkonusu ipuçları daha da değer kazanmaktadır.

Kadının Statüsünü Belirleyenler:

KİLİSE VE ARİSTOKRASİ

Kadınların durumu, bir ülkenin ya da bir çağın uygarlığını değerlendirmede çok sık başvurulan bir ölçüttür. Ancak bu ölçütün uygulanabilmesi, herhangi bir çağda, özellikle de Ortaçağda kadının durumunun tüm gerçekliğiyle saptanmasının zorluğuyla yüzyüze geliyor. Teoride başka, hukukî statü açısından başka, günlük yaşamda ise bambaşka olan bu durumun çeşitli görünümleri, bugün olduğu gibi o zaman da, birbirini etkilemekle birlikte tam olarak örtüşmemekteydi. Gerçek, bu üç düzlemin bir karışımıydı.

Gene de, bu düzlemlerden ilkini kendi başına ele almak gerekir. Çünkü, Ortaçağda kadınlar konusunda geçerli olan teori hem sonraki kuşaklara devrolmuş, hem de hukuk ve edebiyatta yer etmiş olduğundan, bu teorinin gerisinde yatan güçler önemini yitirmiş ve onu

Yan sayfada, "Yas Tutan Kadınlar", ağaç oyma. Fırıncı ve Kasap (Paris-Bibliothèque National'deki resimli yazmalardan)

yaratan koşullar ortadan kalkmış olsa bile, teorinin kendisi sonraki yüzyıllarda derin toplumsal etkiler yapmıştır. Herhangi bir çağda ifade edilen görüşlerin niteliği, onları kimin ve hangi sınıfların dile getirmiş olduğuna sıkıca bağlıdır ve bu nedenle, çoğunlukla küçük ama sesi yüksek çıkan bir azınlığın bakış açısını yansıtırlar. Ortaçağın başlarında bu görüşlerin iki kaynağı vardır: Kilise ve aristokrasi. Başka bir deyişle, kadınlar hakkındaki görüşleri formüle edenler, bir yanda, genellikle bekâr olan ruhban sınıfı; diğer yanda ise kadınlarını esas varlığı olan toprağa bağımlı kılarken, onlara birer süs eşyası muamelesi de yapabilecek kadar zengin olan dar bir kasttır./Dolayısıyla, kadının doğasına ve ona ayrılmış alana ilişkin yerleşik teoriyi formüle edenlerin, kadınların büyük çoğunluğuyla hiçbir alışverişi bulunamayanlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İşte bu sınıflar, kadının erkekten daha aşağı olduğu konusunda görüş birliği içinde bulunduklarından, ne evlilik anlayışı ne de hukuk, kadını tam bir birey olarak, "özgür ve hak sahibi bir kişi" olarak kabul etmiyordu. Onun durumunu belirleyen, kişiliği değil, cinsiyetiydi ve bu cinsiyeti nedeniyle de erkekten daha aşağıydı. Öte yandan, gökteki Meryem ile yerdeki soylu kadını bir üstünlük ve tapınma hâlesiyle donatarak sonraki çağlara şövalyelik idealini miras bırakanlar da, gene bu sınıflardı.[2]

3 *Şeytanın Suçortağı Havva mı?*

GÖKLERİN HÜKÜMDARI MERYEM Mİ?

Bu birbirine karşıt iki dogma, hem Pavlusçu Hıristiyan değerlerlerinden, hem de Romalıların vesayet fikri ile Tötonik aile içindeki otorite anlayışından kaynaklanıyordu. Aynı zamanda Arap şövalyelik idealinden bir şeyler almış olduğu da söylenebilir. Eğer kamuoyunu oluşturanlar "yukarıdakiler" değil de "aşağıdakiler" olsaydı, egemen dogmanın farklı olacağı açıktır. Hattâ kentli orta sınıfların üst kesimlerinin eğilimleri dikkate alınsaydı bile, farklı olurdu. Gene de, Kilise ile aristokrasinin sesleri ne kadar yüksek çıkarsa çıksın, diğer bazı sesleri tümüyle bastırmaya yetmiyordu. Her şeyden önce, orta sınıfların varlıklı kesimleri 12. yüzyıldan itibaren ticaret ve kentlerin gelişmesiyle birlikte daha etkili olmaktaydı ve bunların görüşleri, Ortaçağda kadının durumu konusunda gerçeğe daha yakın bir kavrayışı yansıtıyordu. Ancak bu kentli sesi, yerleşik anlayışın egemenliğini kırmaktan uzaktı; "burger"ler, kadınlara ve evliliğe ilişkin "resmî" görüşü doğal bir durum olarak kabullendiler. Böylelikle, Ortaçağın başlarında egemen olan iki sınıfın kadınlar hakkında formüle ettikleri görüşler, çağın son üç yüzyılında öne çıkan sınıf tarafından pek az (hattâ, bazan daha kötüye doğru olmak üzere) değiştirilmiş oldu.

Bu arada hem Kiliseyi, hem de aristokrasiyi besleyen ve kentlerde de sayıca burjuvaziden fazla olan emekçi sınıfların sesi hâlâ duyulmuyordu. Emekçi halk, tarlalarda ve tezgâhlarda çalışan kadınların görüntüsüne alışkındı; ama pazarları gittiği kilisede, kadının cehennemin kapısı, Meryem'in ise göklerin kraliçesi olduğunu aynı solukta söyleyiveren vâizi dinliyor, pazarlarda ve panayırlarda kadınlarla alay eden öyküler anlatanların çevresinde halka oluyordu. Havva'yı, sonsuza dek erkeğin ayağı altında ezilmeye mahkûm bir hain olarak görmeyi reddettikleri tek an, isyan anıydı. Böyle anlarda alay ve aşağılama yerine,

Âdem çift sürer ve Havva yün eğirirken
Beyler var mıydı?

diye sorabiliyorlardı.

Kadınların ise, söylemeye hacet yok, seslerini duyan yoktu. Onların kendi kendileri hakkında ne düşündüklerini pek bilmiyoruz. Kendi cinsini savunmaya ve kadının aşağılanmasına karşı çıkmaya kararlı bir kadının belirmesi ancak 14. yüzyılın sonundadır: Christine de Pisan. Bu, saray edebiyatının her türünde ekmeğini kalemiyle kazanacak derecede usta ve birçok bakımdan olağanüstü bir kadındır.

Evet, gerçek kadın hangisiydi? Âdem'in karısı Havva mı, yoksa İsa'nın anası Meryem mi? Bir yanda, "Cennette Tanrı ile Âdem arasında bir tek, kocasını cennet bahçesinden kovdurmadıkça ve İsa'yı çarmıh işkencesine mahkûm ettirmedikçe içi rahat etmeyecek olan kadın vardı" diyen Jacquez de Vitry (ö.1240) gibi erkeklerin görüşleri; diğer yanda ise, Cambridge Üniversite Kütüphanesi'ndeki bir elyazmasında ifade edilen fikirler vardı:

"[Mecdelli Meryem'e] Kadın, erkekten üstündür: Âdem kilden, Havva ise onun kaburgasından yaratılmıştır; Âdem cennetin dışında, Havva ise içindedir; Tanrı'yı doğuran da bir kadındır, erkek bunu yapamaz; yeniden dirildikten sonra ise İsa bir kadına, Magdalena'ya görünmüştür; kadın melekler katının üzerindedir, kanıtını isterseniz işte kutsal Meryem. Aziz Bernardine, 'kadın olmak büyük bir lûtfa mazhar olmaktır: Selâmete kavuşan kadınların sayısı erkeklerinkinden daha fazladır' bile demektedir."

Her iki bakış açısı da Kilise geleneğine dahil olmuş ve Ortaçağ zihniyetinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Şeytanın âleti olarak aynı anda hem aşağı, hem de günahkâr olan kadın kavramı, Kilise tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, kökleri İsa'nın değil, Aziz Pavlus'un sözlerindedir. Çilecilik ve sofuluk ideali geliştikçe ve Karanlık Çağların çalkantıları içinde zamanın en yetenekli erkeklerinin çoğu manastırlarda sığınak *aradıkça*, kadının en büyük baştan çıkarıcı, selâmete giden yoldaki en büyük engel olduğu fikrinin yayılması kaçınılmazdı. Bu görüş o kadar yaygınlaştı ki, evlilik kurumu bile kendini bundan kurtaramadı. Bazı Kilise yazarları, evliliği, insan yaşamının daha aşağı durumları arasında zikrederler. Aziz Jerome'un evlilik lehinde bulabildiği biricik gerekçe, bu sayede dünyaya bâkirelerin gelebilmesidir!

Şövalyelik Kültü ile BÂKİRE MERYEM KÜLTÜ

Yerleştirmek için Kilise ile aristokrasinin işbirliği yaptığı, kadının bağımlılığı doktrini kaçınılmaz olarak kadının özsel aşağılığı ile ilişkiliydi. Öte yandan her ikisi de, tutumlarında herhangi bir tutarsızlık görmeksizin, kadının üstünlüğü doktrinini yayıyorlardı. Bâkire Meryem kültü ile Şövalyelik kültü elele gidiyordu. İkisinin de, önceki ve daha kaba bir çağa tepki -bu kez romantik bir tepki- olduğu söylenebilir. Artık, Âdem dolayısıyla gerçekleşen insanın "düşüş"ü, bir kutlama vesilesi sayılıyordu: Düşüş olmasaydı, Bâkire de göklerdeki tahtına oturamazdı! Ortaçağda insanlar İsa'yı kutsal çocuk olarak görüyorlar ve bağlılıkları doğal olarak kutsal çocuğu kollarında taşıyan anaya yöneliyordu. Ama bütün kutsallık ve analık çağrışımlarına karşın Meryem Ana'ya gösterilen bağlılığı, şövalyenin ölümlü sevgilisine gösterdiği bağlılıktan ayırdetmek zordu. Yalnız, Bâkire Meryem kültünün daha geniş kitleleri etkilediği için, yerleşik kadın anlayışının yükselmesine daha fazla hizmet etmiş olması mümkündür.

Şövalyenin kadın kültü, Bâkire Meryem kültünün romantik karşılığıdır. Şövalyelikte, mükemmellik için Tanrı'ya tapınma kadar, kadına yönelik romantik tapınma da zorunludur. Gibbon, "Şövalye, Tanrı'nın ve kadınların savunucusuydu- bu kadar aykırı iki terimi yanyana getirmekten hicap duyuyorum" diyordu. Bu toplumda, saray aşkının bazı kesin kuralları vardı. Bir kere, karı ile koca arasında olması mümkün değildi. Evli insanları birbirine bağlayan duygunun aşkla bir ilgisi olamayacağı inancı üzerine kurulmuştu; dolayısıyla aşk, evliliğin dışında aranmalıydı. Bu dogmayı anlamak için, feodal evliliklerin yapıldığı koşulları hatırlamak yeterlidir. Fiyefler evlenir, ama insanlar severdi! Koca karşısında karısı ne kadar aşağıysa, sevgilisi karşısında sevilen kadın o kadar üstün durumdaydı. Deyim yerindeyse, aşkın kendisi feodalleştirilmişti; âşık, sevgilisine, vassalın efendisine hizmet ettiği gibi hizmet etmeliydi.

Şövalyelik idealinin kadının pratikteki durumunu bir bütün olarak yükselttiğini söylemek zordur. Soylu kadının yüceltilmesi yalnızca küçük bir aristokratik kastın idealiydi. Diğer sınıfların erkekleri tarafından benimsenmediği gibi, o sınıfların kadınlarına da uygulanmıyordu. Uygulandığı sınıf içinde dahi, çoğunlukla, çok farklı davranış biçimlerini üzerine örtülen ince bir tülden ibaret kalıyordu. Bu tülün ardında ise, bütün bir kadın düşmanı edebiyat vardı.

Kötü Karılara Karşı "İYİ KADINLAR DESTANI"

13. yüzyılın sonlarından itibaren anti-feminist edebiyat iyice belirginleşir ve kentli bakış açısı, sarayın bakış açısını altetmeye başlar. Bu bakış açısını ilk yansıtan eserler, Fransızların *Fabliaux* dedikleri manzum öykülerdir. Bunların içinde, kadınların ihanetini ya da fesatlığını anlatmayanı yok gibidir. İhtiyar kadınlar kötü ruhlu cadılardır; bütün kadınlar kocalarını aldatırlar; genç kızlar da ya hoppa ya da budaladırlar. Aslında fabllerin çoğu, yalnızca içine oturtuldukları çerçeve bakımından Ortaçağa özgüdürler; yoksa anlattıkları konular çok daha eskidir. Ve gene çoğu, eğlendirmeyi amaçlayan öykülerdir. Öyle olsa bile, içerdikleri yoğun kadın düşmanlığı ve aşağılama, toplumun neye güldüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bunca kadın düşmanlığına bir tepki elbette olacaktı. Bu tepkinin bir bölümü, hayatın bütün alanlarında yankı bulacak ölçüde derin-

di: Heretik ya da yarı-heretik hareketlerde kadınların önde gelen bir rol oynamalarının, kendi durumlarından duydukları yoğun hoşnutsuzluktan kaynaklandığı haklı olarak ileri sürülmüştür. Ama kadın düşmanlığına karşı en açık tepki, düşmanlığı en fazla yayan edebiyat alanında gerçekleşmiştir. *Biens des Fames* (Kadınların Erdemleri), *Blastanges de Fames*'a (Kadınların Fesatlıkları) karşı; Chavcer'ın *The Legend of the Good Women*'i (İyi Kadınlar Destanı) ise *Wikked Wives* (Kötü Karılar) gibi kitaplara karşı tepkidir. Kadınlar adına konuşan Christine de Pisan, bu tepkiyi billûrlaştırır:

"Hiçbir günah, kadınınki kadar büyük değildir diyorlar, ama kadınlar adam öldürmezler, kentleri de yerle bir etmezler, halkı ezmezler, toprakları yağmalamazlar, kundakçılık yapmazlar ya da sahte sözleşmeler düzenlemezler. Kadınlar şefkatli, nazik, yardımsever, alçakgönüllü, basiretli varlıklardır. Evet, Havva günah işledi, ama aldatılmıştı; Âdem de ondan iyi sayılmazdı."

Ortaçağda kadına ilişkin bu çelişkili görüşler, sonraki kuşaklara miras kaldı. Bir yanda aşağılama, diğer yanda tapınma vardı, ama ortalama erkeğin kadına karşı tutumunu belirleyen esas etkenler bunlar değildi. Eileen Power'a göre, toplumsal durumu yaratan, teorik görüşlerden çok olguların kaçınılmaz baskısı, günlük hayattaki etkileşimdir. Ve bu da Ortaçağ pratiğinde, kadına aşağı ya da üstün olmaktan ziyade kendiliğinden ve kaba bir eşitlik sağlıyordu. Çünkü, erkeğin gündelik hayatı kadınsız sürdürmesi mümkün değildir; evindeki rahatı, hele kendi yokluğunda işlerinin çekip çevrilmesi için, başka herhangi bir tarihsel dönemdekinden daha çok kadına muhtaçtır. Bu kaba eşitlik durumu, en fazla, kadının pratikte, günlük hayat içinde oynadığı rolde kendini gösterir.

Soylu kadın

Şövalyelik idealindeki kadın güzel, zarif ve yapay bir varlıktı; ama romanslardan ve şiirlerden başka bir yerde yaşamıyordu. Oysa, toprak sahibi kadına geçtiğimizde, romansa elveda diyerek gerçek bir kişiyle yüzyüze geliriz. Feodal dünyanın siyasal ve toplumsal örgütlenmesi tümüyle toprak sahipliğine dayanmaktaydı. Soylu kadın, genç kızlığında, geniş topraklara sahipse hırslı bir lord için çekici bir armağan, onu evlendirme yetkisine sahip üst-lord için de bir kâr kaynağıydı. Evlendiği zaman çeyiz olarak arazi getirir ve bu arazi evlilik süresince kocanın malı olurdu. Dul kaldığında ise, kocasının topraklarından üçte biri onun olur ve yeniden evlense bile bu hakkı yitirmezdi. Gene de, toprak sahibi olmanın kadınlar, özellikle de mirasçı genç kızlar için bir kâbus olabileceği de unutulmamalıdır. Bu kızlar daima mülklerine tâbi olurlar, evlilikler ailelerce ayarlanır, bazan de beşik kertmesi yapılırdı. Yalnızca genç kızlar değil, yetişkin kadınlar da kendi istekleri dışında evlendirilirlerdi. Bundan kaçınmanın biricik yolu, bağlı oldukları üst-lorddan evlenme hakkını satın almaktı. Ancak, evliliğin bütün sınıflar için bir iş sözleşmesi, çocuk yaşta evlenmenin de genellikle kural olduğu bir çağda, toprak sahibi kadının avantajlarının dezavantajlarından fazla olduğu açıktır.

Manastıra girmeyen soylu genç kız, kural olarak, genç yaşında ve babasının seçtiği erkekle evlenirdi. Evli olmayan kadının feodal toplumda yeri yoktu. Ortaçağda "ev", bugüne göre çok daha geniş bir alanı kapsıyordu ve hem evde yapılacak işler çok fazlaydı, hem de sürekli savaşların hüküm sürdüğü bir dünyada -buna iletişimin yavaşlığı da eklenince- kocalarının yokluğunda kadınların omuzlarına düşen yük çok ağır olurdu. Lord saray hizmetinde ya da savaştayken, işleri ve toprakları çekip çeviren, gerekli onarımları zamanında yapan, dâvâların peşinde koşan kimdi? Ve lordun kendisi tutsak düştüğünde gerekli fidyeyi canını dişine takıp toparlayacak ya da lord öldürülürse vasiyetini yerine getirip çocuklarını yetiştirecek kim vardı? Elbette ki karısı!

Kentteki ve köydeki emekçi kadın

Toplumsal ıskalanın aşağılarına indiğimizde, kadının rolünün gerilediğine tanık olmuyoruz. Tersine, kadının gördüğü işler, aile gelirinin azlığı ölçüsünde daha fazla önem kazanmaktadır. Toplumdaki itibarlı işlerde, yani askerlik, diplomatlık, siyaset vb. alanlarda kadının rolü çok az olsa bile, ekonomik hayat içinde erkeklerle neredeyse eşit bir rol oynarlar.

Emek piyasasında kadınların boy göstermesinin nedeni, aşağı yukarı bugünkülerle aynıdır: Evli kadın ek bir gelir elde etmek, bekâr kadın da geçimini sağlamak için çalışır. Ortaçağda evlilik her zaman kadının ev içine kapanıp şu ya da bu tür çalışmadan kopması demek değildir. Ayrıca, kadınların tümünün evlenme olanağı da yoktur. Şimdi olduğu gibi o dönemde de, toplumda kadın sayısı erkeklerden fazladır ve bu nüfus fazlası için çıkış yolu, üst sınıflar için manastırlar, alt sınıflar içinse çalışmaktır. Belli bir zenaate kadınların girişini kesinlikle engelleyen lonca düzenlemeleri bile eşler ve çocuklar için istisna tanırlar. Bu yüzden, çok sayıda dul kadın kocaları öldükten sonra zenaatı sürdürür. Çoğunlukla, erkek çocuklar gibi kız çocuklar da çırak olarak verilirler. Böylece çıraklığa başlayan kadınlar, evlenmedikleri sürece, öğrendikleri zenaat ile geçimlerini sağlarlar. Ancak ilginç olan, bu durumun sadece bekâr kadınlara özgü bulunmamasıdır: Birçok evli kadın, evlendikten sonra da işini sürdürür. Ortaçağ kent nizamnameleri, bu kadınlara bekâr kadın muamelesi yapar. Örneğin, herhangi bir ticarî anlaşmazlık durumunda kadın kocası tarafından "korunmaz"; yani koca, borçları üstlenmek durumunda değildir. Bu tür düzenlemeler, her ne kadar kocayı *korumak* amacı taşısa bile, evli kadının durumunda dikkate değer bir ilerlemeyi yansıtmaktadır. Kadının böylece ekonomik hayata (bir anlamda kamusal alana) girebilmiş olması, Batı

dünyası ile Doğu dünyası arasında kadının durumu açısından en önemli ve sonuçlarını hâlâ yaşadığımız farklılıklardan biridir.

Kadınların zenaat loncalarındaki konumları hakkında bir genelleme yapmak ise hayli zordur. Zenaatkâr karılarının ve kızlarının, loncaların toplumsal ve dinsel faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir. Ancak loncalara tam üye kabul edilmek açısından İngiltere ve Fransa arasında belirgin bir farklılık ortaya çıkıyor. Eski bir Londra geleneğine göre, Londra özgür vatandaşlarının dul karıları, kentin özgür kadınları olarak kabul edilirdi. Öte yandan, dul olmayan kadınların özgür vatandaş olduklarına ve lonca üyesi kabul edildiklerine ilişkin bir kayıt bulunmaması yüzünden, kadınların İngiliz zenaatkâr loncalarına tam üye kabul edilmedikleri sonucuna varılabilir. Fransa'da ise durum farklıdır: 13. yüzyılın ikinci yarısında Etienne Boileau'nun *Zenaatler Kitabı*'nda saydığı, Paris'teki 100 zenaatten en az beş tanesi, kadınların elindedir; diğer birçoğunda da kadınlar erkeklerle birlikte çalışmaktadırlar.

Kadınlar açısından, düzenli zenaatlerden çok evde sürdürülen "yan sanayiler" önemliydi. Emekçi kadınların çoğunun, kentlerin yanısıra kırsal bölgelerin tümünde yapmakta oldukları bu işler, ikiye ayrılıyordu: Tekstil imalâtı ile ilgili olanlar ile yiyecek ve içecek yapımı ile ilgili olanlar. İplik eğirme ve ipekçilik işlerinin tümü, dokumacılığın bir bölümü ve bira yapımının önemli bir kısmı, Ortaçağ İngiltere'si'nde kadınların elindeydi.

Kaynaklarda muhtemelen doğal kabul edildiği için belirtilmeyen esas emekçi kadın kitlesi, *manor*'larda çalışan köylülerdi. Evli olanların, kocalarının bütün işlerini paylaşmaları beklenirdi; ayrıca, kadın işi sayılan her türlü yükü de üstlenmek zorundaydılar. Ev işleri, kumaş dokumak ve giysileri dikmek, bu görevler arasındaydı. Evli olmayan *ya da dul* kadınların işi daha bile zordu, çünkü bunlar yarıcı olarak ellerinde bulundurdukları

Pieter Bruegel'in bir tablosu: "Yaşlı Köylü Kadın"

toprakları erkekler gibi işlemek, efendileri için aynı hizmetleri görmek ve aynı yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydılar. Kadınların, geleneksel olarak erkek işi sayılan onurlu çift sürme işi dışında, her türlü çiftlik işini yaptıkları görülmektedir.

KADINLARIN EĞİTİMİ

Eğitimi geniş anlamıyla hayata hazırlık olarak alırsak, Ortaçağda kadın eğitimi konusunda ipucu çıkarılabilecek en önemli kaynak, kadınlara yönelik didaktik eserlerdir. Bunlar esas olarak ikiye ayrılır; birinci kategori, hedefi sosyetede parlayacak hanımlar yetiştirmek olan saray eğitimi ile ilgilidir. Çoğu, saray aşkının kurallarını epey hafif bir üslûpla işlerler. Ayrıca, sosyete kadınlarından bir dizi beceri sahibi olmaları beklenir: Şahin uçurmak, satranç oynamak, öyküler anlatmak, hazır cevaplık, şarkı söylemek, müzik âletleri çalmak, vb. Hanımların okuma-yazma bilmeleri de gerekiyordu.

Kadın eğitimine ilişkin daha "ciddi" kitapların havası ise farklıdır. Saray eğitiminin hedefi âşıkları cezbetmek iken, bunların hedefi kocayı elde tutmaktır. Bazıları soylu kadınlara, bazıları burjuva kadınlarına, bazıları da bütün sınıflardan kadınlara hitap eden bu eserlerin tümünde, kadının kocasına karşı sorumlulukları ve dinsel görevleri anlatılır. Romanslarda ve şiirlerde çizilen romantik kadın imajı, bu kitapları yazan tutucu beyleri dehşete düşürm iş gibidir. Onlara göre, rahibeler dışındaki kadınların eğitilmesi çok tehlikelidir. Tıpkı eskiden Çinlilerin kadınların ayaklarını bağlayıp onları kötürümleştirmeleri gibi, bu eserlerin tümü de kadınların zihinlerini kötürümleştirmek peşindedir. Onlara okuma-yazma öğretilmemesini savunmalarının gerekçesi, kadınların ahlâkdışı romansları okumalarının ve aşk mektupları yazma olasılıklarının engellenmesidir!

Ortaçağda kadınların eğitilmesi için dört tür olanak vardır: Soylular ve burjuvazinin üst tabakası için rahibelerin yönetimindeki okullar; soylu hanımların yanında yetiştirilmek üzere büyük malikânelere gönderilmek; kentlerdeki zenaatkâr sınıf kızları için çırak verilmek; kentteki yoksul sınıf kızları için varolan ilkokullar. Köylü kadınlar ve evde-

Yanda; Güzel Philip'in büyük oğlu ve kalıtçısı, X.Louis Burgundy'li Margaret'le evlenmesi (Paris-Bibliothèque National'daki bir yazma eserin minyatürü)

ki hizmetçiler ise, herhangi bir eğitimden tümüyle yoksundurlar. Bunlar, Villon'un kocamış anası gibidirler:

> Yoksul ve yaşlı bir kadınım ben
> Cahilim, ne okumam ne de yazmam var
> Resmini görürüm kilisemde
> Arplarla, lavtalarla cennetin
> Ve günahkârların yandığı cehennemin;
> Biri ürkütür beni, öteki sevince boğar[3]

Gerçekten de, yoksul kadının İncil'i köy kilisesiydi ve bu imgeler, halkın hayal gücünde bir vâizin öğütlerinden daha etkili bir biçimde yer ediyordu.[4]

"CADI MI?", "BİLGE KADIN MI?"

Öte yandan, Ortaçağda özel bir bilgi dalı göze çarpmaktadır: Bütün kadınların, aile sağlığı hakkında bir şeyler bilmeleri beklenirdi. Ne var ki, kadın bu bilgisini evinin dışında kullanmaya, amatörlüğün sınırları ötesine geçmeye kalktığı anda, büyük bir direnişle karşılaşırdı. Doktorluk saygın bir meslekti; kadınların ise tıp diplomaları yoktu ve bu yüzden eğitim ve bilgilerinin de olmadığı varsayılıyordu. 11. ve 13. yüzyıllar arasında, Arap dünyasıyla ilişkinin de etkisiyle Avrupa'da tıp özel bir bilim ve meslek alanı olarak belirmeye başladı. Mesleği icra edebilmek için biricik araç, üniversite eğitiminden elde edilen izin belgesiydi; oysa, kadınların genellikle üniversiteye girme hakları yoktu. Böylece kadınlar giderek tıp alanından tümüyle dışlandılar.

Bu dışlanmanın, kimi araştırmacılara göre, son derece dramatik sonuçları da oldu. Örneğin Ann Oakley, dört terim ya da rolün etimolojik ve tarihsel olarak birbiriyle yakından ilintili olduğunu söylemektedir: Kadın *(woman)*, cadı *(witch)*, ebe *(midwife)* ve sağıltıcı *(healer)*[5]. Oakley'e göre, sanayi öncesi Avrupa'da, kadınların sağıltıcı olarak uzun bir tarihleri vardır. Sürekli yoksulluk ve hastalıkla boğuşan topluluklarda insanlar, hastalık zamanında "bilge kadın"a *(wise woman)* başvururlardı. Bu kadın, o topluluğun pratisyen hekimi gibi bir şeydi. (Bizde de, köylerde yüzyılların deneyimiyle ortaya çıkmış doğal sağıltma çarelerine "kocakarı ilâcı" denmez mi?) Hizmet ettikleri topluluk içinde saygın bir yere sahip olan bu kadınlara olumsuz "cadı" sıfatını takan, hastalığın Tanrı vergisi olduğunu, dolayısıyla da sıkı bir dinsel denetime tâbi tutulmasını isteyen, Ortaçağ Kilisesiydi. Doğal olarak, kadın-sağıltıcı, aynı zamanda Kilisenin erkek egemenliğine de bir meydan okumayı ifade ediyordu. Burada karşımıza iki soru çıkmaktadır: Birincisi, cadılık ile kadın sağıltıcı/ebelik işlevleri arasındaki ilintinin nasıl ve neden kurulduğu; ikincisi ise, bu kadınların gerçekte ne ölçüde cadılık iddiasıyla suçlanıp cezalandırıldıklarıdır.

Araştırmalar, Avrupa'daki cadıların çoğunluğunun kadın olduğuna işaret ediyor. Örneğin Essex'teki yargılamaların Macfarlane tarafından yapılan incelemesinden, cadılıkla itham edilen 291 kişiden 268'inin (% 92'sinin) kadın olduğu ortaya çıkmaktadır. New England'daki ünlü Salem yargılamaları için de benzer bir durum sözkonusudur: Cadılıkla suçlanan 162 kişiden 120'si (% 74'ü) kadındı. Tipik "cadı", sosyo-ekonomik statü bakımından aşağı sınıftan, yaşı 41 ile 60 arasında değişen, evli ya da dul bir kadındı. Cadılıkla suçlanan erkeklerin çoğu ise, kadın cadıların ya çocukları ya da kocalarıydı.

Ortaçağ toplumunda üç hiyerarşi birbirine denk düşmektedir: Ruhban sınıfı dışındaki halk üzerinde Kilisenin, kadın üzerinde erkeğin ve köylü üzerinde toprak sahibinin egemenliği. Kadın-ebe-cadı-sağıltıcı ise, her üç hiyerarşiye de meydan okumakta, Kilise dışı bir altkültürü temsil etmekte ve bir azınlık grubunun sahip olduğu potansiyel gücü simgelemektedir. Kurulu düzene karşı bir tehditti, bu! Kilisenin iddiası, cadıların ya da "bilge kadınlar"ın ("koca-karı"ların) hastalığı iyileştiremeyeceği (veya hastalık sağıltmanın kendi başına kötü bir şey olduğu) değil, bu kadınların *başarısının* Şeytan ile işbirliğinin sonucu olduğuydu. Şeytan ile işbirliği ise, zaten kadının tabiatında yok muydu?[6] Ünlü Ortaçağ cadı-avı metni *Malleus Maleficarium*'un yazarları, "Katolik inancına ebelerden daha fazla zarar veren hiç kimse olmadığını" söylüyorlardı. Cadılar, yalnızca çocukları öl-

dürüp yemekle değil, aynı zamanda kısırlığa yol açmak, çocuk düşürtmek ve ana sütünün kesilmesine neden olmakla da suçlanıyorlardı. (Bu suçlamaların ardında bir gerçek payı yok değildir. Ortaçağ ebesinin, doğuma olduğu kadar, istenmeyen gebeliklerin önlenmesine ve çocukların düşürülmesine de yardım etmiş olması çok muhtemeldir. Bugün de köylerde aynı işi yapmıyorlar mı?)

Tıbbın, erkeklerin tekelindeki profesyonel bir meslek haline gelmesi ve tıp diploması olmayanların mesleği icra etmelerinin yasaklanması ile birlikte kadın ebelere karşı düşmanlığın bu şekilde yoğunlaşması, hiç de şaşırtıcı değildir. Tıbbın profesyonelleşmesini Kilisenin sıkıca denetlediğini görüyoruz. Ortaçağ cadı yargılamalarında Kilisenin başvurduğu "uzman", erkek doktordur; cadı olarak kimin yakılacağına o karar verir. Gene *Malleus Maleficarium*, cadı-avında doktorun rolünü açıkça belirlemekte ve doktorluk statüsü ile formel tıp eğitimi almış olmayı birbirine bağlamaktadır: "Eğitim görmemiş bir kadın sağıltıcılığa kalkışırsa cadı olduğuna hükmedilir ve öldürülür!"

PİSKOPOSLARI KOVALAYAN RAHİBELER

Rahibelik, biricik diğer seçeneği evlenmek olan soylu genç kız için bir meslekti. Soylular ve üst sınıflar açısından, manastırlar, çeyiz vermek zorunda oldukları kızlarından bir kurtuluş yoluydu. Buna karşılık, alt sınıflardan kızların rahibe olmalarına hemen hiç rastlanmaz, çünkü bu sınıflardan ailelerin, kadınlarından kurtulmak için özel bir yola ihtiyaçları yoktu. Ayrıca, manastıra giriş parasını ödeyecek durumda da değillerdi.

Manastırların, kadınlar için yerine getirdiği bir dizi işlev vardı. Bazı kızların hiçbir dinsel yaşam özlemi duymadan, yalnızca yapacak başka şeyleri olmadığı için manastıra girdikleri doğrudur. Ama bazılarının burada ruhsal bakımdan doyuma kavuştukları da gerçektir. Ayrıca manastırlar, rahibelerin çoğunluğu için, kadınların başka yerde bulamayacakları eğitim, örgütlenme ve sorumluluk yüklenme fırsatları sunmaktaydı. Bunun dışında, hali vakti yerinde dullar ve evli kadınlar için bir sığınak işlevi görüyordu ve gene üst sınıf çocuklarına yatılı okul hizmeti sunuyordu.

Manastırda günlük hayat sıkı ve disiplinli bir rutine bağlıydı. Ama Ortaçağın sonlarında manastırların hem zihinsel düzeyleri, hem de iç disiplinleri epeyce gerilemişti. Öğrenimin neredeyse ölmüş olduğu ve el emeği gerektiren işleri de hizmetçilerin yapmaya başladıkları bu dönemde, dinsel görevlerin yerine getirilmesi bile iyice tavsamıştı. Manastırları ziyaret eden piskoposların gözlemlerine göre, özellikle sabah erken saatlerdeki dualara geç gelme ve mazaretsiz olarak dua bitmeden kaçma eğilimi başgöstermişti. Ama en sık rastlanan kabahat, duaları bir an önce bitirmek için sözcüklerin başındaki ve sonundaki hecelerin yutulması, bazılarınınsa toptan atlanmasıydı! Manastırlarda görülen dünyevî hevesler, piskoposları dehşete düşürüyordu: Dansetmek, giyim-kuşam ve köpek beslemek, özel birer suçlama konusuydu. Kilise, dansı her yerde ve özellikle de manastırlarda yasaklamaya daima özen göstermiştir. Gene de Ortaçağ manastırlarında yılbaşında, bahar bayramlarında vb. dansetme alışkanlığı sürüyordu. Sık sık yakınma vesilesi olan bir diğer konu ise, rahibelerin giyimiydi. Altı yüzyıldan fazla bir süre boyunca piskoposlar, rahibelerin giyiminde modaya uyulmasına karşı savaş açtılar, ama her seferinde de hüsrana uğradılar. Sık sık, zavallı bir piskoposun, erkeklere özgü beceriksizlik ve şaşkınlıkla, rahibelerin ne giyip ne giymemeleri gerektiğini belirleyen komik bir katalog hazırlamaya çalıştığına tanık oluruz!

Dünyaya ayak uydurmanın bir yolu giyim ise, bir diğeri de evcil hayvan beslemekti. Piskoposlar bu evcil hayvanların disiplin açısından çok yıkıcı olduğunu düşünüyorlardı ve yüzyıllar boyunca bunları manastırlardan kovalamak için az gayret sarfetmediler. Ama boşuna! Rahibeler, piskopos gidene dek bekliyor, o gider gitmez de köpekleri geri çağıran ıslıklar yeniden duyuluyordu.

Bütün bu dünyevî alışkanlıkların kaynaklarından biri, otoritelerin gene boşuna önlemeye çalıştıkları bir diğer eğilimin, dindışı unsurlarla ilişki kurma eğiliminin artmasıydı. Piskoposlar sürekli olarak rahibeleri manastır duvarları içine kapatmaya çalıştılar. Bu yoldaki en sert girişim, Papa VIII. Boniface'ın 1300 yılında yayınladığı *Bull Pericoloso* idi. Bu Emirname, olağanüstü durumlar dışında rahibelerin manastırdan çıkmalarını ve dinî kisvesi olmayanların da özel izin olmaksızın onları ziyaret etmelerini yasaklıyordu. Ama hiç kimse bu emrin uygulanmasını sağlayamadı. İngiltere'deki Lincoln Piskoposluk bölgesindeki bir manastırda, Emri okumak ve bir kopyasını teslim etmek üzere gelen piskoposu rahibelerin kapıya kadar kovalayıp, Emirnameyi kafasına attıkları bilinmektedir! Daha pratik piskoposlar ise, rahibeleri fazla sık, izinsiz ve uygun bir mazeret olmaksızın dışarı çıkmaktan menetmekle yetindiler. Ama rahibeler gene de kendi bildiklerini okumaya devam ettiler. "Pazartesi gecesini N'hampton'daki Augustin Rahipleriyle geçirip geceyarısına dek onlarla birlikte harp çalarak danseden, ertesi geceyi ise N'hampton'daki Vâiz Rahiplerle gene harp çalıp dansederek geçiren" şen rahibeye ne demeli?[7]

Ortaçağda Kadınlar, "Ortaçağ evliliği konusundaki araştırmam

beni bilinmeyen bir alanın sınırlarına getirdi: Kadınların dünyası. Bütün araştırma boyunca onlar hakkında bir şeyler işitiyordum, ama sesi çıkanlar hep, diğer cinsi aynı anda hem hakir, hem tehlikeli, hem de baştan çıkarıcı nesneler olarak gösteren erkeklerdi... Kadınlar hakkında çok şey söylendi, ama gerçekte ne kadar biliyoruz?'' diyen Georges Duby'nin[8] sorusunu bir kere daha gündeme getiriyor. Kadınlara ilişkin gerçeğin sahiden de çok boyutlu olduğu ve ''tarih'in arka yüzü''nün aydınlığa çıkarılabilmesi için daha çok şey yapılması gerektiği ortada. ''N'hampton'lu şen rahibe'', bunun ilginç olduğu kadar hoş bir örneği değil mi?

---

[1] Diğer eserleri: *Medieval Nunneries; The Goodman of Paris; The Miracles of the Blessed Virgin Mary; The Legacy of the Middle Ages.*

[2] *Natalie Zemon Davis, Georges Duby'nin Le Chevalier, la femme et le prêtre* adlı kitabının İngilizce basımına (*The Knight, the Lady and the Priest*, Penguin, 1985) yazdığı girişte, Duby'nin Ortaçağa ilişkin bütün kaynakların erkekler tarafından kaleme alınmış olduğuna ve bu yüzden de kadınlara karşı düşmanlık, aşağılama ve korku ile dolup taştığına dikkat çektiğini belirttikten sonra şöyle diyor: ''Senyörler ve prensler için kadınlar, erkek soyunun sürdürülmesine yarayan bir araçtırlar... ama aynı zamanda, sınırsız cinsel istekleri ve erkek onurunu lekeleme potansiyellerinden dolayı korkutucu yaratıklardır. Saray edebiyatı, bütün nezaket kalıplarının ve iltifatların ardında 'kadınlardan duyulan ilkel korkuya ve onları birer nesne olarak kullanma kararlılığına dayanan bir erkek ahlâkı'nın ortaya konmasından ibarettir. Rahipler ve keşişler içinse kadın, cinsellik günahının somutlanmasıdır ve yalnızca günahkâr bir kocaya kahramanca boyun eğdiği ya da bedenin çağrısından ermişlere yaraşır biçimde tümüyle azade olduğu zaman, övgüye değer (s.xii). Ortaçağa ve kadınlara ilişkin kitaplar okumanın en eğlendirici yanı ise, kadınlara karşı yukarıda sözü edilen o ilkel korkunun çevremizde hâlâ nasıl kol gezdiğini ve en ''rafine'' erkeklerde bile, üstlerindeki ince cilâ şu ya da bu şekilde kazınır kazınmaz görünüverdiğini anıştırması!

[3] Çev.Bedrettin Cömert; E.H.Gombrich, *Sanatın Öyküsü* (Remzi Kitabevi, 1980) içinde s.130.

[4] H.S.Bennett, *Life On The English Manor* (Cambridge, 1937) adlı kitabında bina, mekân olarak Kilise'nin, Ortaçağ insanına bizim düşünebileceğimizden çok daha fazla şey ifade ettiğini belirtiyor. İnsanın yeryüzündeki öyküsünün en önemli anları -vaftiz, evlenme, gömülme- hep burada cereyan ediyordu. Ve gene burada, duvarlardaki ve pencerelerdeki tasvirlerden, belki de edinebildikleri biricik eğitimi alıyorlardı. (s.29)

[5] Ann Oakley, ''Wisewoman and Medicine Man'', *The Rights and Wrongs of Women* (eds. Mitchell and Oakley, Penguin, 1977) içinde.

[6] Çok benzer bir anlayış, kadına *''hbel şitan''* (şeytanın ipi) sıfatını yakıştıran İslâm kültüründe de vardır. *Hbel*, aynı zamanda tesbih anlamına geldiğinden, burada hem kadının şeytanın tarikatına mensup olduğu, hem de erkeği ''bağlama'', erkekliğinden yoksun etme gücünün bulunduğu imâ ediliyor.

[7] *Visitations of Religious Houses in the Diocese of Lincoln*, (Der.) A.Hamilton Thompson, Lincoln Record Society and Canterbury and York Society, 1915, vol. II, s.50.

[8] G.Duby, *a.g.e.*, s. XX.

Toplum ve Bilim

Murat Belge Yahya Kemal ve Siyaset Geleneği **Tanıl Bora** Bahro: Sosyalizm ve Kapitalizm Arasında Bir Aydın **Serdar Turgut** R. Williams: Modern Trajedi ve Kültürel Devrim **Selim Deringil** Dış Politikada Abdülhamit ve İnönü **İlhan Tekeli** İttihat-Terakki ve Dış Politika **Cem Behar** Kültür ve Yazı: Türk Klasik Müziği **Suraiya Faroqhi** L. Febvre ve Duyguların Eleştirisi **Büşra Ersanlı/Günay G. Özdoğan** Ulus ve Ulusçuluk: Gellner Üzerine

İSTEME ve YAZIŞMA ADRESİ: Konur Sok. 24/4 Yenişehir/ANKARA Tel: 25 36 00
DAĞITIM: YA-DA A.Ş. Dr. Şevki Bey sok. Divanyolu/İSTANBUL Tel: 520 74 73

NEVZAT ZAFER

ANTİK LİKYA ŞEHİRLERİ II:

PINARA

Pınara, Likya'nın en önemli 6 kentinden biridir. Likya'nın en eski kaya mezarlarından olan "Güvercin yuvası" türü mezarların bulunduğu yer olan Pınara, Fethiye-Kaş karayolu üzerinde Eşen'e varmadan 2 km. önce batıya ayrılan yolun sonundaki Minare köyünün 3 km. batısındadır. Suriye'deki Pınara kenti ve Kilikya'daki Pınaros nehri ile aynı adı taşır.

Likya dili ile Pinale adı verilen antik kent, Ksanthoslu Menekrates'in açıklamalarına göre Ksanthoslu kolonistlerce yuvarlak bir tepe üzerinde kurulmuştur. Özellikle Piksodarus döneminde gelişmiş olan kent gerek adının Likya yazılı kaynaklarında bulunuşu ve gerekse bazı mezar anıtlarının tarihlenmesine göre M.Ö 5. yüzyıl içinde kurulmuş olmalıdır. Bu tarihleme somut buluntulara göre yapılmaktadır. Ancak, ozan Homeros, Likyalı okçu Pandarus'un Troya ordusu ile birlikte savaştığını, coğrafyacı Strabon da Pınara'da Pandarus'a ait bir kültür varolduğunu eserlerinde belirtmişlerdir. Bu anlatımlara göre Pınara'nın tarihini M.Ö. 2 bine kadar götürmek mümkün olmaktadır. Tarihçi Arrianos'un naklettiğine göre, Pınara, M.Ö. 334-333 yıllarında Büyük İskender'e kapılarını açmış daha sonra ise İskender'in komutanlarından olan Ptolemaios, Selevkos ve tekrar Ptolemaioslar tarafından yönetilmiştir. Magnesia savaşı sonunda yapılan Apameia barışı ile bir süre Rodos egemenliğine girmiştir. M.Ö. 2. yüzyıl içinde kurulan ikinci Likya Birliği döneminde büyük kongrede üç oy kullanma hakkına sahip olmuştur. M.Ö. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu egemenliği altına girdikten sonra 4. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlaşmaya başlamıştır. 7. ve 8. yüzyıllardaki Arap istilaları karşısında zayıf düşen Pına-

ra 9. yüzyıldan itibaren terkedilmiştir.

Yüksek kayalık bir tepe ve onun eteğindeki ikinci bir yükselti üzerinde kurulan Pınara'nın Akropol'ü güneyde Kiklop stilindeki sur duvarlarıyla çevrilidir. Çeşitli dönemlerde onarılmış olduğu görülebilen bu duvarın Likya dönemine ait olduğu ileri sürülmektedir. Akropol veya yukarı kalenin diğer bölümlerinde duvar olmayıp, kayalıklarla çevrili uçurumlar doğal koruma görevi yapar. Akropol alanında Likya döneminden kalma bir kaya merdiveni, su sarnıçları ve bazı Bizans kalıntıları bulunmaktadır. Düzenli bir yapılaşma görülmemektedir. Bu platonun batı ucundaki zirvede bir kale yer almaktadır. Çok dik olan yamaçta teraslama görülmektedir. Kalıntılardan tesbit edilebilen tek odalı evler düzensiz olarak kayalara oyulmuş durumdadır. Evlerin yan ve arka duvarları ile çatıyı taşıyan hatılların oturduğu delikler ve yağmur sularının akması için yapılmış olan kanalların izleri görülmektedir. Roma çağı öncesine ait olduğu sanılan bu yerleşim alanının savaş gibi zor durumlar için savunma amacıyla geri çekilebilecek bir mekân olması gerekmektedir.

Ana kent yukarı kalenin altındaki ikinci bir yükselti üzerinde bulunmaktadır. Ne yazık ki, M.Ö. 5. ve 4. yüzyıl yapılarından ayakta kalan olmamıştır. Kent surlarının bir bölümü ile büyük taş bloklardan yapılmış olan kapı Likya dönemine tarihlenmektedir. Pınara'nın Hellenistik ve Roma dönemlerindeki önemi Strabon tarafından belirtilmiştir. Buna göre, M.Ö. 2. yüzyılda Likya Birliği'nin en önemli 6 kentinden biri olan Pınara'nın bu devirden kalan kalıntıları M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait Likya devri kalıntılarından daha iyi durumdadır. Hellenistik ve Roma devrinden kalan kamu binalarının bulunduğu alanlar ile konut alanlarının meydan ve sokaklarla bölünmüş olması kent içinde bir plan uygulanmış olduğunu işaret etmektedir. Kentin bu devre ait tipik konut türü peristylli evlerdir. Genellikle bu evlerin

Yan sayfada; Güney Nekropolü,
En üstte; Pınara Tiyatrosu.
Üstte; Güvercin Yuvası Kaya mezarları ve Akropol (Yukarı Kale).
Yanda; Odeion

etrafı sütunlarla çevrili avluları, sarnıçları ve kalp biçiminde kesit veren köşe sütunları bulunmaktadır. Avlu içinde bulunan ve sokağa açılan pencereleri bulunmayan bu içe dönük evler kapalı bir aile yaşamı tarzını vurgulamaktadır. Ana caddenin kenarlarında izleri görülen peristylli avluların daha çok kamu binalarına ait olduğu ileri sürülmektedir. Arazinin engebeli olmasından dolayı Pınara'nın kentsel yapısında topoğrafya çok önemli olmuştur. Gerek Likya ve gerekse Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerindeki yapılaşma topoğrafya tarafından zorlanmıştır. En belirgin kentsel yapılaşma Roma devri kentinde görülmektedir. Kent, Agora'dan güneydeki meydana giden bir ana cadde ile ortadan ikiye bölünmüş olup, iki meydan arasında merkezde yer alan kamu binaları ile caddeye açılan düzgün ara yollar geometrik bir plan uygulandığını işaret etmektedir. Böyle bir düzenlemeye diğer Likya kentlerinde rastlanmamaktadır.

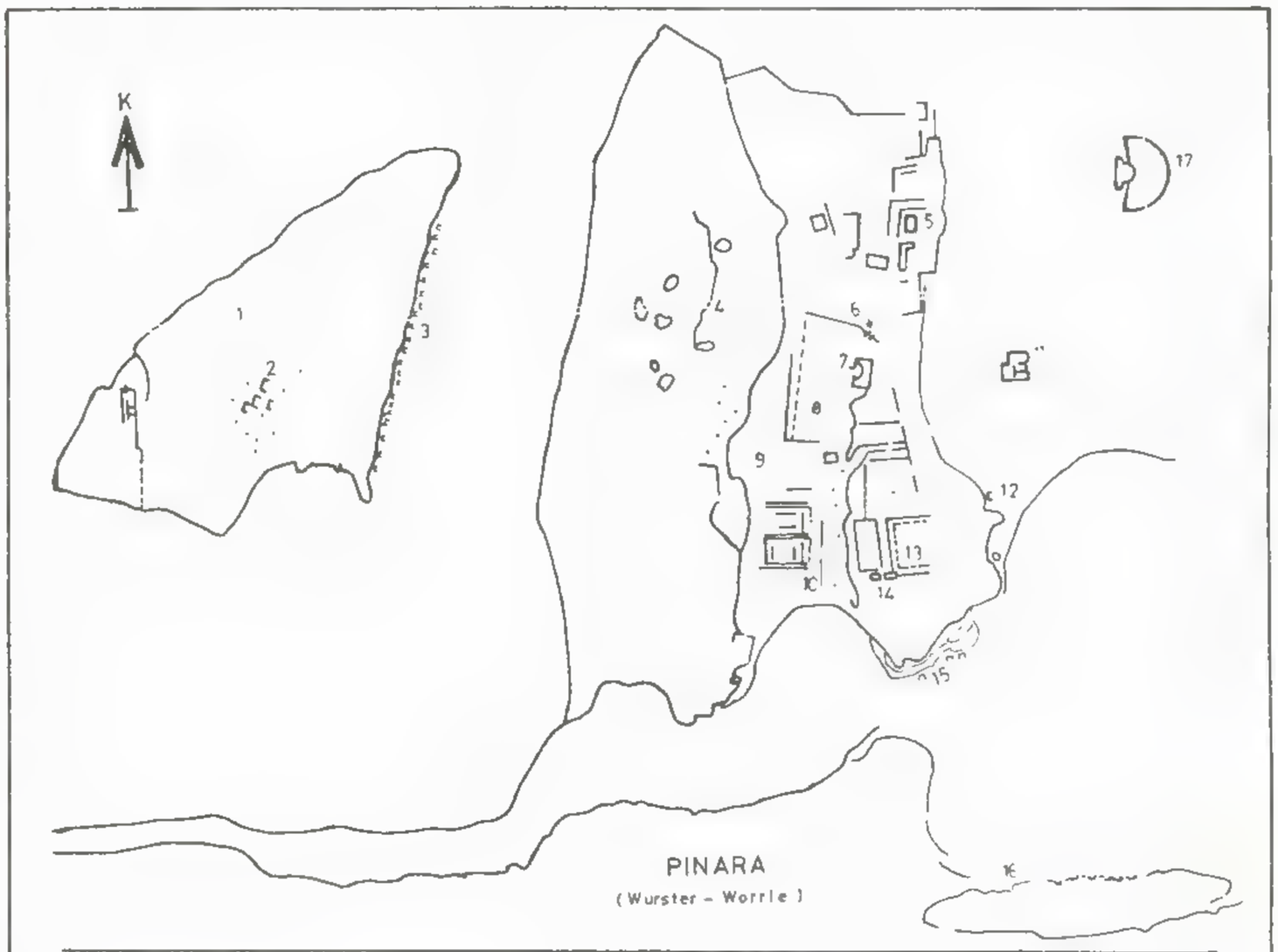

Likya'nın kara içi kentlerinden biri olan Pınara, en gelişkin devrini eski Likya döneminde ovadaki geniş topraklara sahipken yaşamıştır. Hellenistik devir kentinin en büyük özelliği terasların ve istinat duvarlarının yapılması olmuştur. Roma devrinde planlı bir kentsel yapılaşma görülmesine rağmen, ticaretin gelişmesini önemli ölçüde engelleyen topografik yapı ve diğer siyasal ve ekonomik etkenler bir ölçüde gerilemeye neden olmuştur.

Pınara'nın önemli yapılarını surlar, kent içi binaları, tiyatro ve nekropol alanı olmak üzere 4 bölümde incelemek mümkündür. Kuzeye doğru genişletilmiş olan kentin etrafı sur duvarları ile çevrilmiştir. Genişletilmiş alanın doğu sınırında çok büyük bir istinat duvarı bulunmaktadır. Bu duvarı tutan direkler Hellenistik devir özelliği göstermektedirler. Kuzey duvarı Roma devrinden kalmıştır. Çeşitli yön değiştirmelerden sonra bu duvar batıda Likya devri duvarı ile birleşmektedir.

Kentin en önemli yapılarından Odeon, Tiyatroya bakan Likya kapısının karşısında bulunmaktadır. Bu yapının yarım daire şeklinde konsantrik olarak sıralanmış olan 13 oturma sırası tesbit edilebilmiştir. Karşısındaki Agora'dan bir giriş kapısı ile geçilebilen Odeon'un boyutları Anadolu'daki Hellenistik devir Boulevterionlarına benzerlik gösterir. Tahminen 800 kişi kapasiteli bu yapı Priene, Assos ve Miletos'daki Belediye binalarına benzemektedir. İçinde bulunan heykel kaidelerinin, Titus'un kızı Julia, Domitian'ın karısı Domitia Longina'ya ait oldukları ve Hadrian ile Nerva'ya ithaf edildikleri kitabelerinden anlaşılmaktadır.

Agora içinde bulunan 3 heykel kaidesi ve bir kitabe bu alanın Pınara'nın en hareketli yeri olduğunu işaret etmektedir. Portiko sütunları ile dükkanların kalıntıları çevreye dağılmış durumdadır.

Odeon'un kuzeyinde askılı teraslarla çevrili Podiumlu mabet ile 6×8 İon veya Korint sütunlu Roma İmparatorluk çağı Antoninler devri özelliği gösteren bir mabet kalıntısı daha bulunmaktadır.

Odeon'un doğusunda Tlos ve Arykanda'daki hamamlara benzeyen, bir bölümü yarım daire şeklinde dışarı çıkıntı yapan ve üç bölümden oluşan bir hamam yer almaktadır. Benzer örneklere göre. M.S.2. yüzyıla tarihlenmektedir.

Hamamın batısında Bizans dönemine ait bir kilise kalıntısı görülmektedir.

Kentin surlarla çevrili alanının dışında kalan vadide Pınara Tiyatrosu yer almaktadır. Diğer Likya Tiyatrolarının aksine oturma sıralarının bulunduğu Kavea batıya bakmaktadır. Genellikle Likya Tiyatroları güney veya güneybatıya dönüktürler. 4000 seyirci kapasiteli Tiyatronun 27 oturma sırası vardır. Üst sıralar kaybolmuştur. Oturma sıralarındaki onarım ve diğer mimari ögelerden Tiyatronun M.S. 140 yılındaki depremden sonra yapıldığı ileri sürülmektedir. Scene, Arykanda Tiyatrosunun scenesine benzemektedir. Bu benzerlik

Şehir Manzaralı Kaya Mezarı

proscenionun trapez biçiminden kaynaklanmaktadır. Orkestra bölümü at nalı şeklinde olup, Kavea doğal yamaca oturmuştur. Tiyatronun sceneye uzanan yan kanat duvarlarının korkuluğu biri diğeri üzerine binen diş sırası şeklindedir. Aynı şekli Rhodiapolis, Arykanda ve Letoon tiyatrolarında da görmek mümkündür. Bütün bu özelliklere göre, Pınara Tiyatrosunu M.S. 2. yüzyıla tarihlemek gerekmektedir.

Likya'nın en büyük Nekropol alanlarından biri hiç şüphesiz Pınarada'dır. Diğer Likya kentlerinde olduğu gibi anıtsal kaya mezarları ile lahitler görkemli görünüşleriyle büyük ilgi uyandırmaktadırlar. Özellikle kentin arkasında yükselen dağ yüzlerce "güvercin yuvası" türü kaya mezarı ile dikkati çekmektedir. Böyle bir görüntüye Anadolumuzda rastlamak mümkün değildir. Güney ve doğu nekropollerindeki mabet ve ev türündeki kaya mezarları M.Ö.4. yüzyıla tarihlenmektedir. Doğu nekropolünde yer alan iki kaya mezarının tüm Likya bölgesi içinde özel yerleri vardır. Bunlardan birinin sivri çatı kemerinin üzerine kabartma şeklinde boğa boynuzları ve kulakları tasvir edilmiştir. Bu elemanların mezarı koruyucu bir korkuluk unsuru olarak tasvir edildiği düşünülmektedir. Günümüzde bile öküz veya at kafatası şeklinde tarlalarda ve çitlerde kullanılan bu elemanlar, Anadolu'da hâlâ geleneğin devam ettiğini göstermektedir.

Doğu Nekropolünün ve Pınara'nın en ilginç mezar anıtı "Şehir manzaralı mezar"dır. Giriş holünün yan iç duvarları üzerinde şehir manzaraları tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerden, bir Likya kenti ve yapıları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Mezar anıtı genel olarak mimari yapısı ve görünümü ile Yunan ve Likya formlarının bir karışımını sergilemektedir. Dış cephe klasik ahşap Likya mimarisinin taşa uygulanmış bir örneğini yansıtmaktadır. Üçgen alınlık ve diş sırası şeklindeki hatıl uçları ve kabartmalarda M.Ö. 4. yüzyıl Yunan etkisi görülmektedir. M.Ö. 370-350 yılları arasına tarihlenen bu mezarın alınlık altındaki hatay hatıl üzerindeki frizde bir savaş sahnesi ve esirler grubu tasvir edilmiştir. Alınlık üzerinde ise, bir divan üzerinde oturan mezar sahibine sunu sahnesi ve çocuk terbiyesi sahnesi izlenmektedir. Diş sırası şeklindeki yatay hatılların uçları insan ve meduza başlarıyla son bulmaktadır. Ancak, tahribat nedeniyle bu kabartma eserlerin pek az bir bölümü seçilebilmektedir. Sağ yan duvar üzerindeki üst panelde, şehir surları ve kuleler; altındaki panelde, merdivenli bir girişten sonra tepeye doğru yükselen şehir suru ve bir Likya evi bulunmaktadır. Sol yan duvarın üst panelinde, yine tepeyi çevreleyen şehir surları ile insan figürleri, altındaki panelde ise, şehirdeki binalar, lahitler, surlar ve iki insan figürü yer almaktadır. Bu tasvirlerin Likya kentlerinin yapıları ve planları hakkında bilgi vermesi bakımından Arkeoloji alanında önemli bir yeri vardır.

Gerek ilginç kaya mezarları, gerekse geometrik şehir planı ve tasvirleri bakımından Likya tarihindeki karanlık noktaların bir bölümünü aydınlatan Pınara'da bugüne kadar kazı yapılmamıştır. En azından yolunun yapılarak bir çevre düzenlenmesine gidilmesi ve gittikçe tahrip olan değerli sanat eserlerinin korumaya alınması bu önemli antik kentin gün ışığına çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

Bayburtluoğlu C., *Lykia*

Bean G., *Lycian Turkey*, Lon. 1978.

Childs A.P.W., *The City Reliefs Of Lycia*, Princeton, 1978.

Kjeldsen K.-Zahle J., *Lykische Gräber*, A.A., 1975, Heft 3, Band 90.

Petersen E.-Luschan v.F., *Reisen im Südwestlichen Kleinasien, Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratien*, Wien, 1889.

Wurster W.-Wörrle M., *Die Stadt Pınara*, A.A.1978.

Haynes S., *Land Of Chimaera*, London, 1974.

Fellows C., *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, Lon., 1838

Zafer N., *Likya Bölgesi Ev Tipi Kaya Mezarları*, Ankara, 1982, (Y.L.T.)

Açıklamalar

Peristly	: Avlunun etrafının sütunlarla çevrili olması
Odeon	: Konser salonu
Agora	: Çevresi *revaklı pazaryeri*
Boulevterion	: Belediye meclisi binası
Scene	: Sahne binası
Proscene	: Sahnenin orkestra bölümüne bakan ön kısmı
Cavea (Kavea)	: Tiyatroda oturma sıralarının bulunduğu yer
Nekropol	: Ölüler şehri, mezarlık

ATATÜRK SAYFASI

Osmanlı padişahları için geçen yüzyılda başlatılan, Avrupa'da renkli portreli kahve fincanları yaptırma geleneği, ilk cumhurbaşkanımızla da sürdürülmüştür. (Son olarak, 21. sayımızın -Eylül 1985- s.13/157 ve 19/163'ündeki örneklere bakılabilir.) Tabaktaki haritadan (Hatay'ın henüz sınırlarımız içinde olmaması nedeniyle), fincanın 1930'larda ve Atatürk'ün sağlığında yaptırılmış olduğu anlaşılıyor.

(Ayşe Şen Koleksiyonu)

Atatürk'ün ölümünde Türkiye'nin Ekonomik Durumu

1938 Türkiyesi'nde, açlık yoktu. Yoksulluk eskisi kadar değildi.

Kundurasız dolaşanlara, giysileri yamalı veya yırtık olanlara rastlanırdı. İşsizlik yaygındı. İş sahibi olabilmek büyük nimetti. Devlet memurluğuna rağbet çoktu. Esnafın kazancı mütevazi idi. 1923'ten önce emekli olanlar, dullar ve yetimler büyük geçim sıkıntısı çekerlerdi.

Nüfus 16 milyon 916 bin kişi olarak tahmin ediliyordu. Piyasa fiyatlarıyla ulusal brüt hasıla 1 milyon 634 milyon lira olarak hesaplanmıştı. Ulusal gelirin % 47.4'ü tarımdan, % 11.2'si imalat sanayiinden, % 4.6'sı inşaattan, % 10'u ticaretten ve % 4.1'i mesleklerden elde ediliyordu.

Cumhuriyet altını 11 lira 12 kuruştu. Brüt ulusal hasıladan adam başına düşen gelir, Birleşik Amerika'dakinden yedi kat azdı*. Merkez Bankası'nda 36 milyon dolarlık döviz toplanmıştı ve ayrıca yaklaşık 26 ton altın vardı. Bankalardaki tasarruf mevduatı 110.4 milyon lira ve ticari mevduat 180 milyon liraydı. Genel bütçe harcamaları, 303 milyon lirayı bulmuştu.

1938 = 100 itibariyle toptan fiyatları 1933-1937 arasında 80'den 105'e yükselmişti. 1929'dan beri düşüş halinde olan ücretliler geçinme endeksi de, iktisadi hayatın canlanmasıyla yön değiştirmiş ve hafif bir artış kaydetmişti.

Memleket henüz refaha erişmiş değildi. Ancak durum, İstiklâl Savaşı sonu koşullarından çok daha iyi idi. Halktan kalkınma ve ilerleme doğrultusuna girildiğine inananlar giderek çoğalmaktaydı.

* Bu oran, şimdi on ikide bire inmiştir. 1938'den beri Türkiye ekonomisi çok gelişmiş olmakla birlikte, Amerika gibi ileri ülkelerle aramızdaki mesafe azalmamış, artmıştır.

Tarih ve Toplum

Prof.Dr. Feridun Ergin, *K.Atatürk* (İstanbul: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., 1978) s. 198-199.

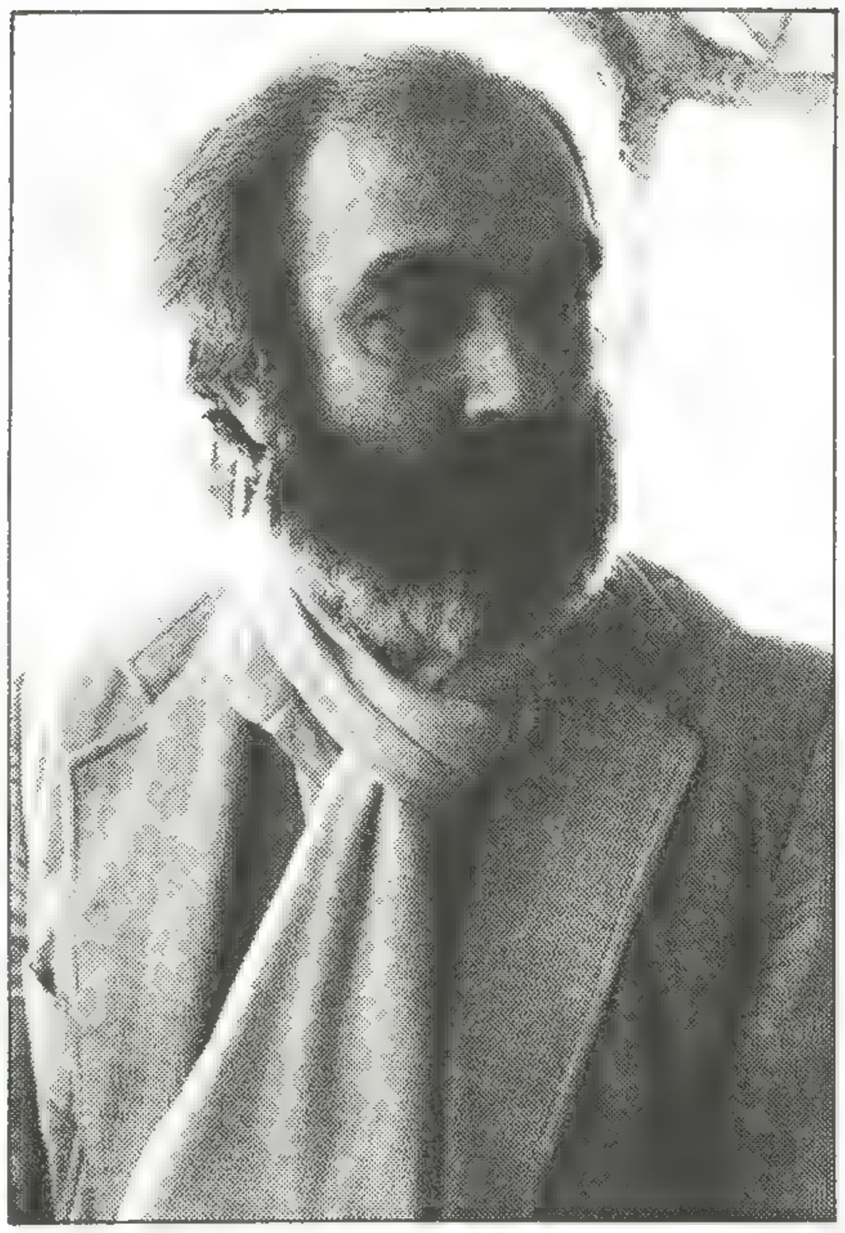

François Georgeon'la Söyleşi

SERVER TANİLLİ

1. *Yaşamınızın kısa öyküsü?*

1942 yılında, yani savaş sırasında, Paris'te doğdum. Ve tüm öğrenimi de orada yaptım. Lisede "bilimsel" diye adlandırılan dallara eğilimliydim daha çok, ancak bakaloryadan sonra, edebî çalışmalara ve özellikle tarihe ve coğrafyaya yöneldim. Sorbon'da tarih derslerini izlerken, -kendi zamanımızda "O Dilleri" dediğimiz- Doğu Dilleri Okulu'na yazıldım aynı zamanda. Orada Louis Bazin'in derslerini izledim. Diplomalarımı aldıktan sonra, Orleans Lisesi'ne tarih ve coğrafya öğretmeni oldum. Bir yıl çalıştım orada. Ünlü 1968 yılıydı o yıl. Oradan, askerlik görevim için iki yıllığına Kara Afrika'ya gönderildim: Türkiye'yi istemiştim; raslantı, atanmam Burundi'ye oldu; Tanganyka Gölü'nün kıyılarında buldum kendimi. Bujumbura Yüksek Öğretmen Okulu'nda iki yıl ders verdim. Büyük anısı vardır bende oranın. Bu arada, Doğu ve Güney Afrika'ya yaptığım çeşitli yolculuklar sırasında, Afrika'yı keşfettim.

Açıktır ki, Türkiye hayli uzaklardaydı!

1970 yılında Tunus'a gittiğimde, kendimi Türkiye'ye yaklaşmış buldum. Tunus'ta önce bir Fransız Lisesinde öğretmenlik yaptım; sonra da Edebiyat Fakültesi'nde tarih asistanı oldum. Tunus'u bilerek seçmiştim: Yetkin bir "Osmanlı uzmanı" *(Ottomanisant)* olabilmek için Arapçayı öğrenmek istiyordum. Ancak, arzuladığım gibi gitmedi herşey; "Burgiba Okulu"na bir yıl devam ettikten sonra az buçuk cesaretim kırıldı ve Arapçada ilkel bilgilerin düzeyini aşamadım. Ancak, Tunus'daki beş yıllık yaşamım, ilginç, giderek zenginleştirici bir deneyim oldu benim için. Bu ülkenin bağımsızlıktan sonra -çok noktada Kemalizmden esinlenen- modernleştirme örneği, başarıların tablosu, ama bunların yanısıra direnişler ve başarısızlıklar düşüncemi besledi ve Türkiye örneği ile yararlı karşılaştırmalar sağladı bana! Tunus'la bağlantılarımı sonra da korudum. Sık sık giderim oraya.

Tunus'tan sonra talihim yaver gitti: Eski adıyla İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü olan, Anadolu İncelemeleri Fransız Enstitüsü'ne pansiyoner olarak atandım. Dışişleri Bakanlığı, bu Enstitüye yeni bir atılım kazandırmaya karar vermişti. 1976 Nisanı'ndan 1979 Ekimi'ne kadar, üç buçuk yıl kaldım orada: Türk toplumunun bütün çelişmelerinin -adeta çırılçıplak- ortaya döküldüğü çetin bir dönemdi bu; öyle de olsa, bir yabancı gözlemci için alabildiğine de ilginçti.

Bugün, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'nde, Louis Bazin'in yönettiği Toplu Araştırma Ekibi'nde araştırma görevlisiyim.

2. *Sizi Türkoloji ile uğraşmaya götüren nedenleri anlatır mısınız?*

Bu soru şaşırtır beni hep! Gerçeği söylemem gerekirse, ailevi nedenlerle, dostluk, turistik ya da başka nedenlerle yola çıkmış değilim. Nitekim Türkçeyi öğrenmeye karar verdiğimde, Türkiye'ye hiç gitmemiştim. Kuşkusuz pek genel nedenler var: Fransa'nın Cezayir savaşından çıktığı 60'lı yılların ortalarında -bir tarih öğrencisi iken- az buçuk İslâm çekmişti beni; Fas'a beni pek etkileyen bir yolculuğum olmuştu; arkasından İslâm'ı öğreten başlangıç kitapları okudum. Ne var ki, İslâm uygarlığı hakkında pek kuralcı ve baştan aşağıya ülküleştirilmiş bir görüş veren kitaplardı bunlar. Lisede ya da üniversitede, "milliyetler sorunu"na büyük önem verilmeye devam ediliyordu. Ve ben de Orta Avrupa, özellikle de Balkan ülkelerinin sorunlarına pek

F.GEORGEON'UN BAŞLICA YAPITLARI

Aux origines du nationalisme turc, Yusuf Akçura (1876-1935), Paris, 1980, 156 s., éditions ADPF (Coll. Recherche sur les grandes civilisations, no 2).

Bu yapıtın Türkçe çevirisi yakında Yurt Yayınları arasında çıkacaktır.

"Le premier emprunt intérieur ottoman (mai-juin 1918)", *Memorial Ömer Lûtfi Barkan*, Paris, 1980, s.-101-117 (Bibliothéque de l' Institut Français d'Etudes Anatoliennes).

"Aperçu sur la presse de langue française en Turqui à l'époque kémaliste," *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk* (der.) J.L. Bacqué-Grammont et P.Dumont, Paris, 1982, s.199-214 (Collection Turcica II).

"Les Foyers Turcs à l'époque kémaliste", *Turcica*, XIV, 1982.

büyük bir ilgi gösteriyordum: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye, en başta ilgiliydi bunlarla. Ancak, kitaplar olsun, dersler olsun, bu sorun hakkında açık berrâk bir fikir vermiyorlardı. Sanki hep bir çöküşü yaşamıştı Osmanlı İmparatorluğu! Edinilen izlenim buydu. Ortaöğretimdeki bir tarih kitabında, XVII. yüzyıldan bahsederken, Osmanlı İmparatorluğu'nu "Doğu Avrupa'nın küçük devletleri" arasında saymasını hiç unutmam. Balkanlarda bir yolculuk yapıp, orada birkaç Türk kentini görme fırsatını elde edince, merakım daha arttı. Bütün bunların yanı sıra diyeceğim ki, Türkiye üzerine ilk bilimsel merakım, Türk Ulusal sorunu ile ilgilidir; ve doktora tezimi de bir ölçüde -"Türk milliyetçiliğinin babası" olarak görülen Yusuf Akçura üzerine yazmaya yönelten bu olmuştur beni.

3. ***Fransa'daki ve dünyadaki Türkoloji çalışmalarını nasıl buluyorsunuz?***

4. ***Türkiye'deki Türkoloji çalışmalarını nasıl buluyorsunuz? Eksikler varsa, neler yapılmalı? Tavsiyeleriniz?***

3. ve 4. sorulara birlikte yanıt vermek istiyorum; benim gibi bir araştırıcı için onlar bir bütün oluşturuyorlar çünkü. Ayrıca, yalnız yetki alanıma giren konularda, yani XIX ve XX. yüzyıl Türkiyesi'nin tarihi bakımından konuşacağım. Fransa'daki Türkolojinin, özellikle bugün, pek yüksek bir düzeye ulaşmış olduğunu söyleyebiliriz kanındayım ve başta üç kürsü sahibinin getirdikleri atılım sayesinde olmuştur bu: Paris'te Louis Bazin, Strasbourg'ta İréne Melikoff ve Aix-en-Provence'te Robert Mantran. *Turcia* gibi bir derginin canlılığı, bu gerçek rönesansın en güzel işaretidir. İstanbul'daki Anadolu İncelemeleri Fransız Enstitüsü'nün faaliyetini de katmalı buna. Gerçi bu Enstitü'nün uğraş alanı, Türkolojiden daha geniş; çünkü, Anadolu uygarlıklarının bütünü ile ilgileniyor ama öyle de olsa, Türk incelemeleri alanında büyük bir dinamizmi temsil ediyor. Şunu da belirtmeliyim ki, son savaştan bu yana, Fransa'da Türkoloji dallanıp budaklandı: Lengüstik, etnoloji, coğrafya, tarih, sanat tarihi ya da -son olarak- sosyoloji ve antropoloji gibi pek çeşitli disiplinler, bu bilim dalında parlak bir biçimde temsil ediliyorlar. Türkoloji Afgan Türkleri kadar Batı Avrupa'ya göç edenler, Uygurlar kadar Balkan Türkleriyle de ilgileniyor. Ancak, Pertev Naili Boratav'ın Fransız Türkologları nezdinde oynadığı olağanüstü rolü hesaba katmadan Fransa'daki Türkolojiden söz edilemez sanıyorum; otuz yılı aşkın bir zamandan beri, sınırsız bilgisinden, büyük bir incelik ve cömertlikle bizi yararlandırdı bu büyük insan. Doğaldır ki, Fransa'daki Türkoloji üzerine yaptığımız şu kısa gözden geçiriş de birtakım boşluklar vardır; çağdaş Türkiye hakkındaki incelemelerin yetersizliğini belirtmekle yetineceğim. Özellikle Türkiye üstüne resmî yayınların, basının vb. gelip toplanacağı gerçek bir belgeleme merkezinden yoksunuz.

Türkiye sözkonusu olduğunda, ancak kendi araştırma alanımda, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ile Cumhuriyet'ten bahsedebilirim. Önce şunu belirtmeliyim ki, Türkiye'de, herhangi bir Ortadoğu ülkesinde olduğundan çok daha eski bir bilimsel tarih geleneği ve üniversiter çalışma (inceleme) birikimi var. Tarihin böylesine bir yer almış olması başlı başına dikkat çekici ve o ölçüde de incelenmeye değer bir konu. Türkiye üstüne çalışan biri için, bu geleneğin eskiliği ve böylesi çalışmaların önemi, hatırı sayılır bir çıkış noktası oluyor. Bir on yıldan beri, çağdaş tarih üstüne hayli sağlam çalışmalar yapıldı; tarihsel eleştirinin ustası olmuş bir genç tarihçiler topluluğunun ortaya çıkışını umut etmekte pek haklıyız. Bu gerçek bir yana, çağdaş tarih sözkonusu olduğunda biraz kendine özgü bir sorun vardır ki şudur: Türkiye'de çağdaş tarihle uğraşanlar, tarihten başka ufuklardan, örneğin sosyolojiden ya da siyaset biliminden, hattâ hukuktan gelmişlerdir. Belki de pek Fransızlara özgü bir tepkinin sonucu böyle konuşuyoruz; çünkü Fransa'da disiplinler sorununda çok titizlik gösterilir; tarihçiler kendi disiplinlerinin özerkliğinde çok kıskançtırlar; öyle ki, hele hele Marc Bloch, Lucien Febvre ve *Annales* hareketinden bu yana, Fransa'da tarih, sosyal bilimlerin başında gelme eğilimini göstermektedir; sosyal bilimlerin tarihin rehberi olmasından çok, tarih sosyal bilimlerin rehberidir Açıktır ki, tarihçi olmayanların tarihin okunuşuna katkıda bulunabileceklerini yadsıyor değilim, tersine onların da getirecekleri vardır; ancak, tarihsel süreklilik diye bir şey vardır ki, tarihçi olmayanlar da bunun olmaması halinde, yanlış görüşlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Bir de, tarihin pek "ideolojik" bir okunuşundan doğan tehlikeye de dokunmuş olayım.

Türkiye'de tarih çalışmalarının eksik yanlarını da sorduğunuza göre, diyeceğim ki: özellikle büyük kolektif eserler, konuyu bütünlüğüne ele alan eserler, başvuru kitaplarının eksikliği göze çarpıyor önce: Ne var ki, Türkiye'ye has bir

boşluk değildir bu; tarih çalışmalarının ortaya konuş koşullarıyla ilgilidir ki, aşağı yukarı heryerde aynıdır: esas itibarıyla doktora tezleri çerçevesinde gerçekleştirilen bireysel çalışmalar yapılıyor, öyle olunca da her biri, az çok birbirinden soyutlanmış olarak kalıyorlar. Ben Osmanlı arşivleri konusunda uzman değilim; ancak, öyle geliyor ki bana, bu hazineden yararlanma, dağınık biçimde yapılıyor biraz. Aşikârdır ki, bütün bir çalışma sisteminin birbirlerine rakip insanlar yetiştirdiği bir ortamda kolektif davranışları beklemek, bunu umud etmek güç; ancak öyle de olsa bazı kurumlar, zorunlu çalışmalar araçlarını ortaya koyabilirler, koyuyorlar da. Nitekim, uzun bir süreden beri. Türkiye'de yığınla belge yayınlandı ve çağdaş Türk tarihçiliğinin gelişiminde pek mutlu bir eğilimdir bu. Hemen hatırlatmış olalım ki, tarihçinin çalışması, belgelerin yayınlanması ile başlar.

5. *Halen üzerinde çalıştığınız, yakın bir gelecekte de üzerinde durmayı plânladığınız konular ve eserler neler?*

Türk milliyetçiliği konusunda çalıştıktan sonra, şu sıralarda Cumhuriyet dönemindeki kalkınma ideolojisi üzerinde çalışıyorum. Jön Türkler arasında revaçta olan "terakki" (ilerleme) düşüncesinden Kemalist dönemde hüküm süren ve iktisadî sorunlara sıkı sıkıya bağlı olan kalkınma düşüncesine nasıl geçildiğini göstermek niyetim. Bağımsız Türkiye'nin iktisadî kalkınması aydın çevrelerde ve yöneticiler arasında nasıl anlaşılıyordu ve bu düşüncelerin ve tartışmaların kalkınma yöntemleri üzerindeki etkisi ne olmuştur? Soru, bir yerde o dev Türk devletçiliği sorununa varacak olan bu araştırmanın konusu kabaca bu. Şunu da söylemeliyim ki, şanslıyım; çünkü, bu alanda şu son yıllarda pek nefis çalışmalar yayınlandı Türkiye'de. Bir Türkolog olarak, Fransız bilim çevrelerine bu konuda varılmış sonuçları tanıtmayı, görevlerimden biri olarak görüyorum. Bunun dışında yığınla tasarım var. Bunlardan biri, -ki şu anda gönülden bağlıyım- Türkiye üzerine uzmanlaşmış belli sayıdaki araştırıcılarla beraber, Çağdaş Türkiye üzerine bir belleten yayınlamak. Bunu gerçekleştirmeye başladık. Halihazırda işin tezgâhını kurma aşamasındayız. Başaracağımızdan umutluyum. Türkiye üzerine bilimsel ve nesnel bir bilgi ve haber verme gerçekten bir gereksinme.

6. *Türkiye ile ilgili unutmadığınız bir anınız var mı? Varsa, ne?*

Anlatmayı istediğim çok anılarım var; birini söyleyeyim: İstanbul'da bulunduğum sıralarda, Dolmabahçe Sarayı'nı yeniden görmeyi arzuladım. Bir on yıl kadar önce görmüştüm. Sarayın girişine vardığımda, demir parmaklıklı dev kapının kapalı olduğunu gördüm. Hemen her müzenin çevresinde bulunan, kartpostal ve hatıra eşyası satan bir küçük satıcıya yaklaşıp, sarayın ziyaretçiler için hangi saatte açıldığını sordum. Onarılma nedeniyle yıllardan beri kapalı olduğunu söyledi. Kapalı bir müzenin kapısı önünde niçin kartpostal sattığını sorduğumda, o da kalkıp şunu sordu bana: "Pekiy, sen ne arıyorsun burada? Sarayın açık olduğunu düşünerek geldiğimi söyledim. Bunun üzerine yanıtı şu oldu bana: "Tamam, turistler hep aynıdır. Sarayı ziyarete gelirler, kapalı olduğunu görüp hayıflanınca da benden kartpostal satın alırlar!" Bana pek anlamlı görünmüştür bu olay. Türk halkının, bir çeşit sosyal esneklikle, hayal dolu, bir tür yaşama güdüsüyle, beceriklilikle, önüne -türlü biçimlerde- çıkan engellere karşı koymada, duruma hemen uyum sağlamada nasıl şaşırtıcı bir yeteneğe sahip olduğunu gösterir bu öykü.

XX. Yüzyılın Başlarında Bir Osmanlı Ailesinin Bütçesi Üzerine Notlar*

François Georgeon
Çeviren: Hasan ÜNAL

Aile hesaplarına ait defterlerin incelenmesinin sosyal tarih için taşıdığı önem gün gibi ortadadır. M.Perrot, aile bütçelerinin derinlemesine tahlilinin bir yüzyıldan beri Fransız toplumunu tanımamıza getirebildiği her şeyi *burjuva ailelerinin hayat tarzı* hakkındaki eserinde çok ustaca bir biçimde ortaya koydu[1]. Bu sonuçlara ulaşmak için yazar, Fransız burjuva ailelerin ait defterlerin binlercesini tasnif etmişti.

Böyle bir anket bir gün de Osmanlı Toplumu için mümkün olacak mıdır? Bu çok zayıf bir ihtimal gibi görünüyor. Gerçekte, aile hesaplarına ait defterlerin bir kısmı bulunsa bile, büyük bir bölümünün elde edilebilmesi oldukça şüpheli görünüyor. Aile hesapları için defter tutulması, temel itibariyle Batılı bir alışkanlık, özellikle de Avrupa burjuvazisinin bir alışkanlığı olarak görünüyor[2]. Şu halde, Osmanlı toplumunda ailelerin hayat tarzını incelemek için daha az belirgin kaynaklara müracaat etmek gerekecektir: Hatıralar, gazeteler, seyahatnâmeler vb.

Bununla birlikte, Avrupa burjuvazisi

* Makalenin orijinal adı; "Note sur le budget d'une famille ottomane au début du XX. siècle", *Revue d'Histoire Maghrébine*, X. yıl, sayı 29-30, Temmuz 1983 (Tunis), s.211-18.

tarafından tutulmuş pek çok defteri andıran bir belgeyi elde etme imkânına sahip olduk. Bu, XX. yüzyılın başlarında Bâb-ı Âli'nin bir yüksek görevlisi olan Said Bey tarafından Hachette'in Almanaklarında kaleme alınmış notlardır[3]. Almanakların esas bölümünü oluşturan ajandada Said Bey, günü gününe kendisinin ve ailesinin üyelerinin faaliyetlerini olduğu gibi, ailevî harcamaları da not ediyordu. İşte bu harcamalara ilişkin bilgileri kullanarak, bu tebliğin ilk yaklaşımını teşkil eden bir Osmanlı aile bütçesinin tahliline yönelebildik.

I) Said Bey'in Hesapları:

Said Bey'e ait bulunan altı almanağı kullanabildik. Bu almanaklar 1901, 1902, 1904, 1906, 1908 ve 1909 yıllarına, yani özellikle II. Abdülhamid'in otoriter rejiminin sonunu ve Jön-Türk İhtilâli'nin ilk aylarını ilgilendiren bir döneme denk düşüyorlar. Yüzyılın bu ilk yılları, aynı zamanda bir ekonomik konjonktür değişikliğine de damgasını vurur ve 1908 İhtilâliyle zirveye ulaşan bir fiyat yükselmesinin ortaya çıktığı görülür. Şu halde, siyasî değişikliklerin ve ekonomik dönüşümlerin içinde bulunulan bu yıllarda, Bâb-ı Âli'nin bir yüksek görevlisinin gelirlerini ve harcamalarının değişmesini büyük bir dikkatle takip edebilmek mümkün olabilir.

Aile bütçesine ilişkin bilgiler konusunda, Said Bey'in notları iki farklı parçayı ihtiva ediyor. İlk önce, bizzat kendisi, karısı veya evin hizmetçileri tarafından yapılan günlük harcamaların belirtilmesi. İşte örnek olarak 16 Ocak 1902 tarihinde kaydedilmiş harcamalar:

Ekmek	: 5 kuruş
İbrahim Ağa'nın iki haftalık hizmet ücreti olarak	: 140 kuruş
Sebzeler	: 20 kuruş
Sebzeler (Konserve)	: 10 kuruş 20 para
Portakal	: 20 kuruş 20 para
Koyun Budu	: 10 kuruş 20 para
Nargile için tütün (Tömbeki)	: 4 kuruş 20 para
Sigara	: 4 kuruş 10 para
Pul	: 1 kuruş 10 para
Yol giderleri (masarif-i râhiyye)	: 1 kuruş 20 para
Taşıyıcı ücreti (hammaliye)	: 2 kuruş 20 para
Yemek	: 3 kuruş 30 para

Neticede bu günlük harcamaların dışında, Said Bey'in ajandaları her iki ayın sonunda bir sayfayı da kapsıyor ki, bunun sol kolonunda ay boyunca elde edilen gelirler ve sağ kolonunda ise, büyük harcamaların bir hatırlatması (emeklilik için ödemeler, borçların taksitleri, müteahhitlerin ödemeleri, hizmetlilerin ücretleri) belirtilmişti.

Belirtildiği gibi, açıkça söylemek gerekirse bir defter tutma usulü sözkonusu değildir, bu anlamda Said Bey, harcamaların çeşitli kategorileri arasında seçim yapmıyordu ve hesap tutmuyordu. Sadece bize ulaşan bilgilerle onun malî durumunun tam bir tablosuna sahip olmak mümkün değildir. Ayrı bir defter tutuyor muydu? Bize öyle geliyor ki, onun gündelik harcamalarının teminatı, günlük hayatı hakkındaki notları gibi, bir hesap mantığından çok bir envanter kaygısına cevap veriyordu.

Her ne olursa olsun bu belgelemeyle sağlanan verilerden başlayarak, ortaya koyabildiğimiz hesaplar öncelikle bize Said Bey'in gelirlerini açık bir şekilde tanıma imkânını veriyor. Said Bey *Meclis-i Umur-u Sıhhiye* (Conseil des Affaires Medicales) üyesi olarak bağlı bulunduğu Hariciye Vekâletinden önemli bir maaş alıyordu[4]. Bu maaş ayda 5.000 kuruşa yükseliyordu (1907'den itibaren 6.500 kuruş). Bu düzenli maaşın dışında Said Bey, aynı zamanda diğer üç kaynaktan -az veya çok düzenli ödenen- ücretler alıyordu: Tercümanlık yaptığı saray (800 kuruş); ticaret Fransızcası öğrettiği Ticaret Mektebi (880 kuruş civarında); nihayet, bir tercüme dersi verdiği Galatasaray Lisesi (750 kuruş civarında). Eğer bu maaşlara daha az önemli bazı ek gelirler eklenirse, Said Bey'in aylık gelirinin 9.000 kuruşa yükseldiği gözlenebilir (bu ücrete karşılık gelen rakamı Hariciye Vekâleti müsteşarı alıyordu)[5]

II) Bütçenin Yapısı

Harcamaların hesapları için sekiz kategori seçtik: Beslenme, taksitler (emeklilik, borçlar, vergiler), hizmetçi ücretleri (maaşlar, bahşişler), giyim-kuşam, evin masrafları (bakım-onarım, ısıtma ve aydınlatma, işçilik), eğlence, yer değiştirmeler (taşıma ve bir arabanın bakımı), sağlık. Ulaştığımız sonuçlar, bütçenin "bölümleri"nden her birine denk düşen yıldan yıla kaydedilmiş masrafların ve bütçe bölümlerinin toptan harcamalara göre belirtildiği yüzde oranının bulunduğu bir tabloda görülüyor.

Bu tabloya bakıldığı zaman göze çarpan ilk şey 1901, 1902, 1904 ve 1906 yılları, başka bir deyişle verilerini kullandığımız bu ilk dört yıl hakkındaki sonuçlara ilişkin türdeşliktir. Masrafların yalnızca iki kategorisi olan taksitler (bütçenin % 9.9'undan % 23.4'üne kadar değişen) ve evin bakımı (% 13.3'den % 25.8'e kadar) bu düzenliliğe uymuyor[6]. Bu yüzden 1901-1906 yılları için tablonun özel kolonunda bulunan ortalama bir referans hesapladık. Buna karşılık 1908-1909 bütçeleri şiddetli uyumsuzluklar gösteriyor: 1908'de ev ve giyim-kuşam için harcamalar açık bir şekilde şişkinleşmiştir, halbuki, 1909'da giyim-kuşam ve hizmetçi masrafları 1901-1906 yıllarının ortalama halinden aşağıdadır.

Şimdilik, Said bey'in 1901-1906 yıllarına ilişkin aile tüketiminin yapısını araştırmakla yetineceğiz. Harcamanın ayrıntılarından olduğu gibi sayısal verilerden de Said Bey'in varlıklı bir hayat tarzına sahip olduğu beliriyor.

a) Beslenme masrafları bölümü toplam harcamaların çeyreğinden daha fazlaya asla yükselmiyor ve % 21.9'luk bir ortalamaya yerleşiyor ki, bu oran özellikle ailenin (karı-koca ve 4 çocuklu), aynı zamanda da kuvvetli bir olasılıkla pek çok hizmetçinin beslenme masraflarından oluşmaktadır. Bu rakamın gösterdiklerini doğrulukla ölçmek için yiyecek maddelerinin fiyatlarını her şeyden önce hesaba katmak gerekecektir. Beslenme harcamalarının hesap dökümünü gösterebildik (1901-1909 ortalaması):

Baharat[7]	: % 34
Et	: % 17.3
Sebze ve Meyve	: % 14.4
Süt ve Süt Ürünleri	: % 6.8
Ekmek	: % 6.4
Sıvı Yağ	: % 6
İçkiler	: % 3.7
Pastalar	: % 1.6
Balıklar	: % 1.6
Diğerleri	: % 1
Dışarda yenilen yemekler	: % 5.4
	100

b) Bütçenin giyim-kuşama ayrılan bölümü oldukça önemli görünüyor: Bu miktar 1906'da % 14'den fazlaya ulaşır ve 1901-1906 yıllarının ortalaması

%12.6'dır. Said Bey'in notları okunduğunda kadın eşyasına ilişkin satın alınanların önemi ve değişikliği oldukça sık bir şekilde dikkati çeker. Aile üyelerinin değişikliklerine uyarak, bu elbise harcamalarının dağılımını açıklamaya yöneldik.

	1902	1904
Kocası	% 28.9	% 17.2
Karısı	% 27	% 21.6
Çocuklar	% 31.5	% 44.5
Diğerleri	% 12.6	% 16.7

c) Eğlence harcamalarını 1901-1906 yılları için ortalama % 7.6 olarak gösteriyor. Bu harcamalar özellikle sık bir şekilde ve değişikliklerle kendini gösteriyor: Seyirlik oyunlar (tiyatro, karagöz, kukla, orta oyunu, meddah), tütün tüketimi (''eğlence'' bütçesinin % 21.5'i), kitap ve gazete, çocuklar için oyuncak satın alınması, pastacılarda ve kahvelerde yapılan tüketim, büyük kızın piyano dersleri ve diğer eğlenceler (geziler, fotoğraf, kayak vs.).

d) Hizmetli masrafları Said Bey'in bütçesinde nisbeten hatırı sayılır bir yer tutuyor: 1901-1906 yılları için ortalama olarak % 13.5. Aynı devirde harcamalarının toplam tutarı hemen hemen Said Bey'inki ile bir (yani yaklaşık 26.000 Fransız Frangı) olan bir Fransız burjuvası hizmetli ücretlerine bütçesinin sadece % 6.6'sını ayırıyor[8]. Said Bey'in notlarından çıkarılan böyle bir hizmetlilik tablosu oldukça bulanık görünüyor. Hizmetliler çok sık değiştirilmiştir; ayrıca, ücretler çok aşırı bir düzensizlikle ödeniyordu, onların Said Bey'in evinde barındırılmak ve beslenmek zorunda olduklarını da farzetmelidir.

Üç tip hizmetli seçilebilir; ilk önce, gerçek anlamıyla ev hizmetlerine bağlanmış olanlar. 1902 yılının ajandasında bir arabacı, bir aşçı, bir çırak, çocukların eğitimi için bir bayan, çocuklara bakmak için bir kadın (genellikle bir yabancı), bir hizmetçi kadın ve bir uşak. Diğer yıllar için bir sütanne, bir bahçıvan, bir bekçi ve kuşkusuz ailede çıraklığa giren iki genç kız hizmetçiler var: Sağlık memurları ve Saray'da büro adamları. Nihayet, Said Bey'in bütçesinde kaydedilmiş olan çalışanların kategorisinde gece bekçileri.

En aşağı maaşı alan bu sonuncularıdır; ayda 10 veya 20 kuruş (fakat, hiç şüphesiz mahallenin diğer eşrafından da bir miktar ücret alıyorlardı). Çocukların hizmetçisi kadın (216 kuruş) dışında en yüksek ödemeler arabacı ve aşçı için (200). Hizmetlilere verilen en yüksek maaş Said Bey için aylık ortalama gelirinin % 2.3'ünü gösteriyordu.

Hizmetlilere verilen maaşların dışında, uşaklara ait sütunda bahşişleri ve Said Bey tarafından çevresine dağıtılan hediyeleri gösterdik: Yakın akrabalar, komşular, hizmetçiler, dilenciler, okul hocaları, cami personeli vb. Özellikle Ramazan ayı geniş çaplı dağıtmaların vesilesidir. Genel olarak, bahşişler ve hediyeler hizmetçi sütununun % 40 ilâ % 55'ini teşkil ediyor. Bunlar Said Bey'in sosyal prestiji hakkında bir fikir veriyor.

Bütçenin diğer unsurları daha önceki bilgilerin sonucunda çıkan hayat tarzının rahatlığının izlerini teyid etmektedir: Her yılın Nisan'ında aile İstanbul civarında, Asya kıyısında veya Adalar'daki bir yazlık eve yerleşmek üzere hareket eder (kirası altı ay için 4.000 kuruş ilâ 6.000 kuruş arasında değişir). Öte yandan Said Bey, bakımı oldukça pahalı olan bir atlı araba sahibidir: 1902 yılı için yapılan bir hesap bize bu bedeli 7.460 kuruş, yani, yıllık harcamanın %5.3'ü olarak değerlendirmek imkânını verdi. Buna karşılık, vergi ödemeleri veya okul masrafları gibi harcamaların Said Bey'in bütçesinde önemsiz rakamlar teşkil ettiğinin ortaya çıkarılması şaşırtıcıdır.

III) Malî Güçlükler

Said Bey'in notları, varlıklı ve kısacası kolay bir hayat tablosunun ardından güçlükleri de keşfetmek imkânını tanıyor. Güçlükleri, yapısal güçlükler (borçlar) ve konjonktüre bağlı güçlükler olarak ayırdık.

a) Kronik Borçlanma

Said Bey imkânlarının üstünde yaşıyordu. Kullandığımız altı ajandanın tahlilinden açık bir şekilde çıkan şey budur: Bunlarda Said Bey tarafından bütçesini ''kapatmak'' için imzalanan 21 borç notu bulunuyor. Gerçekten, harcamaların tutarı, aylık gelirlerinin toplamını % 10'dan % 15'e kadar aşıyor.

Eksik ve kopuk kopuk da olsa, Said Bey'in notları bize Bâb-ı Âli'nin bir görevlisinin ay sonlarını getirmek için müracaat etmek zorunda olduğu vasıtalar hakkında ilginç bilgiler temin ediyor. Bir defa, geleneksel banker hikâyesine alıştığımız için, sadece arz açısından değil, burada talep açısından da kredi problemini gözden geçirmek mümkündür.

Alacaklıya ve borcun şartlarına göre Said Bey'in notları bizi üç belirtmeye davet ediyor.

— *Hazine-i Hassa Ağavat Sandığı* (La Caisse du Personnel du Trésor Privé du Sultan), *Maarif Teshilât Sandığı* (Le Fond d'Aide du Ministére de l'instruction) veya *Emniyet Sandığı* (La Caisse de Sécurité)[9] gibi bazı sandıklar nezdinde anlaşma akdedilenler. Said Bey onlara tutarı 3.200 kuruştan 6.600 kuruşa varan mikdarda borçludur ve bu on veya on iki ayda % 7.8'le % 9.2 arasında değişen bir faiz oranıyla ödenebilir.

— Özel şahıslar; öyle görünüyor ki, özellikle Levantin'ler nezdinde akdedilen borçlar. Bunların miktarları daha önemli (100 lira civarında) ve faiz oranları da yaklaşık olarak % 10.5'dir.

— Nihayet İstanbul'un meşhur ''sarrafları'' olan finans çevreleri nezdinde akdedilen borçlar. Bunlarda açık bir şekilde daha yüksek faiz oranını (% 14 civarı) veya daha kısa vadeleri gerektirir.

Said Bey'in asla bankaya müracat etmediği ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Bankası'nın çevresinde merkezleşmiş olan dönemin banker sistemi, gerçeği söylemek gerekirse tüketim kredisine doğru hiç yönelmemişlerdir. Said Bey çok büyük harcamalar sırasında sık sık kademeli olarak azalan miktarlarda (30 lira ile 100 lira arasında) borçludur. Meselâ, Nisan başlarında yazlık eve hareketinden önce, İstanbul tüccarlarına (-ki onlarda ''veresiye'' hesabı vardı- kredinin diğer biçimi) borcunu ödemek zorunda olduğu ve tatil evinin kirâ hesabı olduğu zaman.

b) 1909 Bütçesi

1909 bütçesinin incelenmesi (ajanda kullandığımız son yıl) 1901-1906 yıllarının bütçe ortalamasına göre, derin farklılıkları ortaya koyuyor. Her şeyden evvel harcamaların toplam miktarı azaldı: Ele aldığımız yıllar boyunca ortalama olarak 120.000 kuruştan fazla olmasına karşılık 92.500 kuruşa düştü. Said Bey'in bütçesinde bu azalma en fazla masrafı oluşturan hizmetçi harcamaları (ki, bu toplam harcama miktarının % 13.5'den % 7.6'ya kadar geçiyor) ve giyim-kuşam masrafları (% 12.6'dan % 7.5'e kadar)'ndadır ki, bu iki alan ailenin sosyal prestijini belirler. Öteki ipuçları aynı yönde gidiyor. 1909'un başlarında Said Bey piyano ile atlı arabasını satmak zorunda kalıyor. Bu da, ailenin hayat seviyesinde âni bir düşüşün belirtisidir. Yüzyılın ilk yıllarına göre, 1909 bütçesi çok çetin bir bütçe görüntüsünü veriyor.

Bu gariplik izah edilebilir mi? Ne var ki, basit hipotezler ortaya koyabilecek durumdayız. Bunlardan ilki, ailenin hikâyesiyle ilgilidir: 1908 Temmuzu'nda Said Bey büyük kızını evlendirir. 1908 ajandası bu törenden dolayı yapılmış harcamalar hakkında oldukça fazla ayrıntı vermektedir. Bütün bu harcamaların toplam olarak 63.000 kuruşa yükseldiği, yani yedi aylık gelirine denk olduğu sonucuna vardık. Bundan dolayıdır ki, 1908'de ailenin özellikle tüketim yapısı ev harcamalarının aşırı bir şişkinlikle (düğün için kabul yerlerinin düzenlenmesi ve Said Bey'in kendi evine yerleşen genç evliler için bir daire) ve giyim-kuşam masraflarıyla (gelinin giyim-kuşam harcamaları vb.) kendini gösterir.

Öteki hipotez, 1908 İhtilâli'nden sonra gelen siyasî ve ekonomik konjonktürle ilgilidir. Said Bey Jön-Türklerin girişiminden sonra Saray'daki işini kaybetti. Böylece gelirleri hemen hemen 1901-1906 yılları seviyesinde kalır. Ya alım gücü? Belki de bazı harcamaların azalması 1908 İhtilâli'nden sonraki fiyat patlamasına atfedilmelidir.

Belki de problemi genişletmek mümkündür. 1901-1909 yıllarını birlikte inceleyince, öyle görünüyor ki, Said bey'in harcamalarındaki bazı bölümler hemen hemen sürekli bir azalma eğilimini vurguluyor. Bunlar, hizmetlilerin, eğlencenin ve yer değiştirmelerin durumudur. Hizmetlilerin durumu özellikle çarpıcıdır. 1909'da artık Said Bey'in hizmetinde düzenli olarak sadece bir aşçı ve hizmetçisi vardır. Hattâ, hizmetli masraflarının bütünündeki bahşiş ve hediyeler kısmı gerçek anlamdaki maaşlardan çok daha çabuk azalır: Bunlar, 1901'de ve 1902'de % 39'u geçer. Başlangıçta "hediye"nin "maaş"dan daha önemli olduğu bir sosyal ilişkiler sisteminin bozulmasını bu farklı azalmalarda görmek çekicidir. Ev değiştirmeler (yazlık evler) konusundaki harcamaların azalması da, arabanın satılmasının Said Bey'i arabacının masraflarından, saman, arpa ve kuru ot alımlarından kurtardığı 1909'da özellikle önemlidir. Bu hususta, bir hipotez çıkarmak mümkündür. Said Bey'in notları açık bir şekilde arpa fiyatlarının değişmesini ortaya koymak imkânını veriyor. Arpa kilesinin ortalama fiyatı 1901'de 13.55, 1902'de 13.02, 1906'da 16.2 ve 1908'de 19.14 kuruşa yükselir[10]. Veriler daha az net olmasına rağmen, aynı artış saman ve kuru ot için de meydana gelmiş gibi görünüyor. Fiyatların bu yükselişinin gitgide bir arabanın bakımını pahalı kıldığı çok açıktır.

Daha genel bir şekilde, XX. yüzyılın bütün ilk yıllarındaki konjonktürün ters dönmesiyle fiyatların Jön-Türk İhtilâli'nin etkisiyle çekilemez hale gelmiş bulunan bir düzenli yükselme içinde olduğu biliniyor. Bu yükseliş özellikle memurların sabit gelirlerini etkiliyor ki, bunların alım gücü gitgide aşınıyor. Said Bey'in harcamalarının yapısında 1901-1909 arasında görülen değişiklikler, Bâb-ı Âli personelinin en büyük kesimini etkileyen ve belki de XX. yüzyılın başlarında Türkiye'nin politik yönden biçim değiştirmesiyle alâkasız olmadığı sanılan bir fenomenin özel durumunu ifade etmekte midir?

---

[1] Marguerite Perrot, *Le Mode de vie de familles bourgeoises (1873-1953)*. Paris 1961 (2. baskı, Paris 1982)

[2] André Siegfried, "Budgets bourgeois dhier et d'aujourd'hui", *Le Figaro*, 17 Mart 1954, Nakleden M.Perrot, *op.cit.* s.261-63.

[3] Bu belgelerin incelenmesi M.Paul Dumont'la birlikte gerçekleştirilmiştir. Said Bey'in almanaklarını kullanmamız için veren Mme. Baganat'ya ve okuma çalışmalarında yardım eden M.P.N. Boratav'a teşekkür etmek isteriz.

[4] Konsey özellikle karantina problemleriyle ilgileniyordu. Aynı zamanda yabancı üyeleri de kapsamaktaydı. Bkz. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublim Porte, 1789-1922,* Princeton 1980, s.261-262.

[5] Bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1970, s.220.

[6] Evin bütçesindeki değişiklikler 1902'de ve 1905-1906'da yapılan büyük çalışmaların gerçekleşmesiyle açıklanıyor, Said Bey Aksaray'da kendi mülkiyetinde olan büyük bir evde oturuyordu.

[7] Said Bey'in değişik baharatçılarda "veresiye" hesapları vardı. Notlar bunun detaylarını vermediğinden bu kategori yaklaşık bir düzeyde tutulmak zorunda kalındı.

[8] Bkz. M.Perrot, *op cit.*, s.168. Harcamaların toplam tutarı Said Bey'in ailesini zengin bir Fransız burjuvazisinin seviyesine koyuyor.

[9] Mithad Paşa tarafından kurulan bu sonuncu sandık hakkında bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Ankara 1981, s.72-73.

[10] 1 kile 37 litredir. Arpa alımları araba için yapılan harcamaların % 70'ini teşkil ediyordu.

SAİD BEY'İN AİLE BÜTÇESİ (Harcamaların kuruş olarak toplamları)

	1901	%	1902	%	1904	%	1906	%	1901-06 ortalaması	1908	%	1909	%
Beslenme	29.000	22.6	27.400	19.5	27.200	21.3	22.900	21.3	21.9	26.600	16.9	28.800	31.1
Taksitler (Emeklilik borçlar vs.)	30.300	23.4	26.800	19.2	19.100	17.4	10.700	9.9	17.8	18.800	12.0	15.400	16.6
Hizmetçiler (maaşlar, hediyeler vs.)	18.000	13.9	18.600	13.3	15.800	14.4	13.100	12.2	13.5	12.200	7.7	7.000	7.6
Giyim-Kuşam	12.900	10.0	18.500	13.2	14.900	13.6	15.200	14.1	12.6	27.500	17.5	6.900	7.5
Ev	17.200	13.3	25.700	18.4	14.700	13.5	27.800	25.8	17.6	56.900	36.3	22.200	24.0
Eğlence	8.500	6.6	10.600	7.5	9.700	8.9	8.000	7.4	7.6	7.300	4.6	6.200	6.7
Yer Değiştirme (araba vs.)	10.700	8.3	9.100	6.5	6.300	5.8	7.500	6.9	6.9	7.400	4.7	5.100	5.5
Sağlık	2.500	1.9	8.300	2.4	1.800	1.6	2.600	2.4	2.1	500	0.3	900	1.0
YEKÜN	129.300		140.000		109.500		107.800			157.000		92.500	

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN...

Atatürk'ten Bir Telgraf

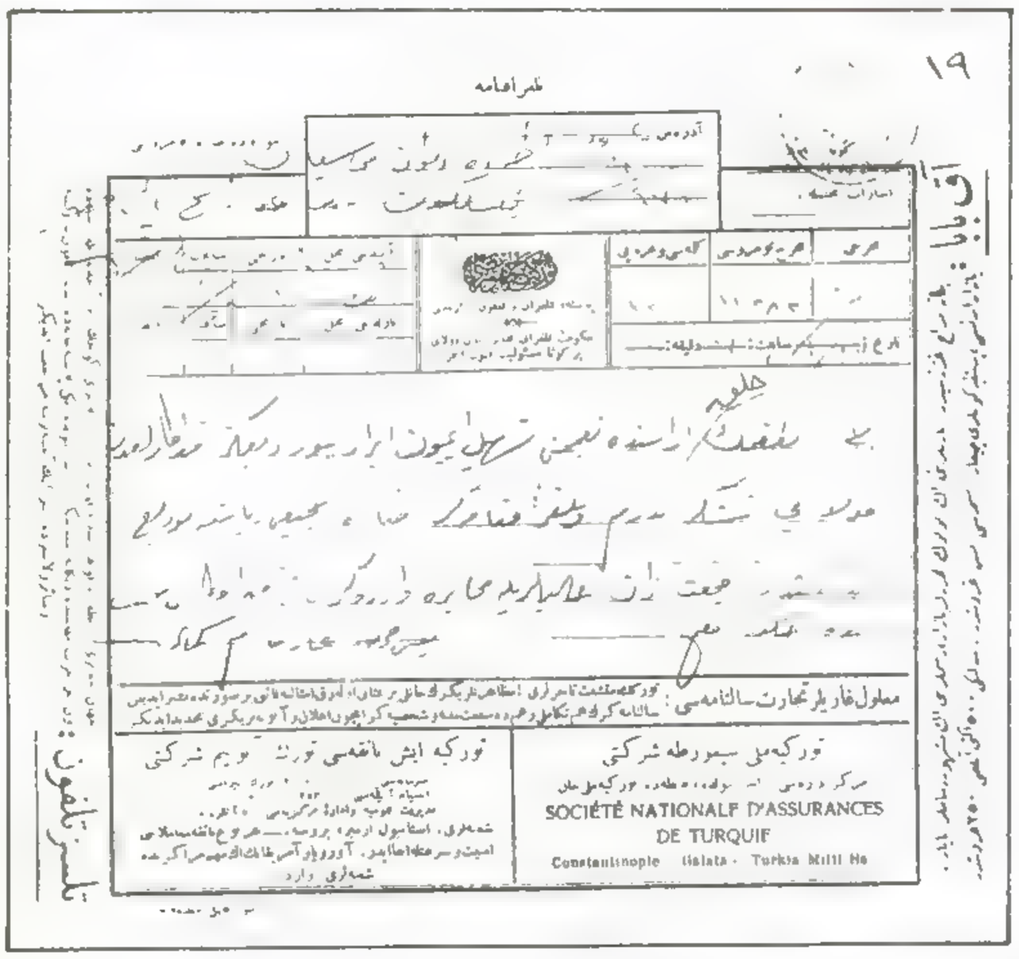

Adres: Adana'da Divan-ı Muhasebat [Sayıştay] Reisliğinden mütekaid Rasih Beyefendiye
İşarat-ı muhtelife:
Mahreci: Ankara *Mahreç numarası:* 11282 *Kelimesi ve grubu:* 32
Tarih: 27.10.(19)27 *Saat:* 14 *Dakika:* —
Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi
Hükûmet telgraf muhaberatından dolayı bir güna mesuliyet kabul etmez.

Nutkumun halk arasında tamimini teshil [yayılmasını kolaylaştırmak] için ibraz buyurduğunuz fedakârlıktan dolayı teşekkür ederim ve telgrafnameniz Tayyare Cemiyeti Riyasetine tevdi edilmiştir. Cemiyet zat-ı âlileriyle muharebe ve arzunuzu temin imkânını tesbit edecektir efendim.

Reisicumhur Gazi M.Kemal

(Rasih Nuri İleri Koleksiyonundan)

• Telgrafın gönderildiği kişi, Rasih Nuri İleri'nin babası (Celâl Nuri'nin kardeşi) Suphi Nuri Bey'in hem dayısı, hem kayınpederi olan, Abidin Paşazade Rasih Dino'dur.

• Nutuk'un 1927 yılında yapılan (iki kere ellişer binlik) basımlarında şöyle bir kayıt vardır: "Türkiye'de tab' ve neşir hakkı Türk Tayyare Cemiyeti'ne tevdi buyurulmuştur." Yani, Atatürk bu yapıtın satış gelirini (bugünkü adıyla) Türk Hava Kurumu'na bırakmıştır.

• Bu telgraf metninin yazıldığı basılı kâğıdın dikkat çekici bir özelliği, ön ve arka yüzündeki ilânlardır.

Ön yüzde:

Metnin altında boydan boya: (1) "Malûl Gaziler Ticaret Salnamesi" reklâmı. [Bu dernek 1926 yılında eski harfli bölümü 1296+a+b+c, Fransızca bölümüyse 956, toplam 2200 sayfayı aşan bir yıllık yayımlamıştır. Yıllığa birçok ilân aldığı gibi, şimdi de kitabı satarak gelir sağlamaya çalışmaktadır.]

Onun altında, yarım sütunlar halinde: (2) Türkiye Sigorta Şirketi ve (3) T.İş Bankası TAŞ ilânları.

Yanlarda ve yanlamasına:

(4) Akbaba "yegâne mizah gazetesidir" [öyle olmadığı birazdan görülecek!]

(5) Telsiz Telefon [radyo] "Cihan haberleri, nutuklar, konferanslar... Bunları küçük bir ahize ile senede on lira ücret mukabilinde dinleyebilirsiniz. İstanbul'da Yeni Postahane'de Telsiz Telefon Şirketi'ne ve sair vilâyetlerde şirketin acentalarına müracaat ediniz." [Bu konuda, Uygur Kocabaşoğlu'nun doktora tezine bakınız: *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna* - TRT öncesi (AÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1980).]

Arka yüzde:

Sağ sütun: (6) Macar Ziraat Makinaları Fabrikası.

(7) "Telgraflardaki ilânlar için İstanbul'da Anadolu Ajansı İlânat Şubesi'ne müracaat ediniz."

(8) [Fransızca] *Journal d'Orient* okuyun!

(9) Pizaf Dikiş Makinaları - "gerek peşin, gerek veresiye [taksitle] satılır."

(10) İnhisar Rakısı "nefis ve sıhhîdir."

Orta sütun:

(11) *Papağan* - "Çarşamba günleri intişar eden en güzel mizah gazetesi."

(12) Hattatzade İhsan Ali - İpekli Mensucat ve Boya Fabrikası.

(13) Palmoliv Sabunu.

(14) Tesisat-ı Sanayiye Müessesesi.

(15) Şark Malt Hülâsası.

(16) Kohinor Diş Pastası.

Sol sütun: (17) "Zarif ve metin" Okland ve Pontiyak Otomobilleri.

(18) Ankara'da Türk Hava Mecmuası.

(19) Doyts [Deutz] Humbold Makina Şirketi (Opel Otomobilleri).

(20) Adem-i İktidar Hapları.

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mubahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima kuşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

□ Taze havadisten olarak Şeyh heftadsal yani post-nişîn-i dergâh-ı Deniz [Deniz dergâhı tekke şeyhi] Abdül Veliyüddin efendi bir âlütfe ile beraber Bâb-ı Zaptiyyeye celb olunduğu işitilmiş olmağın tafsîl-i keyfiyyeti [durumun açıklamasını] Nezaret-i Zaptiyyeden bekleriz.. (4 Teşrin-i Sâni 1885)

□ Rivayet olunduğuna göre konferansın Pazartesi günkü ictimâında Şarkî Rumeli'nin eski usul-ü idaresine ircâı [döndürülmesi] esası üzerine ittifak-ârâ [oy birliği] hâsıl olmuştur.

Ziyadesiyle rehin-i ehemmiyyet olan bu ittifak-ârâyı mutazammın [içeren] bir beyannâme imza edilmiştir.

Süferânın kâffesi [elçilerin hepsi] bu beyannâmeye vaz'-ı imza ettikleri gibi İngiltere sefiri dahi vaz'-ı imza eylemiştir.

Şu kadar var ki suret-i mahsusada bir *kayıd vaz'ıyla İngiliz* Sefiri konferans kararlarının icrası maddesi ayrıca tezekkür olunmak [görüşülmek] lâzım geleceğini işaret etmiştir.

Zaruriyat-ı umûrdan olarak Bulgaristan Prensinin azl ve adem-i azli hakkında dahi mübâhase [tartışma] cereyan etmekle beraber ol bâbda pek ileriye gidilmemiştir.

Tarik-i itilâf-cûyîde [uyuşma aramak yolunda] devam olunmak, umum murahhasînin arzu-kerdeleri olduğu anlaşılıyor.

Zan ve tahmin edildiğine nazaran İngiltere ve Rusya devletleri arasında Bulgaristan Prensinin azl veya ibkâ olunması [görevinden alınması veya yerinde bırakılması] keyfiyeti biraz ihtilâfa sebep olabilip başka sebeb-i ihtilâf kalmamış gibidir...
(11 Teşrin-i Sâni 1885)

İlân-ı Harp

□ Sırbistan hükûmeti tarafından dünkü gün Dersaadet'te bulunan Sırp sefaretine vârid olan bir telgrafnâmede Bulgaristan asâkiri Sırp hududunu tecavüzle bir Sırplıyı idam dahi etmiş olduklarından dünkü günden itibaren Bulgaristan'a ilân-ı harp olunduğu iş'-âr kılınmıştır.

Müteâkıben Bulgaristan Prensinden Bâbıâliye bir telgraf gelip de bunda dahi Sırbistan hükûmeti cânibinden bilâsebep ve bi-gayrı hakkın [haksız yere] Bulgaristan'a ilân-ı harp olunduğu iş'-âr kılındığı muhakkaktır.

Konferans Rusya sefirinin keyifsizliğinden dolayı dünkü gün ictimâ edemeyip müşârünileyh tamamen kesb-i âfiyet edinceye kadar tehir-i ictimâ musammem [toplantının ertelenmesi kararlaştırılmış] idiyse de bâlâda muharrer haberlerin vürûdu üzerine bugün ictimâ edilmesi karar-gir olmuştur.

Zaruriyat-ı halden olarak bugün konferansta bir karar-ı kat'î verilmesi melhûz [ihtimal dahilinde] olup dünkü gün Almanya Sefiri Bâbıâliye gelmiş ve meclis-i mahsus-u vükelâ fevkalâde olarak müctemi' bulunduğu halde zât-ı Sadrazamî Hariciye Nazırıyla beraber bi'l-hurûc beynlerinde [dışarı çıkarak aralarında] haylice mukâleme [konuşma] vukû bulmuştur.

Tarik-i musalemet-cûyi [barış arama yolu] devletlerce eslem-i turuk [yolların en selâmetlisi] olduğu müttefik-i aliyye olmasıyla bu hadise-i cedîdenin sû-i tesiri olmamasına elberliği ile çalışılacağı ve konferansta verilecek karar-ı sulh-perverânenin tesrî-i icraatına [işlerini çabuklaştıracağına] bu hadise dahi sebep vereceği melhûzdur [hatıra gelebilir]... (15 Teşrin-i Sâni 1885)

□ Evvelce yazdığımız vechile polis umumu memurînini komiserlerine iki çift ve efrâdına bir çift nân-ı aziz i'tâsına [ekmek verilmesine] evvelki Cuma gününden bed'olunmuş [başlanmış] ve Dersaadet polis memurlarının eksâlarına [giyimlerine] mahsus Lui çuhadan el-

bisenin üç buçuk liralık miktarı karîben hitam bulup [yakında bitirilip] tevzî edilmek üzere olduğu gibi zikr olunan polis memurlarının levâzım-ı şitâiyyeleri [kışlık gereksinimleri] için icab eden çizmelerin dahi münâkasası bi'l-ikmal [eksiltmesi tamamlanarak] bu günlerde derdest-i imâl idüğü istihbarat-ı âhiremizden bulunmuştur...
(15 Teşrin-i Sâni 1885)

□ İspanya Kralının vefatı devâir-i siyasiyye de fevk el-gâye mûcib-i telâş olmuştur. Taht-ı kralîye kuûd [oturma] hakkını hâiz olan prenses [Dastori] henüz beş yaşında olup bir nâibe-i hükûmet nasbı lâzım geleceği ve bir fırka müteveffâ-yı müşarünileyhin zevcesi Kristin [Maria Christina] ve diğer bir fırka validesi Kraliçe İzabel [İsabella] hazretlerine meyyal olunduğu ve derhal tecemmü edeceği [toplanacağı] tabiî bulunan (Cortes) meclisinde ittifak hâsıl olması baîdül-ihtimal idüğü hasebiyle İspanya tarafından sulh-ü umumî-i Avrupa'yı halel-pezir edecek [Avrupa'da genel barışı bozacak] bir gailenin zuhur etmesinden korkuluyor.

(Cortes)te ittifak hâsıl olamazsa Madrid muhafızı General (Pauba)nın (Cortes)i dağıtıp diktatörlüğü deruhde etmesi dahi muhtemeldir. Bu tefrikadan maadâ Don Karlo [Don Carlos] tarafdâranı ile Cumhuriyet tarafgirânının dahi îkâ'-ı müşkilat edecekleri bedîdârdır [zorluk çıkaracakları ortadadır]... (27 Teşrin-i Sâni 1885)

TELGRAF HAVADİSİ

□ Varna'dan yazıldığına göre Bulgaristan hükûmeti tarafından neşrolunan tedâbir-i şedîde [şiddetli önlemler] üzerine ticaret heman külliyen mahvolmuştur. Birkaç gün evvel Bulgar zahire tüccarına yed[el]lerinde bulunan hububatın yüzde beşi nisbetinde hükümete akçe vermeleri emr olunup bedeli ileride tesviye olunmak [ödeşilmek] üzere birer kâğıt parçası verilmiştir.

Tüccar-ı merkûme işbu emre tevfik hareket edemeyeceklerini ve kuvve-i cebriyye istimal olunmadıkça bir para vermeyeceklerini beyan etmişlerdir.

Ahali-yi kurâdan [köy ahalisinden] dahi cebren zahire talep olunmuştur. Ahaliden elbise ve eşya-yı sâire talep olunmaktadır. Tedabir-i mezkûreden dolayı tüccar harab olup fakr ü zaruret tezâyüd ettikçe ediyor [arttıkça artıyor]... (8 Teşrin-i Sâni 1885)

TEVCİHAT

□ Devlete zarar ve hasarı mûcib olacak yolda Nâfia Nazır-ı sâbıkı devletlû Raif Paşa hazretleri marifetiyle tanzim kılınan ittisak [sıralama] mukavele ve şartnâmesi münderecâtının tetkikine dair tanzim kılınan mazbata Meclis-i Âli'yi Vükelâ kararıyla Şûrâ-yı Devlete havale buyurulduğu Cuma günkü nüshamıza derc olunmuş idi. Bu kere alınan malûmata göre şûrâ-yı mezkûrun tanzimat dairesine havale-i maslahat olunup kemal-i ehemmiyetle işe bakılmaya ibtidar olunmuş [başlanmış] ve bu bâbta menâfi ve hukuk-u devleti zıyâ'dan vikâyeye [devletin çıkar ve haklarını kaybolmaktan korumaya] gayret buyurulacağı ve bu zıyâa [kayba] sebep olan zât hakkında muamele-i lâzımanın îfâsında kusur edilmeyeceği şüpheden âzâde bulunmuştur...
(9 Teşrin-i Sâni 1885)

MUKTEBESAT

(Monitör) de okunmuştur

□ Dün akşam vürûd eden istihbarat-ı hususiyyeye göre Sırp askerinin hududu tecavüz etmesi ihtimali ez ser-i nev [yeni baştan] zuhur etmiştir. Sırbistan'da ve hususen asker beyninde [arasında] hüküm-fermâ olan heyecandan dolayı Kral Milân'ın mevkîi pek küçülmüştür. Bu cümle ile Niş ve Belgrat'ta düvel-i muaazzama süferâsı tarafından tekraren vukû bulan tebligatın tesiri ile Avrupa'nın mesâî-i sulhperverânesinin ihlâl olunmayacağı ümid olunur...
(12 Teşrin-i Sâni 1885)

İSTANBUL HAVADİSİ

□ Beşiktaş'ta Teşvikiye Mahallesi dahilinde Birinci Karakol Sokağı ile Bakkal Sokağında kaldırımdan eser olmadığından işbu mevsimde oraları adeta göl kesilip ahalinin ve hususiyle çoluk çocuğun mürür ve ubûrları [gelip geçmeleri] mümkün olmadığından hiç olmazsa yaya kaldırım yapılmak üzere dördüncü daire-i belediyyenin nazar-ı dikkatinin celbi zımnında mahalleli tarafından matbaamıza ihbar-ı keyfiyet olunduğu cihetle işbu kaldırımın inşâsı daire-i mezkûrenin gayretinden muntazırdır [beklenmektedir]...
(12 Teşrin-i Sâni 1885)

□ Dünkü Pazar gecesi saat beş buçuk kararlarında Bahçekapısı civarında Şeyh Mehmet Geylânî Mahallesinde Emtia Gümrüğü Caddesinde sarraf Gançeoğlu Yorgaki'nin mutasarrıf olduğu ve sandalyeci Aleksandri'nin müste'cir [kiracı] bulunduğu kârgir dükkândan ateş zuhur ederek yalnız iki bâb [kapı] dükkân muhterik olduğu [yandığı] halde bastırılmış ve esbâb-ı zuhuru derdest-i tahkik [çıkış sebepleri incelenmekte] bulunmuştur.

Mezkûr harîkte [yangında] Yeni Cami-i şerif kasr-ı hümâyun bekçisi faziletlû Şakir efendi ve lâzım gelen müteaddid tulumbalar celb edilerek ve lâzım gelen suyun tedarikine çalışılarak kasr-ı hümâyunun saçaklarına mütemadiyen tulumba sıktırılmakla kasr-ı âlîyi mezkûrun ateşten muhafazısına fevkalâde gayret ettiği matbaamıza ihbar kılınmıştır... (16 Teşrin-i Sâni 1885)

İLÂN VE REKLÂMLAR

KİTAP MÜZAYEDESİ

Ekserisi Mısır basması ve yazma olarak tefsir ve hadis ve kıraata ve fünûn ve sâireye müteallik kitaplar işbu Muharremin yirmi beşinci Salı ve ertesi Çarşamba ve Perşembe günleri Sahhaf Çarşısında bi'l-müzayede satılacaktır. Evvelce defterini görmek isteyenler mezkûr çarşıda Küçük Esat efendinin dükkânına müracaat eylemeleri...
(1 Teşrin-i Sâni 1885)

İLÂN-I RESMÎ
NÜMUNE-İ TÜRKÎ
MÜDİRİYETİNDEN

□ Muteber gazetenizin Cumartesi günkü nüshasında mektebimiz dahilinde bir ticaret şubesinin küşâd edildiği haber alındığına dair bir bend mütalaâ-güzâr-ı âcizanem oldu. Verilen bu haber Sahih olup on beş günden beri derslere bed' edilmiş [başlanmış] ve kemal-i germî ile [hararetle] gayret edilmekte bulunmuş olduğunun resmen dahi ilânını rica ile beraber mezbûr mübeyyin bir kıt'a program tesyâr kılınmıştır [gönderilmiştir]... (3 Teşrin-i Sâni 1885)
Mekteb-i Nümûne-i Terakki Müessisi
Mehmet Nadir

DERİ VE ÇOCUK HASTALIKLARI İÇİN MAHSUS-U TABİB

□ Doktor İvazyan efendi bu defa Avrupa'ya ettiği seyahatten avdet ederek sâbıkı vechi üzere her gün saat yediden on bire kadar Postahane-i Amire ve Yeni Cami saati karşısında hasta kabul etmeye başlamıştır. Tabib-i mumâileyh Pazar günleri dahi Beyoğlunda Aynalı Çeşme'de Arslan sokağında 1 numaralı kendi hânesinde yalnız çocuk ve deri hastalıklarına meccânen [ücretsiz] bakacaktır.. (14 Teşrin-i Sâni 1885]

DIŞ HABERLER

□ Afgan prenslerinden olup İran'da bulunan Eyüp Han'ın muhafazası zımnında İngiltere ve İran devletleri beyninde [arasında] muvâfakat hasıl olup Eyüp Han ile maiyetinin maaşlarına on iki bin lira zam olunmuştur.
(1 Teşrin-i Sani 1885)

TBMM'de Mîsâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-II***

NEJAT KAYMAZ

Geçen bölümde birincil kaynaklardan aktarılan anlatımlar ve açıklamalar göstermiştir ki, TBMM'nin kuruluşu öncesinde ve sonrasında, dolaylı ya da dolaysız olarak, şu ya da bu biçimde, Ulusal And'ı ilgilendiren gelişmeler ve etkinlikler sözkonusu olmuştur. Meclis kurulmadan önce, Ulusal Ant'la bir ilgisi bulunan herhangi bir gelişmenin ve etkinliğin olup olmadığı bilinmese bile, kavram olarak belirmesiyle, oluşmasıyla, açılmasıyla, bir kurum olarak ortaya çıkmasıyla, doğrudan doğruya TBMM olgusu, bu bağlamda bir gelişme, bir etkinlik sayılabilir.

Taranan tutanaklarda rastlanmış bulunan ifadelerin kimisi, TBMM'nin Ulusal Ant konusundaki genel tutumunun ne olduğunun anlaşılmasına yardım eder niteliktedir. Görüldüğü gibi, bir milletvekili, meclisin, ilk açılışında ve ilk oturumunda aldığı kararla, sonra da, 18 (doğrusu "10") Temmuz 1920'de içtiği antla, Ulusal Ant sınırı içindeki ulusun ve yurdun kurtarılması, ulusal egemenlik temeline dayalı bir yönetim kurulması ve Hilâfet ve Saltanatın, sözkonusu yönetimin niteliği ile bağdaşır bir tüzel statüye ve onunla oranlı haklara kavuşturularaak korunması amacını saptadığını,[135] bir başkası, ilk toplantıda Ulusal Ant'la birlikte yayınlanan bildiriyle, İslâm dünyasının bayraktarlığının bırakılmadığının ve Hilâfetin, içinde bulunduğu tutsaklıktan kurtarılmasına değin savaşımın sürdürüleceğinin dünya âleme duyurulduğunu[136] bir üçüncüsü, Hilâfet makamanın kurtarılması konusunun Ulusal Ant içeriğine alındığını[137] söylemektedir. Üç ifadenin birlikte değerlendirilmesinden çıkan sonuç, özetle, -9 Mayıs 1920 tarihinde onayladığı hükûmet programıyla, Ulusal And'ı izlenecek dış politika için başlıca kural olarak benimseyen- TBMM'nin, belli sınırlar içindeki yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlamak yanında, Hilâfet ve Saltanat kurumunu -önce- kurtarmak -sonra- korumak görevini üstlenmiş olduğudur.

"Ulus" ve "yurt" için Ulusal And'ın oluşum süreci içinde ve benimsenip açıklandığı evrede, "hukukunun, yaşam hakkının, bağımsızlığının, bütünlüğünün korunması" ya da "sağlanması" gibi ifadelerle birlikte, "kurtarılması" sözünün de arada bir kullanılmasına karşın, "Hilâfet ve Saltanat kurumu" için sözkonusu süreçte, Damat Ferit Paşa hükûmetinin saldırı ereği olarak alındığı dönemde başlamak ve ağırlıklı olmak üzere, "dokunulmazlığının, bağımsızlığının, haklarının korunması, güvenceye alınması" ya da "sağlanması" türünden ifadeler kullanılırken "koruma" sözcüğüne yer verilmediği gözlemlenmiştir. Oysa, TBMM'nin, Hilâfet ve Saltanat kurumuyla ilgili olarak, Ulusal Ant kapsamı içinde saydığı ve öteki hususlarla birlikte yerine getirilmesini üstlenmiş olduğu görev, onun "korunması" yanında, öncelikle, "kurtarılması" olarak görünmektedir.

Damat Ferit Paşa kabinesinin düşmesinden sonra, Meclis-i Meb'ûsân (Meclis-i Millî) için seçim etkinliklerine girişilmesi, adı geçen meclisin İstanbul'da açılması ve çalışmaya başlaması, "Kuvâ-yı Millîye"nin varlığını eylemli olarak tanıtmış olması gibi olgular dolayısıyla, "hâkimîyet-i millîye"nin az çok belirdiği bir dönem sayılan Ali Rıza Paşa hükûmeti zamanında, Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, tüm "müdâfaa-i hukukçular", hükûmeti karşılarına almama konusunda olabildiğince özen gösterdikleri gibi, Hilâfet ve Saltanat kurumunun içinde bulunduğu durumu imleyen ve o bağlamda istem ya da amaç belirten sözler kullanmamaya da dikkat etmişlerdir. Ferit Paşa'yla çatışma sırasında, "bağımsızlığının korunması" ya da "dokunulmazlığının sağlanması" gereği vurgulanarak anılıp duran Hilâfet ve Saltanat makamının adı, amaç belirten ifadeler arasında pek geçmemeye başlamıştır. Tâ ki, onun için, "kurtarma" anlamında sözcükler kullanılmak zorunluğu duyuluncaya dek...

Daha önce "yurt" ve "ulus" için arada bir kullanılan "kurtarma" sözcüğünün, "dokunulmazlık, bağımsızlık, güvence" ve "koruma" gibi sözcüklerle bile anılması bir süre savsaklanan Hilâfet ve Saltanat makamı için, sonra, -ötekilerle birlikte- kullanılmaya başlaması, kuşkusuz gerek Halife Sultan, gerek işgal ettiği makam bakımından, Ferit Paşa hükûmeti sırasındaki koşullardan daha olumsuz koşulların sözkonusu olduğu bir durumun ortaya çıkmasıyla ya da öyle varsayılmasıyla ilgilidir.

Bir ara dönemden sonra, ondan öncekine göre daha olumsuz koşulların sözkonusu olduğu durum, doğallıkla İstanbul işgalinin neden olduğu durumudur.

Ferit Paşa zamanında, Sultan Vahidettin'in, Mondros bırakışmasına aykırı uygulamalar yüzünden Anadolu'da başlatılan haklı direniş girişimi üzerine dış güçlerin ağır baskısı altında kaldığı, işbirlikçi hükûmetçe halkıyla ilişkiden alıkonduğu, ulusal hareket konusunda yanıltıldığı ve böylece, kendi inisiyatifini kullanma yetisinden yoksun bırakıldığı varsayımından ya da savından yola çıkıldığı için, sözkonusu makamla ilgili amaç ve istemin, "dokunulmazlık, bağımsızlık, güvence ve koruma" sözcükleriyle anlatılması yeterli görülmüştü. Oysa, 16 Mart 1920 tarihinde, İtilâf Devletlerinin ortak kararıyla İngiliz askerlerinin İstanbul'a çıkarılmasının ardından gelen -devlet dairelerinin "resmen ve cebren" işgali, işlemlerin denetim altına alınması, sıkıyönetim ilânı, "hâkimiyet-i millîyenin tecellîgâhı olan" Meclis-i Meb'ûsân'ın, kamusal ve özel kurumları, konutların basılıp Kuvâ-yı Millîyeci, İttihatçı ve sakıncalı kimi milletvekillerinin, büyük-küçük görevlilerin ve yazarların tutuklanarak sürgüne gönderilmesi, ulaşım ve iletişim araçlarına el konması, iç güvenlik güçlerinin silâhsızlandırılıp bağımsızlaştırılması ve basına sansür uygulanması biçimindeki - eylemli durum, tüzel açıdan artık Osmanlı egemenliğinin sona erdiği anlamına geldiği için, bu olay, gerek devlet başkanının gerek onun makamı olan Hilâfet ve Saltanatın -dolayısıyla devletin- saldırıya uğraması, zorbalıkla karşı karşıya kalması, tutsaklığa düşmesi sayılmış, bunun için de o bağlamda -gene önceki sözcükler ve ayrıca- "kurtarma" sözcüğü kullanılmaya başlamıştır.

Gelişmenin nasıl olduğunu görmek için, İstanbul'un işgal edildiği günden başlayarak TBMM'nin açılışına değin, Ankara'da, "-Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti- Hey'et-i Temsilîye-si-nâmına Mustafa Kemal"ce imzalanmış olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın yazıştığı makamlarca kaleme alınmış bulunan çeşitli türden belgelerin birkaçına göz atmak yeter.

İstanbul'un işgalini bir telgraf memurundan işgal *gününün sabahı* öğrenmiş olan Mustafa Kemal Paşanın olay karşısında duyduğu ilk tepkiler, aynı gün işgalci güçlerin sorumlu makam ve kurumlarıyla yansız devletlere gönderilen bir protesto yazısında[138] ve durumu ülke dışındaki Müslümanlara duyurmak ve onların desteklerini sağlamak için, "Âlem-i İslâma Beyânnâme" başlığıyla yayınlanan bir bildiride dile getirilmişti. Batı dünyasına hitabeden birinci belgede, Mustafa Kemal Paşa, olayın "Osmanlılar"ı sindirmeyeceğini, "Biz hukukumuzu ve istiklâlimizi müdafaa için giriştiğimiz mücahede-

nin kudsiyetine kail ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemiyeceğine kaniiz.'' diyerek anlatırken, İslâm Doğu'ya seslenen ikincide, bir ''Ehl-i Salib'' niteliğinde olan işgal hareketinin ''Hilâfet makamını taht-ı esârete alarak bin üçyüz senedenberi pâyidâr olan ve müebbeden masûn-u zevâl kalacağına şübhe bulunmayan hürrîyet-i islâmîyeyi hedef ittihâz etmekte'' bulunduğunu söylemektedir.[139]

Gene aynı gün, Mustafa Kemal Paşa, ulusa duyurulmak üzere komutanlar, vali ve mutasarrıflar, Müdâfaa-i Hukuk örgütü, belediyeler ve basın aracılığı ile, ülke içine yaydığı bildiride olayın ve olay karşısındaki durumun ne olduğunu şu anlatımla değerlendirmektedir: ''Nihayet bugün İstanbul'u cebren işgal etmek suretiyle Devleti Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hâkimiyetine hitam verildi. Yani bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. Cihanı insaniyetin enzarı istihsanı ve âlemi islâmın amali istihlâsı, makamı hilâfetin tesiratı ecnebiyeden tahlisine istiklâli millînin mazii şevketimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır.''[140]

İşgalden bir gün sonra, gene Mustafa Kemal Paşaca, Ankara'da ''Kurucular Meclisi'' toplanması için yazılan ve görüşleri alınmak üzere birer sureti komutanlara gönderilen genelge taslağının baş tarafında şöyle denmektedir: ''İstanbul Meclis-i Meb'ûsânı ve hükûmet-i merkezîyeye başta İngilizler olmak üzere Kuvâ-yı İ'tilâfîye tarafından resmen ve cebren vaz'-ı yed olunarak hâkimîyet ve istiklâl-i Osmanînin haleldâr edilmiş olması, devletin vaz'îyet-i umûmîyesinde esaslı tebeddül vücuda getirmiştir... Binâenaleyh vaz'îyet-i hâzıranın İstanbul'a râbıtası tamâmen kat'edilmiş bulunan Anadolu'da icâbettireceği tarz-ı idâreye âit esâsâtı her milletin bu gibi zamanlarda mürâcaat ettiği ahvâle tevfîkan bir Meclis-i Müessisân teşkiliyle tesbit etmek zarûrîdir. Aynı zamanda Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın masûnîyet-i istiklâlini ve makarr-ı hilâfet ve saltanat olan İstanbul'un tahlîsini istihdâf edecek mücâhedât-ı millîyeyi Meclis-i Müessisân'ın murâkabesi elzemdir.''[141]

Kurucu Meclis'in, gerek kavram, gerek kurum olarak iyi anlaşılmadığını ve hoş karşılanmadığını gören paşa, bunda direnmekten vazgeçip, 19 Mart 1920'de, taslak metni, Kurucular Meclisi yerine ''Olağanüstü Yetkiye Sahip Meclis'' deyimini kullanarak ve değiştirerek yeniden yazdığında, başlangıç bölümünü şu biçime sokmuştur: ''Makarr-ı Hilâfet-i İslâmîye ve Pâyitaht-ı Saltanat-ı Osmanîyenin Düvel-i İ'tilâfîye tarafından resmen işgali... karşısında.. Meclis-i Meb'ûsân dağılmıştır. Şu halde, Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın masûnîyet-i istiklâlini ve Devlet-i Osmanîyenin tahlîsini te'mîn edecek tedâbiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından selâhîyet-i fevkalâdeyi hâiz bir meclisin Ankara'da ictimâa dâveti... zarûrî görülmüştür.''[142]

Mustafa Kemal Paşaca 16/17 Mart gecesi vali ve komutanlara tellenmiş bir genelge[143] uyarınca -kanıma göre Konya'da- yapılmış olan mitingde dağıtılmış 22 Mart 1920 tarihli bir bildiri metninin, yukarıda anılan protestodan esinlenilerek yazılmış satırları arasında şu ifade görülmektedir: ''...şu tedâbir-i zecrîye bütün Âlem-i İslâm'ın kalbgâhı olan Makam-ı Hilâfeti ve yedi asırlık Osmanlı hükûmeti ve hâkimîyetini ve kadîm Türk-Müslüman Milletinin hayat ve mevcûdîyetini müdâfaaya azmetmiş olan biz Türk ve Müslümanları bu azm-i kavîmizden çeviremez. Hilâfet, hükûmet ve mevcûdîyetimizi muhafaza uğrundaki mücâhedemizin meşrû'îyet ve kudsîyeti, en müşkil anlarda bile inâyet ve tevfîkat-i semedânîyeye mazharîyetimizi mübeşşirdir.''[144]

24 Mart 1920'de, Mustafa Kemal Paşa XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaya gönderdiği telde, ''... millet ve memleketin mukadderâtını terpîş etmek ve taht-ı esârete düşen Makam-ı Hilâfet ve Saltanat ve payitahtın tahlis çâresini bulmak üzere bir Meclis-i Fevkalâde-i Millînin ictimâı zarûreti idrak olunarak'' gerekenin yapıldığını belirtmektedir.[145]

İngiliz yardakçısı Damat Ferit Paşanın yeniden sadrazam olması ve onun ''paşalık'' unvanı verdiği Anzavur'un Biga yöresinde haince hareketine başlaması üzerine, 61. ve 56. Tümen komutanlarına, bölgenin güvenliğiyle ilgili olarak verilen görev ve yetkileri bildirmek için gönderdiği 13 Nisan tarihli genelgede Mustafa Kemal Paşa, ''...hukuk-u hilâfet ve istiklâl-i milleti tahlis gâyesinde inhisar eden azm-i millîyi ihlâl için düşmanlarımızın en evvel tevessül etmek istedikleri çare nifâk-ı millî idi.'' demektedir,[146]

TBMM'nin hangi gün ve nasıl bir törenle yapılacağını ve ülkede ne gibi yöntem ve araçlarla kutlanıp duyurulacağını açıklamak üzere yazılıp, Mustafa Kemal Paşanın imzasıyla yayımlanan 21 Nisan 1920 tarihli bildiride, meclisin ''Vatanın istiklâli, Makamı Refî-i Hilâfet ve Saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayâtî vazâifi îfâ edecek'' olduğu belirtilmektedir.[147]

Nihayet, meclisin açıldığı gün, *Hâkimîyet-i Millîye* gazetesinde, büyük olasılıkla Mustafa Kemal Paşanın yazdığı ''Tarihî bir Vâkıa: Büyük Millet Meclisi'' başlıklı bir yazıda, olayın anlamı ve amacı belirtilirken, şunlar söylenmektedir: ''... millet bir taraftan İstanbul işgaliyle kendi haline kalan aksâm-ı sâire-i vatanın idadesinde vahdet ve inzibâtı muhafaza etmek, diğer taraftan başta Hilâfet ve Saltanat Makamımız ve halife ve pâdişâhımız olmak üzere mukadderât-ı hayâtîyesinin istilzam ettiği tedbirleri ittihaz eylemek mecburîyet ve elzemîyeti ile büyük bir Millet Meclisi akdine karar vererek derhal intihâbâtı icra etmiştir.''

İlginç olan şey, İstanbul işgali üzerine Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği tepkinin ve düşündüğü önlemlerin benimsenmesi için yazılmış belgelerde de, gazete yazısında da, Meclis-i Meb'ûsân'a silâh zoruyla girildiği ve böylece ulusal egemenliğin çiğnenmiş olduğu yinelenip dururken, o meclisin benimsediği Ulusal Ant'tan gene hiç söz edilmemiş olmasıdır. Bu durum acaba Ulusal And'a hiç değinilmemiş olmak demek midir, yoksa, yalnız o terimin kullanılmamış bulunması anlamına mı gelmektedir?

Kuşkusuz, saklı olan anlam birincisi değil, ikincisidir. Ulusal Ant belki söz olarak anılmamıştır. Ancak, ona, anlam ve içerik olarak sık sık değinilmiştir. Üstelik, Hilâfet ve Saltanat makamının ya da devletin ''kurtarılması'' konusu da eklenerek değinildiğinden, özetlense bile, bu anlam ve içerik genişletilmiş olmuştur. Bilindiği gibi, Ulusal And'ın Meclis-i Meb'ûsan'ca görüşülüp benimsendiği ve açıklandığı evrede, İstanbul basını onunla ilgili her türlü gelişmeyi izler ve ayrıntıları verirken, *Hâkimîyet-i Millîye*'de böyle bir ad yer almamıştı. TBMM'nin açıldığı sırada ve açılışı izleyen günlerde de, acaba durum gene aynı mı olacaktı?

Bunu öğrenmenin yolu, kuşkusuz kaynaklara, özellikle meclis tutanaklarına başvurmaktan geçer.

Üyelerince Ulusal And'ı gerçekleştirmek amacıyla oluşturulduğu belirtilen, varlık nedenini Ulusal Ant olduğu söylenen ve doğrudan doğruya Ulusal Ant Meclisi olarak nitelenen TBMM'nde, 1 Mayıs 1920 tarihli birleşimin gizli yapılan 4. oturumunda Mustafa Kemal Paşanın -benimser gibi görünmeyen bir anlatımla- imlemesi[148] bir yana bırakılırsa, 9 Mayıs 1920'deki açık toplantıda okunup onaylanan ''İcra Heyetinin programı''na değin, görüşmelerde Ulusal And'ın adı geçmemektedir. Bunun yerine, İstanbul'un işgalinden beri benimsenen çerçeve ve anlatım biçimine uygun ya da yakın olarak, meclisin oluşma amacını ve nedenini belirtici tümceler, ibareler kullanılmaktadır.

23 Nisan 1920 Cuma günü, öğleden sonra 13.45'te ilk oturumu açan ''Reis-i Sin'' (en yaşlı üye olarak, başkan) Sinop Milletvekili Şerif Bey'in kısa açış söylevinde, meclisin niçin toplandığı ve ne yapacağı şöyle anlatılmaktadır: ''İstanbul'un... işgal olunduğu ve bütün esasatiyle makamı hilâfet ve merkezi hükûmetin istiklâli iptal edildiği malûmdur... Ancak istiklâl-i tam ile yaşamak azm-i katisinde olan... milletimiz esaret vaziyetini kemali şiddet ve katiyetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Meclisi âlinizi vücuda getirmiştir... milletimizin dahili ve harici istiklâli tam dahilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeğe başladığını bütün cihana ilân eyleyerek Büyük Millet Meclisini küşad eyliyorum. Metbuu akdesimiz olan bütün müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Hanı Sadis Hazretlerinin kuyudu ecnebiyeden tahlisine ve edebi payıtahtı saltanatı seniye olan İstanbulumuz ile işgal altında... bulunan bilcümle vilâyatı malûmemizin istihlâsına muvaffakiyet buyurmasını Cenabı Allahtan niyaz eylerim.''[149]

Ertesi gün, Ankara Meb'ûsu Mustafa Kemal Paşa, Mondros bırakışmasından bu yana olup bitenleri anlattığı

uzun belgesel açıklamasının sonlarında, meclisin toplanma amacını, "19 Mart 1920 tarihinde: Makam-ı hilâfet ve saltanatın masuniyet-i istiklâlini, istiklâl-i millî ve millî hudutlarımız dahilinde imkân-ı hayat bahşedecek bir sulhü temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere"[150] ve "... hâkimiyet-i millîyenin her şeyden evvel tecellisi maksadiyle"[151] diyerek belirledikten sonra, devlet kurumunun Ulusal And'a yeni bir boyut getiren son durumu bağlamında da meclise düşecek yükümlülüğü, "Meclisimizde temessül ve tecelli eden kudret-i millîyemiz makam-ı hilâfet ve saltanatı ecnebi tazyikatından kurtaracak ve Devlet-i Osmaniyeyi inhilâl ve esaretten tahlis edecek tedabiri ittihaz eyleyecektir..."[152] biçiminde dile getirmektedir. Bu konuşmayla mesajını vermiş ve yeterli etkiyi yapmış olan paşa, biraz sonra, meclisin niteliğinin ve işlevinin nasıl olması gerektiğini açıklamak amacıyla verdiği ünlü önergesinde, anılan konular bakımından öngörülen ereğe ulaşmanın yolu yordamını şöylece göstermiştir: "Mücadelemizin birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının tefrikini istihdaf eden düşmanlarımıza irade-i millîyenin buna müsait olmadığını göstermek ve bu makamat-ı mukaddeseyi esaret-i ecnebiyeden tahlis ederek ulûlemrin selâhiyetini düşmanın tehdit ve ikranından azade kılmaktır. Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydiyle dahi olsa bir hükûmet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiçbir suretle kabil-i cevaz değildir."[153] "Meclis-i âliniz, haiz olduğu selâhiyet-i fevkalâdeye binaen... İdare-i umumiye-i milleti fiilen deruhte ve selâmet-i memleket ve hilâfeti bizzat temin ve müdafaa vazife ve selâhiyetiyle teşekkül etmiştir ve artık Meclis-i âlinizin fevkında bir kuvvet mevcut değildir."[154] "Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra padişahımız ve halife-i müslimin efendimiz her nevi cebir ve ikrahtan azade olarak kendini milletin ağuş-u sadakatinde gördüğü gün, Meclis-i âlinizin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde, vaz-ı muhterem ve mübeccelini ahzeder."[155] Meclis başkanlığına seçilmesinden sonra yaptığı teşekkür konuşmasında ise, -önergeyi onaylayan- meclisin, "makam-i hilâfet ve saltanatın duçar olduğu esaretten tahlis ve memleketin tamamiyet ve selâmeti uğrunda her fedakârlığı büyük bir azim ile iktihama karar vermiş" olduğunu belirtmekte ve "İnşallah padişah-ı âlempenah efendimiz hazretlerinin sıhhat ve afiyetle ve her türlü kuyudat-ı ecnebiyeden âzade olarak taht-ı hümayunlarında daim kalmasını eltaf-ı ilâhiyeden tazarru eylerim."[156] duasını etmektedir.

Mustafa Kemal Paşanın önergesiyle ilgili görüşme sırasında, önergenin zaman yitirmeden benimsenmesini savunan Kırşehir Milletvekili Müfid Efendi, konuşması arasında şunları söylemektedir: "Şu halde bizim için yapılacak şey: milleti ittihadı tam halinde bulundurarak, Makamı Hilâfete karşı vukubulan taarruzu defetmek için bir cesareti medeniye ve islâmiye göstermek suretiyle hayatımızı tahkir ederek yürümektir."[157]

Meclisin yoğun çalışmayla geçen 25 Nisan 1920 tarihli toplantısının son oturumunda Hamdullah Subhi Beyce okunmuş ve alkışlarla onaylanmış olan "Büyük Millet Meclisinin Memlekete Beyânnâmesi" başlıklı ilk bildirisinde, -ki 30 Ekim 1922 birleşiminde, Rasih Efendi, bunun ilk toplantıda (?) Mîsâk-ı Millî ile birlikte ilân edildiğini söylüyor[158] konu, o günlerde İstanbul'daki işbirlikçi hükûmetin tutum ve kışkırttığı ayaklanmalar bağlamında ele alınarak, şöyle denmektedir: "İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâha sarılmış milletdaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun, bunun elinde parça parça kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor."[159]

TBMM adına Başkanlıkça yazılıp tellenen ve bir gün sonraki meclis toplantısında okunan 27 Nisan 1920 tarihli ve "Halifemiz ve hakanı akdesimiz efendimiz!" başlıklı arîzada, amaç, "hukuku saltanatı senîyelerini ve istiklâli milletimizi müdafaa ve temin etmek" olarak belirlenmekte ve söz, "İctimaının ilk sözü halife ve padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını süddei senîyelerine en büyük tazim ve huşu ile arzeder." biçiminde bağlanmaktadır.[160]

29 Nisan 1920'de benimsenen "Hiyânet-i Vatanîye Kanunu"nun[161] ilk maddesi şu ifadeyi taşımaktadır: "Makam-ı Hilâfet ve Saltanat ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneyi yed-i ecânibden tahlîs eden ve taarruzâtı def maksadına ma'tûf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşrûîyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahrîren muhâlefet veya ifsâdâtta bulunan kesân hâin-i vatan addolonur." Bu yasanın benimsenmesinden sonra, çeşitli konularla ilgili bir dizi önerge görüşülmüştür ki, bunlardan biri, "İstanbul'un ve Halifenin esareti dolayısile toplanan Meclisi âli..."[162], bir başkası, "Büyük Millet Meclisimiz Makamı hilâfeti islâmiye ve makarrı saltanatı osmaniyemizi adayi dinden tahlis maksadı mübecceline müsteniden bizzarure Ankara'da teşekkül... etmiştir."[163] ifadesiyle başlamaktadır.

2 Mayıs 1920'de Bursa Meb'ûsu Muhiddin Baha Bey ve arkadaşlarınca verilmiş bir önergede ise, meclisin, "adayi hariciyenin tecavüzatına, usatın harekâtı bagıyânemisine mâni olarak hilâfet ve saltanatın hukuk mağsubesini istirdad, istiklâl ve vahdeti milliyeyi temin etmek maksadile ictima" ettiği belirtilmektedir.[164]

İstanbul'da, 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislâm Dürrîzâde Esseyid Abdullah imzası ile çıkarılıp yayınlanan ve Anadolu'daki hareketi, dine karşı gelmek, Halife-i Müslimîne başkaldırmak olarak niteleyip, elebaşılarının öldürülmesine cevaz veren ve böylece Ankara'ya yönelik ayaklanmalarda büyük etken olan fetvayı[165] çürütmek amacıyla, birçok din adamından imza alınarak çıkarılan 5 Mayıs 1920 tarihli karşı fetvada[166] şu ifadeler göze çarpmaktadır: "...marûz-u hakaret ve esâret olan Halife-i Müslimînin istihlâsı hususunda kudret-i mümkinesini sarfetmek bilumûm Müslimîne farz olur mu?... Olur."; "Bu suretle hukuk-u meşrûasını ve Hilâfetin kudret-i mağsûbesini istirdâd ve bilfiil ma'rûz-u tecâvüz olan memâlik-i mezbûreyi düşmandan tathîr için mücâdele ve mücâhede eden Cumhur-u Müslimîn şer'an Bâğî olurlar mı?... Olmazlar."

9 Mayıs 1902 tarihli açık toplantıda -daha öncede belirtildiği üzere- Ulusal And'ın, adıyla sanıyla ilk kez sözkonusu edildiği "İcra Heyeti Programı" mecliste okunmuş ve benimsenmiştir. Bu belgenin başlarında yer alan şu pasaj, benzer anlatımlarla yinelenip duran amacın, nasıl götürülüp Ulusal Ant'la birleştirildiğini ve özdeşleştirildiğini açıklar niteliktedir: "Meclisi Âlileri namına işe başlamış olan Heyeti İcraiyemizin deruhde ettiği mesâi vatanın selâmeti, Hilâfet ve Saltanatın istiklâl ve masuniyeti, milletimizin pür şanü şeref bir tarihi zafer ve temeddüne istinaden bekai mevcudiyeti gayei ulviyesine matuftur. -Bu itibarla deruhte ettiğimiz vazifeyi, bu gayemizin istihsaline kadar milletin vahdet ve tesanüdüne güvenerek atıldığımız bir cidal diye kabul ediyoruz.- Bu cidalde en büyük silâhımız milletin istiklâline matuf olan hakkı meşruu tabiîsini müdafaa emrindeki azim ve sebatıdır ve bu azmü sebatın tecelligâhı da Meclisi Âlinizdir. Siyaseti hariciyemizde istihdaf ettiğimiz maksat, bugün payitahtımızı esaret ve tahakküm altında bulunduran Devletleri evvelce, İstanbul'da inikad etmiş olan son Meclisi Mebusanın müttefikan tanzim ve tesbit ettiği ahd ve misakı millî dairesinde istiklâlimize hürmetkâr kılmaktır."[167] Onaylanan bu program için yaptığı konuşmada, Erzurum Milletvekili Necati Bey, -tanımlanaduran amaçla bir arada- Ulusal And'ın sözkonusu edilmesinden duyduğu memnunluğu dile getirmektedir.[168]

Gene aynı toplantıda, "Şer'îye Encümeni"nce hazırlanan "Âlem-i İslâma Hitâb" başlıklı bir bildiri onaylanmıştır, ki bunda, "...İstanbul ve İzmir ile sâir işgal altında bulunan vatanın ve bilhassa Halife-i zîşânımız ve sevgili Hakanımızın istihlâsı, istiklâl-i millîmizin iâde ve idâmesi..." amacı güdüldüğü belirtilmekte ve sonuç olarak, "... umum kürre-i arzda mevcut 300 milyonu mütecâviz Müslümanların bir melcei kalmış ise o da burasıdır. Buranın Halife-i mukaddesimiz, padişahımız efendimiz hazretlerinin ve Makam-ı Hilâfet ve istiklâl-i milletin muhafazası hususunda bünyân-ı mersûu gibi müttehit bulunup inâyet-i sübhânîyeye mazharîyeti temenni edilmelidir." denmektedir.[169]

Meclisin açıldığı günlerin konuşmalarında, yazılarında sık sık yer alan ve Ulusal Ant anlamı ve içe-

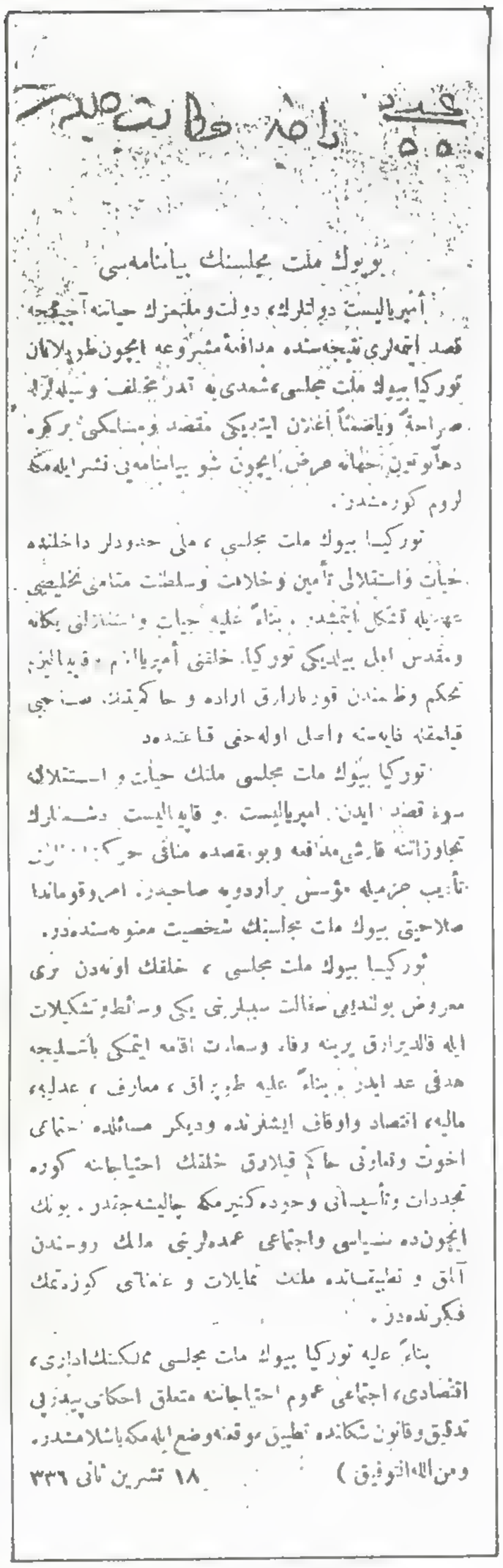

بیوك ملت مجلسنك بیانامه‌سی

امپریالیست دولتلرك، دولت وملتمزك حیاتنه آچیقجه قصد ایتمه‌لری نتیجه‌سنده مدافعهٔ مشروعه ایچون طوپلانان تورکیا بیوك ملت مجلسی، شمدی یه قدر مخالف وسیله‌لرله صراحةً وبالصمنا اعلان ایتدیکی مقصد ومسلکی برکره دها توضیح وتعیین ایتمك فرض ایچون شو بیانامه‌یی نشر ایلمك لزوم کورمشدر.

تورکیا بیوك ملت مجلسی، ملی حدودلر داخلنده حیات واستقلالی تأمین وخلافت وسلطنت مقامی تخلیصی جهتیله تشکل ایتمشدر. بناءً علیه حیات واستقلالی یکانه ومقدس اصل بیلدیکی تورکیا خلقی امپریالزم وقیدیالیزم تحکم وظلمندن قورتارمق اراده وحاکمیتنی صاحبی قیلمقله غایه‌سنه واصل اولمغی قاعده‌دد

تورکیا بیوك ملت مجلسی ملتك حیات واستقلالنه سوء قصد ایدن امپریالیست و قیدیالیست دشمنلرك تجاوزاتنه قارشی مدافعه وبو مقصده منافی حرکتلرك تأدیب جزمیله مؤسس برادرویه صاحبدر. امروقوماندا صلاحیتی بیوك ملت مجلسنك شخصیت ممثوه‌سندندر.

تورکیا بیوك ملت مجلسی، خلقك اونه‌دن زی معروض بولندیغی سفالت سیلرینی یکی وسائط وتشکیلات ایله قالدیرارق یرینه رفاه وسعادت اقامه ایتمکی باشلیجه هدفی عد ایدر. بناءً علیه طویراق، معارف، عدلیه، مالیه، اقتصاد واوقاف ایشلرنده ودیکر مسائلده اجتماعی اخوت وتعاونی حاکم قیلارق خلقك احتیاجاتنه کوره تجددات وتأسیساتی وجوده کتیرمکه چالیشه‌جقدر. بونك ایچون‌ده سیاسی واجتماعی عمده‌لرینی ملك روسندن آلمق و تطبیقاتنده ملتك تمایلات و عنعناتی کوزتمك فکرنده‌در.

بناءً علیه تورکیا بیوك ملت مجلسی مملکتك اداری، اقتصادی، اجتماعی عموم احتیاجاتنه متعلق احکامی پیدرپی تدقیق وقانون شکلنده تطبیق موقعنه وضع ایلمکه باشلامشدر.

ومن الله التوفیق)

۱۸ تشرین ثانی ۳۳۶

Fotokopi: 1 (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, No: 128/19446)

konuya uygun bir anlam ve anlatım içine sokulmuş olarak, aynı ifadeler yinelenmektedir: "Türkiye Büyük Milet Meclisi, millî hudutlar dahilinde hayat ve istiklâli temîn ve Hilâfet ve Saltanat makamını tahlîs ahdiyle teşekkül etmiştir. Binâenaleyh hayat ve istiklâlini yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak idare ve hâkimîyetin sahibi kılmakla gâyesine vâsıl olacağına kanîdir." (Fotokopi: 1)[170]

TBMM'nin açıldığı günlerde, meclisi oluşturan milletvekilleri bakımından, yukarıda belgelerle saptanan durum, ister duygu, ister mantık ölçütüyle değerlendirilsin, çıkış için usa gelen ya da bulunabilen yollar, onları ancak Ulusal Ant sözünde ve düşüncesinde buluşturabilirdi. Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmesinden bu yana, amaca göre bir takım kavramların, sözcüklerin ve deyimlerin kullanılmasıyla, aşama aşama ilerleyen bir süreç içinde belirmiş ve oluşmuş görünen fikir, kâğıda dökülerek onaylanınca, yalnız üzerinde açık seçik ve somut varsayılan isteklerin dile getirildiği bir izlence değil, kurtuluşun kutsal, büyülü, değişmez ve vazgeçilmez biricik umarı olarak kafalara, gönüllere yerleşmişti. Gerçi onun benimsenip açıklanmasının ardından, başkent işgale uğramış, Saltanat ve Hilâfet kurumu işlevini göremez duruma düşmüş, kısaca, devlet tüzel ve eylemli varlığını yitirmişti. Ancak, bunun önemi yoktu. Böyle bir durum ortaya çıktı diye, amaçtan uzaklaşılmayacak, tutulan yoldan dönülmeyecekti. Olsa olsa, Ulusal And'a başkentle devlet başkanının ve makamının kurtarılması maddesi de eklenmiş olurdu. Dolayısiyle, bunları yitirilmiş, ortadan kalkmış değil, saldırıya uğramış ve tutsaklığa düşmüş saymak gerekirdi. Şimdi amaç, belirlenmiş çizgiler içindeki yurdun bütünlüğünün sağlanması, onun içinde yaşayan ulusun bağımsızlığına kavuşturulması, Hilâfet ve Saltanat kurumunun kurtarılması ve korunması biçiminde özetlenecekti. Ankara'daki meclis bu amacın gerçekleştirilmesi için kurulmuştu; kavram ve kurum olarak, oluşumunda bu fikir yatıyordu. Bu fikir, Ulusal Ant olarak adlandırılmış belgede anlamını ve yerini bulduğuna göre, meclisin varlığı ve amacı da ona bağlanabilir, onunla açıklanabilirdi. Özetle, meclis, varlık nedeni olan düşüncedeki gönüldeki ve kâğıt üzerindeki Ulusal And'ı gerçekleştirme misyonuyla yüklü ve yükümlüydü.

Böyle bir durumda, TBMM'nin Ulusal And'ı bağlılık belirtme niteliğinde bir ant içme eylemiyle onayladığını göstermesi doğaldı; ayrıca yeterliydi. Zaten, doğrudan oluşumunu borçlu olduğu bir şeye, bağlılık belirtmek için, İstanbul'dakine benzer bir işlemin yinelenmesi gerekmezdi. Kendini Ulusal Ant Meclisi sayan bir meclisin, ona bağlılığını gizli olarak belirtmesi de anlamsız olurdu. Ulusal Ant Meclisi için, misyonuna bağlı olduğunu belirtmenin en doğal biçimi, meclisin açıldığında, ya da üyelerin meclise geldiğinde içilen milletvekili andının, bu amaca uygun biçimde formüle edilmesi ve içilmesiydi. TBMM, olağanüstü yetkilere sahip bir meclis olarak, işlevini yerine getirebilmesi için, zaten, ister istemez kendi niteliğinin ve varlığının gerektirdiği anayasal ve yasal birtakım düzenlemeler yapmak durumundaydı. Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı gibi Kanûn-u Esâsî'yi harfi harfine uygulanamasına olanak yoktu. Yapısal ve işlevsel olarak, Kanûn-u Esâsî'yle bağlı kalamayacak olan bir meclisin üyelerininse, Kanûn-u Esâsî'nin 46. maddesinde yer alan, gerek süreç, gerek metin yönünden onun öngördüğü sisteme göre düzenlenmiş bulunan ve salt o sistem için bir anlam taşıyan şu kurala göre ant içmeleri sözkonusu olamazdı:

"Meclis-i Umûmî (Âyân ve Meb'ûsân'dan oluşan parlamento) âzâlığına intihab ve nasbolunan zevât, Meclisin yevm-i küşâdında, Sadrazam huzurunda, 'zât-ı hazret-i pâdişâhîye ve vatanına sadâkat ve Kanûn-u Esâsî ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazîfeye riâyetle hilâfından mücânebet eyleyeceğine' tahlîf olunur."[171]

Nasıl ki, son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı açıldığı gün (12 Ocak 1920), padişahın açış söylevinin okunmasından sonra, Sadrazam Ali Rıza Paşa kürsüye gelmiş, "Kanûn-u Esâsî'nin 46'ncı maddesi mûcibince meb'ûsân efendilerin tahlîfi icra olunacaktır... Hazır bulunmayan zevâtın ise bilâhere reisleri muvâcehesinde tahlifleri icra olunur." diyerek, üzerinde "Zât-ı hazret-i pâdişahîye ve vatanıma sadâkat ve Kanûn-u Esâsî ahkâmına ve uhdeme tevcîh olunan vazîfeye riâyetle hilâfından mücânebet eyleyeceğime, vallahi!" biçimindeki ant metni yazılı kâğıdı eline almış, Meclis-i Umûmî Kâtibinin sırayla adların okuduğu üyelere kâğıdı verip, okutup geri alarak, ant içme işlemini yerine getirmiştir.[172] 21 Nisan 1920 tarihli bildiride belirlenen izlence uyarınca, 23 Nisan "Cuma" günü sadrazam hazır bulunan 72 üyeye bu yöntemle ant içirirken, kabinesinin üyeleri ayakta beklemiş, milletvekilleri oturmuştur. Hacıbayram-ı Velî Camiinde toplu namaz kılınması, Kur'ân-ı Kerîm hatmi, Buhârî-i Şerîf tilâveti, sakal-ı saadet taşınması, sancak-ı şerîf açılması, tekbîr ve tehlîlle geçit yapılması, önce kurban, sonra kurdele kesilerek ve bir ağızdan dua okunarak meclise girilmesi biçimindeki özenli, gösterişli dinsel törenle açılmış olan TBMM'de[173] ise, Reis-i Sin Şerif Beyin kısa açış söylevinden ve Mustafa Kemal Paşanın meclisin hangi üyelerden oluşacağını açıklayan sözlerinden sonra, iki geçici yazman ve iki komisyon seçimiyle, 13.45'te başlayan ilk toplantı 14.30'da kapatılmış ve toplantıya katılan 115 dolayındaki milletvekili[174] ertesi sabah saat 10.00'da toplanmak üzere dağılmıştır. Birinci gün yapılmayan ant içme işlemi, ertesi gün de, daha sonraki günler de yapılmamıştır. Bu durum kimi milletvekillerinin dikkatini çekmiş ve tedirgin olmalarına yol açmış olacak ki, açılışın altıncı günü (28 Nisan 1920), Meclis Başkanlığına, üyelerin görev yapabilmesi için ant içmelerinin uygun olacağı belirtilerek, ant taslağı içeren iki önerge verilmiştir. Yozgat, Kırşehir ve Ankara milletvekilleri olan Hulûsi, Müfid ve Şemseddin imzalarını taşıyan birinci öner-

riğiyle aynı şey olarak düşünüldüğü kuşkusuz bulunan bu tanım, giderek seyrekleşmekle birlikte, Mustafa Kemal Paşanın da içinde bulunduğu TBMM üyelerince, gerek konuşurken, gerek yazarken gene yinelenmiştir. Örneğin, TBMM'nin açılmasından aylarca sonra, -daha önce sözü geçmiş olan- 13 Eylül 1920 tarihli "Halkçılık Programı"nın "Maksat ve Meslek" bölümünün ilk maddesinde böyle yapılmış; üstelik, bu bağlamda bir de "yemin"den söz edilmiştir.

1920 yılının sonlarına doğru, bir süredir duraklamış bulunan Türk-Sovyet diplomatik ilişkilerine yeni bir hız kazandırmak ve Moskova'yı etkilemek amacı çerçevesinde benimsenip yayınlanan 18 Kasım tarihli "Büyük Millet Meclisi Beyannâmesi"nde bile,

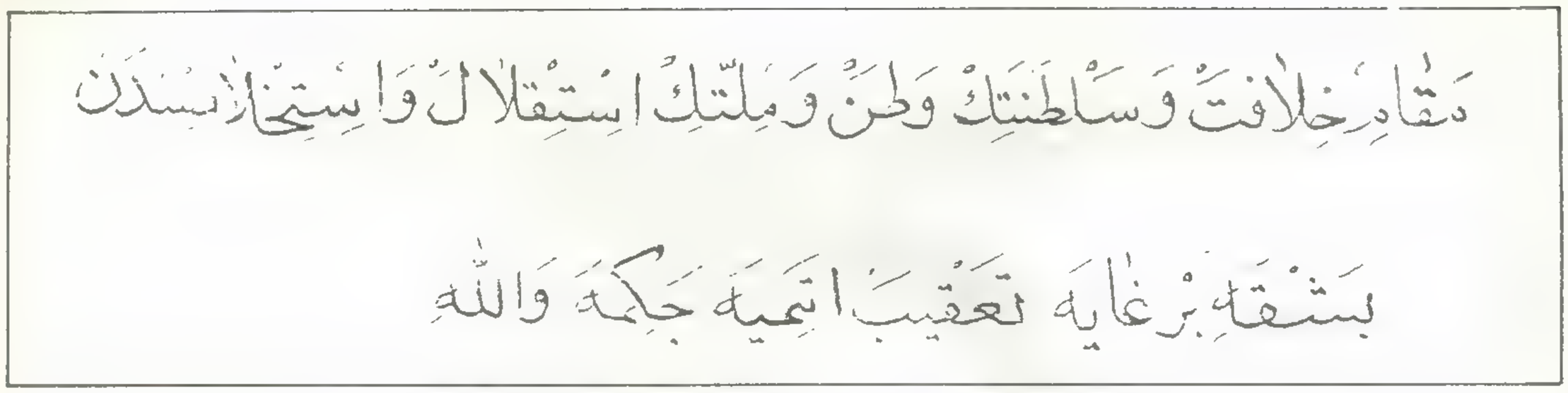

Fotokopi: 2 (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, No: 102/27611)

gede, yeminin, "Makam-ı muallâyı hilâfet ve zatı akdesi hazreti padişah ile vatanın istiklâl ve istihlâsından ve âmâli meşruai milliye dairerinde hareketinden başka bir gaye takip etmeyeceğine ve bu Mecliste hiçbir fırka ve zümrei siyasiyenin efkâr ve âmâline hâdim olmayacağıma" biçiminde edilmesi istenmiştir. Karahisarı Sahib Mebusu Şükrü Beyce verilen ikinci önergede, yeni seçilmiş olsun, İstanbul'dan kaçıp gelmiş olsun, hepsi olağanüstü yetkiye sahip bulunan üyelerin ant içmeleri gerektiği savunularak, temelde birinci önergenin ilk bölümündeki temanın işlendiği uzun ve dolaşık anlatımlı bir yemin taslağı sunulmuştur. Kimi üyelerin, İstanbul'da ant içmiş olanların bunu yeniden yapmaları gerekmeyeceği yolundaki görüşleri, "Yenisi eskisi yok..." yanıtıyla karşılanırken, başkan, incelenmesi ve gereğinin yapılması için, iki önergeyi de "kavanini esasiye ile iştigal eden Lâyiha encümeni"ne göndermiştir.[176]

İlk önergelerin ilgili komisyona gönderilmiş olmasına karşın, bir hafta sonra (6 Mayıs 1920), önceki durumdan bilgisi olmadığı anlaşılan Aydın Meb'ûsu Tahsin Beyin, iki gün önceki tarihi taşıyan ve "Gerek Heyeti Vükelânın ve gerek bütün Millet Meclisi Âzâyı Kiramının tahlifi için evvelâ bir ibarei kanuniye tanzim edilmek üzere Lâyiha encümenine havalesini" isteyen üçüncü bir önerge verdiği görülmüştür. Bu önergenin de adı geçen komisyona gönderilmesine karar verilmiştir.[177] Meclis üyelerinin ant içmesi ve ant sureti hazırlanması hususunda, ilgili komisyon daha incelemesini bitirerek görüşünü genel kurula getirmeden, konunun başka bir vesile ile ve değişik bir biçimde gene gündeme geldiği görülmektedir.

TBMM'nin açıldığı günlerde, Türkiye barışı konusuyla ilgili olarak toplanmış bulunan Sam Remo Konferansının (18-26 Nisan) ölüm kokusu saçan kararları, 20 Mayıs 1920 tarihli *İleri*'de ayrıntısıyla çıkınca, iki gün sonraki toplantıda bu görüşülürken, meclis, bir öfke ve duygu esintisiyle coşmuş ve dalgalanmıştır.[178] Üzüntü ve kızgınlık belirtilen konuşmalarda, duygu dozu gitikçe artmış ve bunların, ulusal amaçları aşarak, Panislâmizm ve Pantürkizm özlemlerini belli eden, dînî, hamâsî söylevlere dönüşmesine yol açmıştır.[179] Başkanlık kürsüsünde oturan Mustafa Kemal Paşa, konuşmaları şiddetle alkışlayan milletvekillerinin benliklerini saran içten tepki duygusunun, dinci ve şövenist amaçlar için sömürülebileceği düşüncesiyle, bu havayı yumuşatma gereği duymuş ve coşkunun doruğa ulaştığı bir noktada, birdenbire, "milletimizin hissiyatını tamamen tercüme eden bu heyecan ve teessüratınızı zayi etmeden, idamımıza hükmeden düşmanlarımıza karşı daha azimkârane ve daha kuvvetli mukavemet çarelerini düşünmek için celseyi tatil ediyorum" diyerek görüşleri kesmiştir.[180] Bununla birlikte, daha sonraki iki toplantıda, sanki onun sözlerini dinlemiş de, "daha azimkâr ve daha kuvvetli mukavemet çareleri" düşünmüşler gibi, kimi milletvekilleri, ilginç (!) öneriler getirmişlerdir. 26 Mayıs'ta yapılan ve gene Mustafa Kemal Paşaca yönetilen toplantıda, Antalya Milletvekili Hasan Tahsin Bey, verdiği önergeyle, Barış Konferansı kararlarının yurttaşlara müftüler aracılığıyla bildirilmesini istemiş ve Hilâfetin korunması için, "...Kudsiyeti Ramazan'a hürmetle vârisi embiya ve hazırı bilmeclis olan ulemayı muhtereme başta bulundukları halde, lütfen cümlemiz abdest alarak eydii tebcilimizde bulunduracağımız Kur'anı Azimüşşan üzerine kasem etmek suretiyle ittihaz edilecek kararı imza ve kararı vâkiden bütün Âlemi İslâmın haberdar edilmesi çarei âcilinin kemali ehemmiyet ve samimiyetle ... teklif eylerim" demiştir. Mustafa Kemal Paşa, salondan gelen seslere bakarak, bunu İrşat ya da Müdafaai Milliye Encümeni'ne gönderip geçiştirmek isterken, Saruhan Milletvekili Refik Şevket Beyin, ant sorununun "Kanûn-u Esasi Encümeni"nde çözülmüş bulunduğunu, herkesin üzerinde birleştiği amacı içeren bu ant metninin bir iki güne değin mecliste okunacağını, milletvekilleri bu andı içince, ayrıca barış koşullarının sözkonusu edildiği bir yemine gerek olmadığını ve önergenin yalnız bilgi için okunmuş olmasının yeterli sayılabileceğini söylemesi üzerine, oylamayı buna göre yapmış ve konuyu kapatmıştır.[181] Bununla birlikte, üç gün sonraki toplantıda, başka bir üyenin, soruna daha dolaysız, daha somut ve daha köktenci önerilerle yaklaşan önergesi gündeme gelmiştir. Mersin Meb'usu İsmail Sefa Bey, bir giriş ve üç maddeden oluşan bu önergesinde, bunların barış koşullarına eklenmesi isteminde bulunmuştur. Giriş bölümünde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanmış ve İstanbul Meclisi Mebusanı'nda "Ahd ve Mîsâk-ı Millî Beyannamesi" adı altında benimsenmiş olan ulusal ve coğrafî sınırlarımızın güneydoğudaki parçasının daha açık ve canlı biçimde belirlenmesi gerektiğinden söz edilen önergenin maddelerinde, sırayla, Osmanlı borçlarının üstlenilmemesi, yabancıların elindeki işletmelere ve kurumlara el konulması ve Türkiye'deki Hıristiyanların Rumeli ve başka yerdeki Müslümanlarla değiştirilmesi istemlerine yer verilmiştir. Bu önerge için de, önce, "Maliye, Hariciye Encümenlerine" gönderilmesi yolunda istekler duyulurken, Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Beyin, "Muahedei sulhiyenin bize tebliğinden sonra bunlar suya düşecek şeylerdir. Yani zamanı gelmiş vesaik değildir" biçimindeki açıklamasından sonra, meclisin kararı olumsuz olmuştur.[182]

San Remo kararları vesilesiyle yemin sorununu, Ulusal And'ın genişletilme yönünde değiştirilmesi bağlamında çözme çabalarının boşa gittiği son toplantıyı izleyen uzun bir aradan sonra, tâ 6 Temmuz 1920'de, milletvekillerinin ant içmesi konusuyla ilgili önergeleri inceleyen, Abdullah Azmi Bey başkanlığındaki "Lâyiha Encümeni"nin onbir imzalı tutanağı gündeme gelmiştir. Tutanakta, daha önce bu konuda önerge veren kişilerin görüşünün benimsendiği ve "bu babta en muvaffık ve maksadı temine hâdim olacağına kanaat husule gelen şekli âti vechile Meclis Âzâyi Kiramının tahlif edilmeleri münasib mütalâa ve tezekkür kılınmış olmakla" sorunun görüşmeye sunulduğu belirtilmiş ve aşağı "Şekli tahlif" başlığıyla, şu kısa metin yazılmıştır: "(Hilâfet ve saltanat ve vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden başka bir şeye takip etmiyeceğime vallahi)." Üyeler arasından, "din" sözcüğünün yer alması gerektiğini söyleyen birisiyle, oturumu yöneten Reisi Sani Celâlettin Ârif Bey arasındaki söz alışverişi, başkanın, "Bizim kaybettiğimiz vatan ve istiklâldir. Dinimizi kaybetmedik, dinimiz metindir, imanımız kavidir" sözleri üzerine durduktan ve Kütahya Meb'usu Besim Atalay Beyin "yirmi dört saat düşünme" önerisi reddedildikten sonra, ant önergesi oylanmış ve olduğu gibi benimsenmiştir.[183]

Nihayet, -meclis tutanaklarının eski yazı olan ilk baskısında yanlışlıkla "18" basılmış olan- 10 Temmuz 1920 Cumartesi günü, gene Reis-i Sâni Celâlettin Ârif Bey'in yönettiği 31. toplantının ilk oturumunda, salonda bulunan "Âzâyı kiramın tahlifi" (milletvekillerine ant içirme işlemi) yerine getirilmiştir. "Tahlif" gündemin ilk maddesi olarak yazılmış olduğu için, öncelikle yapılması uygun görülmüş, "Heyeti İcraiye"nin salonda bulunmayışının bir sakınca oluşturmadığı, onların da geldikleri zaman ant içebilecekleri belirtilmiştir. Başkan, Kâtip Kütahya Milletvekili Cevdet Beyden milletvekille-

rinin adlarını okumasını istemiş, o da, abc sırasına göre, Isparta Meb'usu Hafız İbrahim Efendiden başlamak üzere, listedeki adları okumuştur. O gün mecliste bulunan üyeler kürsüye gelerek, beyaz bir kâğıt üzerine özenle yazılmış olan şu metni okuyarak, ant içmişlerdir:

"Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın ve vatan ve milletin istiklâl ve istihlâsından başka bir gaye takib etmiyeceğime vallahi." (Fotokopi No: 2)[184]

Mecliste bulunup yemin edenlerle, bulunmayıp da yemin edemeyenlerin adları, tutanakta bütünüyle verilmiştir. Buna göre, Kâtip Cevdet Beyin okuduğu adların toplamı 311'dir. Bunların 144'ü oturumda bulunmuş ve ant içmiştir. Ant içenlerin adlarının yanına ayraç içinde (tahlif olundu), bulunmayan ve ant içmeyen 166 kişinin adının yanına ise, (namevcüd) yazılmıştır.[185] İlk gün bulunmayan 166 üyenin adı, beş gün sonra, gene Celâlettin Ârif Bey başkanlığında yapılan 35. toplantının ikinci oturumunda okunmuş ve aralarında Mustafa Kemal Paşanın da bulunduğu 34 kişi daha ant içmiştir.[186] Böylece, 15 Temmuz 1920 Perşembe günü yemin edenlerin sayısı 178'e yükselmiştir. Bu iki toplantıda okunan listelerde, bir üyenin istifa, bir başkasının vefat ettiği belirtilmiştir. Buna göre, o sıradaki üye sayısından geriye 130 kişi kalmış demektir. 15 Temmuz 1920 tarihinde yemin edemeyen bu üyelerden, çeşitli nedenlerle geç kalanlar, istifa edenlerin ya da ölenlerin yerine yeni seçilenler, Malta'dan dönüp Ankara'ya gelenler, büyük ve küçük gruplar halinde ya da tek tek meclise katıldıklarında, sözkonusu andı içmişlerdir. Bundan dolayı, yemin olayı, 10 Temmuz 1920 günü başlayıp biten bir tören olarak kalmamış, Birinci TBMM için seçim yapıldıkça ve yeni üye geldikçe yinelenmiş; bu açıdan, aylar hattâ yıllar boyu sürmüştür.

Görüldüğü gibi, doğru tarihi 10 Temmuz 1920 olan yemin olayı, bir milletvekili ant içme törenidir. Gerek içilen yeminin oluşması sürecinde, gerek yemin edildiği sırada, bunun, Ulusal And'ı onaylama, Ulusal And'a bağlılık belirtme anlamına gelen bir ant olduğundan söz edilmemiştir. Ancak, yemin metni, TBMM'nin varlık nedeni ve amacı olarak tanımlanan Ulusal Ant anlam ve içeriğiyle öylesine benzerlik ve özdeşlik göstermektedir ki, bu açıdan bakılınca, milletvekillerinin içtiği ant, kendilerinin de sözleriyle tanıklık ettikleri ve onayladıkları gibi, doğrudan doğruya Ulusal Ant için, hattâ Ulusal Ant olarak içilmiş demektir.

Tutanaklardan öğrenildiğine göre, TBMM'de Ulusal And'ın değiştirilmesi için girişimde bulunulmuştur. Ancak bu, kimi yazarların desteksiz olarak öne sürdükleri gibi, birçok önerge verilerek yapılmış bir grup girişimi değildir. Ulusal Ant içeriğinin genişletilmesine ya da daha açık duruma getirilmesine yönelik istemler içeren bir önerge reddedilirken, görüldüğü gibi, kimi savların tersine, "şimdilik" denerek ya da geniş kapsamlı istemler "zaferden sonraya" bırakılarak değil, koşulsuz reddedilmiştir. Sonuç olarak, Ulusal Ant içeriğini genişletme ya da başka türlü değiştirme çabaları başarıya ulaşmamıştır. En azından resmî olarak, şu ya da bu yönde bir değişiklik sözkonusu olmamıştır.

---

135 Bkz. *Tarih ve Toplum,* Ekim 1985, s.276, sütun 2.
136 *Ibid,* s.277, sütun 2.
137 *Ibid.*
138 *Hâkimîyet-i Millîye,* 23 Nisan 1920, s.3; *Nutuk,* C.I, s.298.
139 *Hâkimîyet-i Millîye,* 18 Mart 1920; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s.258-259.
140 *Ibid.; Nutuk,* C.I, s.300; *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,* Sayı: 24/Haziran 1958. Vesika No: 614.
141 Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün toplamak istediği Meclisi Müessesan", *Belleten,* C.XXI, Sayı: 83/Temmuz 1957, s.484; *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,* Sayı: 23/Mart 1958, Vesika No: 592.
142 *Ibid,* Sayı: 13, Vesika No: 337; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Sayı: 79/Mayıs 1981, Belge No: 1746, s.80-81; *Nutuk,* C.I, s.301.
143 *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,* Sayı: 13, Vesika No: 329; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Sayı: 79, Belge No: 1744, s.74-75; *Nutuk,* C.I, s.299.
144 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Sayı: 82/Ekim 1982, Belge No: 1797, s.111, 113-114.
145 *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,* Sayı: 23, Vesika No: 602.
146 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Sayı: 82, Belge No: 1799, s.123-125.
147 *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,* Sayı: 14/Aralık 1955, Vesika No: 363; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Sayı: 79, Belge No: 1747, s.85-86; *Hâkimîyet-i Millîye,* 23 Nisan 1920, s.3; *Nutuk,* C.I, s.308.
148 *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C.I, s.2.
149 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.I, s.8.
150 *Ibid.,* s.29; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I,* s.58.
151 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.I, s.301; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I,* s.59.
152 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C, I, s.30; *Ata. Söy. Dem.,* s.59.
153 *T.B.M.M. Za.,* s.31; *Ata. Söy. Dem.,* s.62.
154 *T.B.M.M. Za.,* s.31; *Ata. Söy. Dem.,* s.62-63.
155 *T.B.M.M. Za.,* s.31; *Ata. Söy. Dem.,* 61.
156 *T.B.M.M. Za.,* s.38; Ata. söy. Dem., s.64.
157 *T.B.M.M. Za.,* s.36.
158 TBMM'nin açılışını izleyen günlerde Ankara'da, -İstanbul metninin tıpkısı olmak üzere- basıldığı anlaşılan, yanlışlarla dolu bir Ulusal Ant nüshası vardır. Üzerinde kesin basım tarihini belirtir hiçbir iz bulunmadığı için, bunun, adı geçen milletvekilinin kasdettiği nüsha olup olmadığını anlamaya olanak yoktur. (Bkz. Dışişleri Bakanlığı-Kültür Bakanlığı, *Atatürk'ün Milli Dış Politikası,* C.I, Belge 13, s.131-133). Eğer, sözkonusu bildiriyle birlikte basılmış nüsha bu ise, milletvekilinin söylediği gibi meclisin ilk birleşiminin değil, üçüncü birleşiminin yapıldığı tarihti, yani 25 Nisan 1920'de yayınlanmış demektir.
159 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.I, s.60; *Hâkimîyet-i Millîye,* 28 Nisan 1920; *Atatürk'ün Tamim-Telgraf ve Beyannameleri, s.303.*
160 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* C.I, s.123-124; *Hâkimîyet-i Millîye,* 1 Mayıs 1920; *Atatürk'ün, Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s.305-307. Belgenin eski yazı bir sureti için bkz. H.V. Velidedeoğlu, *Devirden Devire,* Birinci Basım, Ankara 1974, C.I, s.16-17 arasında.
161 Ayrıca bkz. *Düstur,* C.I, s.4.
162 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.I, s.145.
163 *Ibid.,* s.149.
164 *Ibid.,* s.188.
165 Bkz. 11 Nisan 1920 tarih ve 3824 numaralı *Takvim-i Vekâyi* ve aynı tarihli *Vakit.*
166 Bkz. 5 Mayıs 1920 tarihli *Hâkimîyet-i Millîye.*
167 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.I, s.241; *Hâkimîyet-i Millîye,* 13 Mayıs 1920, s.2.
168 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.I, s.242.
169 *Ibid.,* s.247-248, *Hâkimîyet-i Millîye,* 17 Mayıs 1920, s.2; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s.320, 321.
170 Belgenin orijinali için bkz. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi,* Sayı: 79, Belge No: 1748, s.92-93; ayrıca bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.V, s.361.
171 Bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal belgeler,* İstanbul 1976, s.31.
172 *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi,* Dördüncü Devre-i İntihâbîye, İctimâ-ı Fevkalâde, Birinci İn'ikâd, 12 Kânûnusânî 1920, s.2; *Vakit,* 13 Ocak 1920.
173 Meclisin açılışı dolayısıyla yapılan bu ilginç törenle ilgili ayrıntı için bkz. *Hâkimîyet-i Millîye,* 28 Nisan 1920; Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi,* İstanbul 1958, s.395-396; Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları,* İstanbul 1978, s.313-315; V. Velidedeoğlu, *Op. cit.,* s. 35-36.
174 Yazarların çoğu, TBMM'nin ilk toplantısında 115 milletvekilinin katılmış olduğunu bildirirler. Oysa, bir yoklama yapılmadığı için, gerçekte, toplantıya katılanların ne sayıları, ne kimlikleri kesin olarak söylenebilir. Ertesi günkü toplantıda 120 üyenin bulunduğu, Meclis Başkanlığı seçimi için yoklama ve oylama yapılmış olduğundan (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C.2, s.38)' dolayı biliniyor. Buna göre oranlanınca, birinci toplantı için, 115 sayısının doğruya yakın olduğu düşünülebilir.
175 *Ibid.,* s.2-3.
176 *Ibid.,* s.114-115.
177 *Ibid.,* s.222.
178 *Hâkimîyet-i Millîye,* 24 Mayıs 1920.
179 *T.B.M.M. Zabit Ceridesi,* C.II, s.11-20.
180 *Ibid.,* s.20.
181 *Ibid.,* s.27.
182 *Ibid.,* s.32.
183 *Ibid.,* s.186-187.
184 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*'nin yeni Türkçesinde iki kez yer alan metin, ikisinde de yanlış yazılmıştır. Birinci seferinde (*op.cit.,* s.186) en baştaki "Makam" sözlüğü düşmüş ve "İstiklâl ve İstihlâsından" yerine "istihlâs ve istiklâlinden" yazılmıştır. Sonuncusunda ise, gene "istihlas ve istiklllinden" yazılmıştır. Fotokopi, T.İ.T. Enstitüsündeki orijinalden alınmıştır.
185 *Ibid.,* s.214-218.
186 *Ibid.,* s.311-312.

Brest-Litovsk Barış Görüşmeleri Arasında Bir Alman Akşam Yemeği

Çarlık Rusyası devrim sonucu yıkıldıktan sonra, işbaşına geçen Bolşevikler Müttefiklerle (yani Alman, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgar devletleriyle) bir barış antlaşmasının yapıldığı Brest-Litovsk görüşmeleri üç aşamalı olmuştur.

[Bu konuda temel kaynak: J.W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace* (London: Macmillan, 1938).] İlk evrede (20-29 Aralık 1917), Rus heyetine Yoffe, bizimkine ise Hariciye Nâzırı Vekili Halil (Menteş) Bey riyaset ediyorlardı. İkinci evrede (7-18 Ocak 1918), Rusların başına Dışişleri Halk Komiseri Lev Troçki, Osmanlı delegasyonuna ise Sadrazam Talât Paşa ile Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey geçtiler.

Troçki, Brest-Litovsk'a gelince, "bütün murahhas heyetlerin Alman Doğu Ordusu Başkomutanı, Bavyera Prensi Leopold'un sofrasında birlikte yemek yemelerine son verir... Alman Generali Hoffmann'la bir tartışma sırasında kendisinin daha önceleri barışçıl propaganda yapmış olduğu için hâlâ bir Alman mahkemesinde verilmiş bir hapis cezası kararı altında bulunduğunu meydan okurcasına hatırlatır." Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, cilt III, kısım 4 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1967) s. 119. (Bu yapıtta, Dışişleri Arşivimizdeki "Brest-Litovsk" dosyasından yararlanılarak yazılmış uzun bir bölüm vardır: s. 104-41.)

Bundan sonra, görüşmelere yeniden ara verilmiş ve başkent Petrograd'a dönen Troçki, orada hükûmetinden -Almanya'da bir devrim çıkacağı umuduyla- barış görüşmelerini olabildiğince uzatmak, ama Almanlar direnip saldırıya geçerlerse istedikleri gibi antlaşmayı imzalamak talimatını almıştır. (Sunduğumuz menü, bu ara döneme aittir.) Brest-Litovsk görüşmelerinin üçüncü ve son evresi 30 Ocakta başlamış ve 10 Şubat günü Troçki'ye Lenin ile Stalin'den, hazırlanan taslağı imzalaması için bir telgraf gelmiştir. Yine de, Trokçi ertesi gün metni imzalamadan Brest-Litovsk'tan ayrılmıştır. Fakat 17 Şubatta cephe boyunca Alman saldırısının başlaması üzerine, Troçki Brest-Litovsk'a dönmek ve 3 Martta antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Genel antlaşmaya eklenen Osmanlı-Rus antlaşmasıyla, 1877-78 öncesi sınırlara dönülmesi kabul edilmiş, yani Ruslar "elviye-i selâse"yi (üç sancak: Kars, Ardahan ve Batum) iade etmişlerdir. Ancak, şurasını belirtmek gerekir ki, Brest-Litovsk antlaşması çok kısa ömürlü olmuş, on ay bile yürürlükte kalamamıştır. Her ne kadar, onama belgeleri 17 Temmuz 1918'de değiş-tokuş edilmişse de, 11 Kasım 1918'de yapılan Alman mütarekesine Brest-Litovsk'un geçersizliği hükmü konulmuş; Kayser'in devrilmesinden sonra, 19 Aralık 1918'de Sovyetler de Brest-Litovsk'u tanımadıklarını ilân etmişlerdir.

Bu görüşmelere Osmanlı Hükûmeti adına katılan heyette, Hariciye Nezareti Hukuk Müşaviri olarak bulunan Münir (Ertegün) Bey'in kızı (ve Prof. Dr. Hüsnü Göksel'in eşi) Sayın Selma Göksel'den aldığımız aşağıdaki yemek listesinde, babasının elyazılı notları da bulunmaktadır. (Münir Bey'in ailesine gönderdiği, diğer tek sayfalık menüyü sizlere gelecek ay sunacağız.)

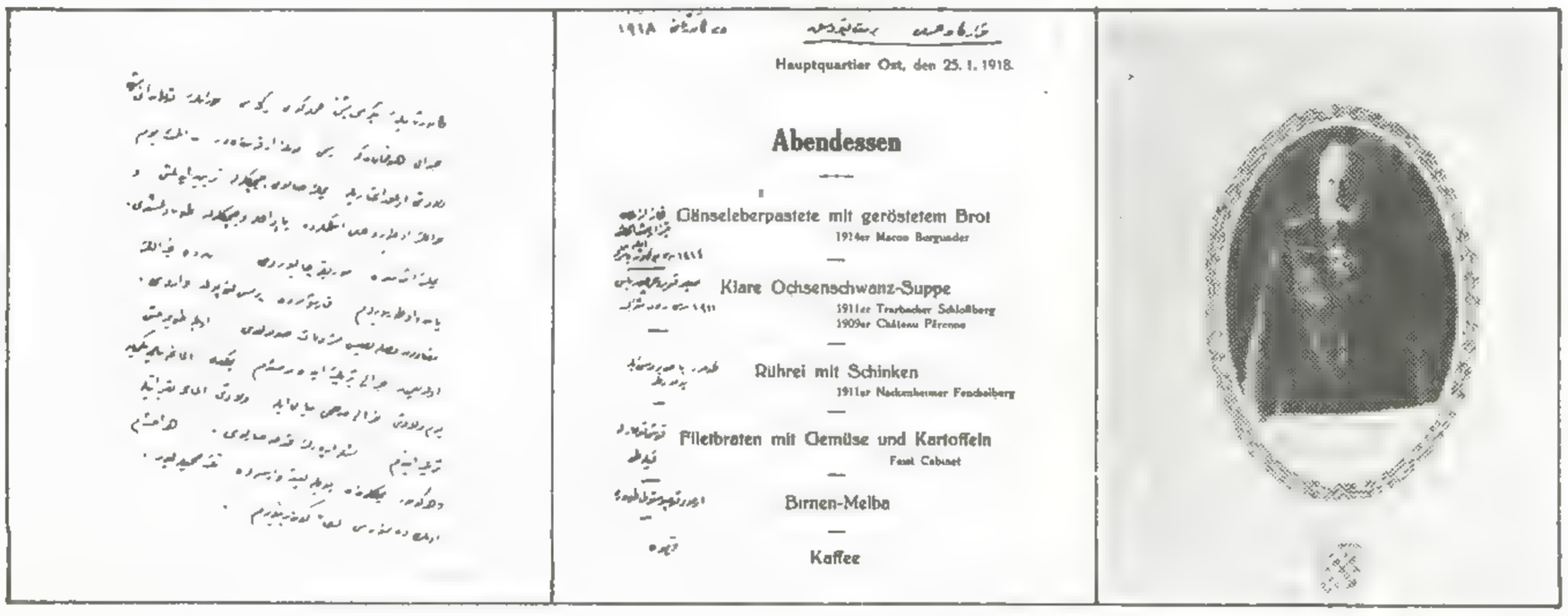

Hauptquartier Ost, den 25. 1. 1918.

Abendessen

Gänseleberpastete mit geröstetem Brot
1914er Macon Bourgunder

Klare Ochsenschwanz-Suppe
1911er Traibacher Schloßberg
1909er Château Pérenos

Rührei mit Schinken
1911er Nackenheimer Fendelberg

Filetbraten mit Gemüse und Kartoffeln
Fasst Cabanet

Birnen-Melba

Kaffee

Karargâh-ı Umumî • Brest-Litovsk 25 Kânun-u sânî 1918 • Kaz [ciğeri] ezmesi, kızarmış ekmek ile 1914 senesi Burgundi şarabı • Sığır kuyruğu çorbası 1911 senesi Ren şarabı • Domuz pastırması ile yumurtası • Kuşkonmazla fileto • Armut kompostolu dondurma • Kahve

Kanun-u sânînin yirmi beşinci cuma günü gecesi buranın kumandanı meşhur Ceneral Hoffmann -ki resmi bunun arkasındadır- onun yevm-i velâdeti [doğum günü] olmak itibariyle yemek salonu çiçeklerle tezyîn edilmiş ve ceneralin oturacağı iskemle de yapraklar ve çiçeklerle donatılmıştı. Yemek esnasında muzika çalınıyordu. Ben de ceneralin yanında oturuyordum. Karşımızda Prens Leopold vardı. Mu'taddan fazla nefis meşrubat sunuldu. Evvelce duymamış olduğumdan cenerali tebrik edememiştim. Yemekte Almanca bilmediğimden yevm-i velâdetini, cenerale saygımı (?) beyan ile, velâdetini Almanca ta'biratiyle tebrik ettim. Teşekkür ederek *kadehe sarıldı*. Her akşam ve her gündüz yemeklerinde böyle liste varsa da tek sahifelidir. Onun da nümunesini lefen (ilişikte) gönderiyorum.

BİZANTİNOLOJİ'NİN KURUCUSU KRUMBACHER'İN 1884-1885'TE OSMANLI DEVLETİ'NDE GÖRDÜKLERİ

Avrupalı tarihçilerin Bizans tarih ve medeniyetine ilgi göstermesi, ancak geçen yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bizans araştırmalarında öncülük, Fransız ilim adamlarındadır. Alfred Rambaud 1870'de basılan, *L'empire byzantin du xe-siècle, Constantin Prophyrogénète* (=*X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu-Konstantin Prophyrogenetes)* başlıklı eseri ile Bizans tarihi hakkındaki derinlemesine araştırmaların ilkini ortaya koymuş; Ch. Bayet, 1883'te basılan *L'art byzantin* (=*Bizans Sanatı)* adlı kitabı ile, ilk defa Bizans sanatı hakkında, o yıllardaki bilgilere dayanan kısa ve toplu bir eser vermişti. Bu başlangıcın arkasından, başta Fransa olmak üzere başka memleketlerde de ilmi araştırmalar hızla artmaya başlamış, bir taraftan üniversitelerde tezler yapılırken, büyük sentez kitapları, araştırmalar yazılıyordu. İlk Dünya Harbi'nden önceki yıllarda bu merak o derecede hızlanmıştı ki, Bizans tarihini işleyen pek çok roman ve tiyatro eseri de piyasaya yayılmıştı.[1] Fakat Bizantinoloji'nin Batı üniversitelerinde bir ilmi dalı olarak kabul edilmesi ancak geçen yüzyılın sonlarında mümkün oldu.[2] Bunu da başaran, Alman Karl Krumbacher idi. Onun gayretleri sonunda ilk defa olarak bir Alman üniversitesinde Bizantinoloji daha doğrusu Orta ve Modern Yunan Dili kürsüsü kurulduğu gibi, ilk sayısını 1892'de çıkardığı *Byzantinische Zeitschrift* adlı dergisi, bu ilim dalının ana yayın organı olmuş ve 1984 yılına kadar 77 cildi basılmıştır. İçinde binlerce makale yer alan bu dergi, ilk sayısında Krumbacher tarafından konulan programa bugüne kadar daima sadık kalmış ve bu çeşit dergilerin nasıl bir düzenlemeye sahip olmaları hususunda güzel bir örnek teşkil etmiştir.[3] Krumbacher, geçen yüzyılın pek çok Bavyeralısı gibi, tam bir Yunan hayranıdır. Bunu en iyi açıklayan eseri ise, içinde 1984 yılı Ekiminden 1985 yılı Mayısına kadar süren Yunanistan, Ege Adaları, Batı Anadolu ve İstanbul gezisinin anlatıldığı seyahatnamesidir. Son derece nadir olan bu küçük kitap, geçen yüzyılda, Osmanlı Devleti çökmekte iken, Yunan hayranı bir Alman ilim adamının görüşlerini aksettirmesi bakımından alâka çekicidir.[4]

Karl Krumbacher 23 Eylül 1856'da Bavyera'da Allgäuer'de Kürnach adlı küçük bir köyde basit bir köylü ailesinin çocuğu olarak doğmuş, orta tahsilini Kempten'de yaptıktan sonra 1875'te Münih Üniversitesinde yüksek tahsiline başlamıştır.[5] 1879'da Devlet imtihanını başardıktan sonra, öğretmen olarak Münih'te Ludwigsgymnasium'da görevlendirilmiş ve 1892'ye kadar bu görevi sürdürmüştür. Bu arada 1883'te doktora tezini vererek *doktor* unvanını almış, bir yıl sonra da doçentlik tezi kabul edilerek *doçent* olmuştur. Yakın Doğu seyahati, işte bu unvanı aldıktan hemen sonra, Bavyera İlimler Akademisinin sağladığı bir burs ile yapılmıştır. O sırada yirmi sekiz yaşlarında olan Krumbacher'in gayesi, tezlerinde üzerinde çalıştığı Yunan medeniyetinin esasını teşkil eden arkeoloji ve filolojisini yerinde tanımaktır. Bunların da üstünde Yunan halkının "yaşayan dili" ile yerinde temas etmeyi istemektedir. Krumbacher'in seyahatinde yaptığı müşahedeler üzerinde aşağıda ayrıca durulacaktır. Bu geziden döndükten sonra o vakte kadar hiç kimsenin denemediği bir işe girişerek büyük bir Bizans edebiyatı tarihi *(Geschichte der byzantinischen Literatur)* yazmış ve bunu büyük bir serinin bir cildi olarak 1891'de bastırmıştır. Daha 1890'da Bavyera İlimler Akademisi onu muhabir üyeliğe seçmiştir. 1892'de de Münih Üniversitelerine profesör olmuş, aynı yıl içinde bugüne kadar aynı intizamla çıkan dergisi *Byzantinische Zeitschrift*'i kurarak ilk sayısını yayınlamıştır. Krumbacher, 1896'da Münih Üniversitesinde *Orta ve Yeni Grek Filolojisi kürsüsü* (=*Lehrstul für Mittel und Neugriechische Philologie)*'nü kurduğunda kendisine en büyük maddî yardımı, Yunanistan dışındaki ve bilhassa Trieste'de yaşayan Rumlar tarafından sağlanmıştır.[6] Zaten önceleri Münih'te oturduğu evde yaptığı semineri, bu Yunan yardımı sayesinde yürütmüştü.[7] Bu arada çok beğenilen, bugün hâlâ daha iyisi ve yeni bilgilere göre tamamlanmışı meydana getirilemeyen, gerçekten çok büyük bir çalışma ile ortaya çıkan Bizans Edebiyatı Tarihi'nin çok genişletilerek evvelkinin üç misli yapılan ikinci baskısı ise 1897'de yayınlanmıştır.[8] Bunun dışında pek çok konuda birçok makale ve bildiri metni de yayınlamıştır. Bunlar arasında Bizans "Atasözleri" hakkındaki araştırmaları dikkate değer. Ayrıca İstanbul'un fethine dair diyalog

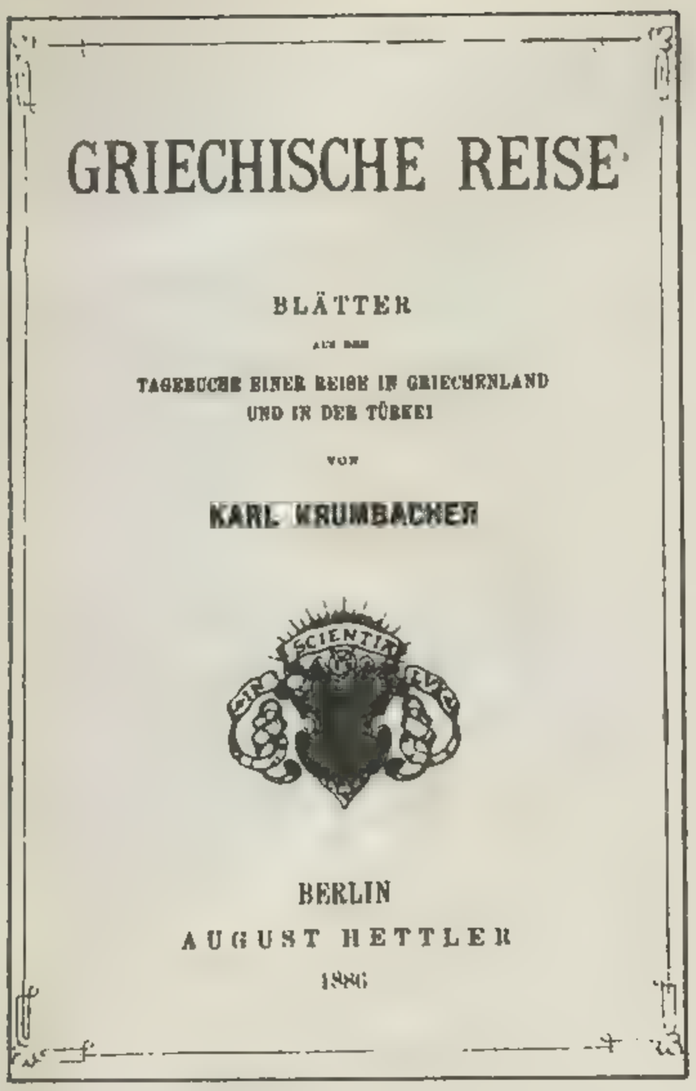
GRIECHISCHE REISE

BLÄTTER

TAGEBUCHE EINER REISE IN GRIECHENLAND UND IN DER TÜRKEI

VON

KARL KRUMBACHER

BERLIN

AUGUST HETTLER

1886

biçiminde manzum olarak yazılmış bir mersiye de yayınlamıştır.[9]

Krumbacher, araştırmaları, dersleri, semineri, dergisinin idaresi gibi çalışmaları arasında Avrupa'nın başlıca ilim adamları ile de devamlı mektuplaşıyordu.[10] Krumbacher 1909 yılı 11 Aralık günü sokakta iken gelen bir kalp krizi ile Amalienstr. 77'deki evine kaldırılmış ve 12 Aralık günü burada ölmüştür. Cenazesi ise memleketi olan Kürnach'a götürülerek oraya gömülmüştür. Mezartaşında şunlar yazılıdır:

Dr. KARL KRUMBACHER, O.Ö.PROFESOR A.D.UNIVERSITÄT MÜNCHEN; O. MITGLIED D.K.B.AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, INHABER HOHER ORDEN, BEGRÜNDER DER BYZANTINISCHEN PHILOLOGIE, GEB. 23.9.1856 IN KÜRNACH, GEST. 12.12.1909 IN MÜNCHEN (Dr. Karl Krumbacher, Münih Üniversitesi Ordinaryüs Profesörü, Bavyera Krallık İlimler Akademisi aslî üyesi, yüksek nişanların sahibi, Bizans filolojisi dalının kurucusu, doğumu Kürnac'da 23.9.1856, ölümü Münih'de 12.12.-1909'da.) Krumbacher öldüğünde, Münih'den başka, Almanya'da Wuizburg, Leipzig ve Berlin Üniversitelerinde, Fransa'da Sorbonne ile Ecole des Hautes Etudes'de ve Rusya'da Petrograd (=Leningard) Üniversitesinde Bizantinolojisi kürsüleri açılmış bulunuyordu.

Krumbacher'in iki bin ciltlik kitap ve altı bin ayrı basımdan meydana gelen özel kütüphanesi Münih Üniversitesinde Bizantinoloji kütüphanesine bağışlanmıştır.[11] Sonraları İzmir'den Dr. Reil'in bazı eşya ve altın sikkeleri, İngiliz Alice Gardner'ın kitapları, Th. Preger'in, içinde elyazmaların kopyaları olan kitapları, Dr. K.Dietrich'in kitapları da kütüphaneye girdikten sonra Krumbacher'in halefi Prof. A.Heisenberg'in de 1933'te ölümünden sonra kitapları buraya aktarılmıştır.[12]

Krumbacher, "25 Ağustos 1886'da yüzüncü doğum yıldönümü kutlanan büyük Yunan dostu, Bavyera Kralı I.Ludwig'e ithaf ettiği" küçük boyda XLI+390 sahifelik seyahatnamesi'nin önsözünde Yunan hayranı olduğunu açıklar ve Yunan Devleti halkı ile Osmanlı reayası olan Rumlar arasındaki münasebete temas eder. Zaten bu uzun önsöz, Krumbacher'in Yunan Devletinin o yıllardaki durumunu, bu devletin gelişmesi için düşündükleri ve Yunan Krallığı dışındaki Rumların geleceği için temennilerle doludur. Burada, bu Bavyeralı ilim adamı, Yunan ihtilâli yıllarında "Philhellen" olan Avrupalı edebiyatçıların geç bir taklitçisi gibidir. Zaten onun görüşüne göre çökmekte olan Osmanlı Devletinin parçalarına, her ülke el atmak isterken (İngiltere, Rusya, İtalya), asıl bu mirasta hakkı olanın, yani Yunanistan'ın bu hakkı tanınmak istenmemektedir. Fakat Krumbacher, Yunan Krallığındaki parlamenter sistemin iyi işlemediğinden de şikâyet eder. Partilerin açık, belirli prensipleri yoktur. Bakanlar, mebusların devamlı şahsî istekleri içinde bunalmakta, dolayisiyle hükûmetler kısa ömürlü olmaktadır. Nihayet bir dilci olarak Krumbacher, insanların aralarında anlaşmalarını sağlaması gereken dil'in Yunanistan'da bugün bile giden ikiliği olduğunu ve arkaiğe çalan, kullananın zevk ve bilgisine göre değişen, esası ölü olan resmî dil'in yanında, halkın kullandığı, fakat yazarların iltifat etmedikleri bir yaşayan dilin varlığı üzerinde durur. Her iki dil morfoloji ve sentaks bakımından o kadar değişiktir ki, yalnız kelimelere intisar etmeyen bu fark yüzünden bu iki dilin kaynaşması imkânsızdır. Krumbacher, resmî dil'in eskiyi taklit etme merakının bir işareti olduğunu işaret ettikten sonra yabancı kelimelerin Yunan gramerine uydurulmasını da tenkit ederek, bunu *Bedantische Makaronismus* olarak adlandırır. Ancak Krumbacher'e göre Yunanlılar dilin nizama girmesi için çalışıyorlar; bir taraftan da "Osmanlıların sanat düşmanı boyunduruğu" altında bile İstanbul'da faaliyet gösteren ve o yıl yirmibeşinci kuruluş yıldönümünü kutlayan *Hellenikos Philologikos Syllogos* (=Hellen Edebiyat Kurumu) gibi bir kültür kuruluşu büyük bir başarı ile devam etmektedir.[13] Bu 35 sahifelik uzun önsöz, seyahatin gayesi ve Yunan Krallığının kuruluşunda büyük yardımı olan Bavyera Kralı I.Ludwig'in Hellen politikasına dair görüşleri ile sona ermektedir.

Seyahatnâme'nin başlarında Krumbacher, Trieste'den bir vapurla yola çıktığında yolcular arasında rastladığı fakir Yunan köylüleri ile konuşur. Bunlar en uzak yerlerden çıkarak İstanbul'a gitmekte, orada para kazandıktan sonra, para ve görgülerini tekrar döndükleri yurtlarına götürürler. Krumbacher, Yunanistan'da bir karantina duvarına adı bilinmeyen bir yolcu tarafından yazılmış bir dörtlük kaydeder:[14]

İçyağlı pilâvı yememiş olan
Yatağı üzerine şemsiyesini açmamış olan
Mangal başında titreyerek oturmamış olan
Seni tanıdığını iddia edemez ey güzel Anadolu

Krumbacher o kadar Yunan dostudur ki, yabancıların bazı şeyleri tenkit etmelerini haksız bulur. Pire limanında sandalcıların arsızlığını, arabacıların kabalığını, otelciler ve gümrük memurlarının münasebetsizliklerini büyük bir hoşgörü ile karşılamasına karşılık, İzmir ve İstanbul'da Türklere karşı aynı davranışı sürdürmez. Krumbacher Atina'da okul ve enstitü gibi kültür merkezlerinden hapishaneye kadar her yeri ziyaret ettikten sonra, 5 Kasım'da İzmir üzerinden Patmos Adasına gider.

Vapurda çok sayıda Türkler de yolculuk etmektedir. Bunların arasında Avrupalı kıyafetli, fesli bir de "bey" vardır. Girit'ten Antalya'ya gitmek üzere yolculuk yapan bu şahsın altın köstekli saatini vapurdaki bir serseri çarparak çalar. Bey, hırsızı yakalayıp kaptana götürürse de, Avusturya Lloyd şirketinin vapurunun süvarisi, Türkü kaba bir davranışla kovar ve delil ister. Kaptana hırsız ve ortağı olan şüpheli iki şahsın eşyaları ile birlikte araması teklif edilir. Bu sırada şüpheli iki şahıs küstahca lâflar ederler ve kendilerine hiçbir şey yapılamadan soydukları Türkle alay ederek Sakız'da vapurdan inerler. Türkün onları İzmir'e kadar gemide tutması veya hiç değilse Sakız'da bir zaptiye çağırılması için kaptana bütün ricaları cevapsız kalır. Krumbacher bu hırsızlığı ve Türklere karşı yabancıların haksız davranışını kendi düşüncelerini katmaksızın anlatır. Fakat birkaç sahife ötede İzmir limanına çıkışında Türk gümrük memurlarını yerin dibine batırırcasına tenkit eder.

Çeşitli milletlerin gümrük muayenelerinden sonra Türkleri anlatır: "Dar, az aydınlatılmış ve karmakarışık, hep konuşan insanların bulunduğu bir odada bavullarının muhtevası loşluk içinde tamamen dağıtıldı. Kapatmak istediğimde, daha birçok eşyanın yerlere saçılmış olduğunu gördüm... Gümrük memuruna ufak bir bahşiş *verenler için*

bavulların kapağını bile kaldırmaya lüzum kalmadı... Bahşiş için doymak bilmeyen bir hırs, seyyahı bütün Türkiye'de bir hayalet gibi takip eder. Zira her limanda muayene vardır. Sonunda bıkan seyyah, bahşiş bütçesinde bir fon ayırmaya mecbur olur." Bunları yazdıktan sonra Krumbacher muntazam ve yeteri kadar maaş alamayan memurların bu davranışlarına hak verir.

Krumbacher, İzmir'de Frau Hug adında bir Alman kadının işlettiği bir otele iner. O gece ahbap olduğu iki Rum ile beraber, ahıra benzer bir tiyatroya giderler.[15a] Bir hafta sonra yanan bu tiyatroda, o gece, Atina'dan gelmiş Dionysios Tabularios trupunun, Jules Barbier'den çevrilmiş bir aile faciası oldukça başarılı biçimde oynanmaktadır. Eşyasını hafifletmek için küçük bir kitap sandığını yurduna göndermek isteyen Krumbacher'in ertesi gün İzmir gümrüğüne gittiğinde başına hayli işler gelir. Rıhtımda önce kalabalık bir memur gruba hücum ederler ve sandığı açmak isterler. Konsolosluğa şikâyet edileceği söylenince susup çekilirler. Sandık sandalla gemiye götürülürken üç memur peşlerinden gelip sandığı açmak isterler. Kayıkçı ellerinden kurtulmak için bahşiş verilmesini tavsiye eder. Bu bahsi Krumbacher şu cümle ile bağlar: "Hemen hemen 40 Pfening karşılığı olan bir para, Osmanlı Devleti'nin bu üç temsilcisini, sandığımda arayacakları bir şeyler olmadığına inandırmaya kâfi geldi."[16] Ertesi gün Pagus dağı (=Kadifekale)'na tırmanan seyyah, buradaki kalenin ortaçağa ait olmakla beraber temellerinin Hellenistik çağdan kalma olduğunu söyler. Ancak İzmir'e yerleştirilen göçmenler ev yapmak için kalenin taşlarını kullanmaktadırlar. Halbuki şehrin âlâmeti olan bu kalenin korunması gereklidir. Krumbacher'e göre kaleden gözler önüne serilen manzara, tanıdığı manzaraların en muhteşemidir. *(Die Aussicht vom Pagus gehört zu den grossartigsten, die ich kenne.)*

Krumbacher, İzmir'de Diogenes adında bir Rumun kurduğu Paris'teki Louvre mağazasına benzeyen, üç katlı, içinde toptan ve perakende her çeşit malın satıldığı büyük bir *market*'ten de hayranlıkla bahseder. Tam Avrupadakilerin benzeri olan bu satış yeri, ölen sahibinin vasiyetine göre, İzmir Rum okuluna kalmıştır. Şehir pis ve bakımsızdır. Alışverişte her türlü para, hattâ Hindistan parası bile geçmektedir. Devletin tam çöküntü içinde olduğu açıkça bellidir. Burada Krumbacher bu vesile ile Türklere düşmanlığını ve Yunanlılara sevgisini, "Yunanlılar bu milleti boşuna yenilik ve iyiliğe alıştırmaya çalıştılar" demek suretiyle bir daha açıklar.

Beyoğlu'nda Rum Sullagos'u

Bavyeralı Bizansçının programı, değerli elyazmalar bulunan Patmos Adasındaki manastıra gitmektir. Bunun için, önce vapurla Leros Adasına gider. Yolda rastladığı kalabalık adalı Rumlar çok pis olmakla beraber zevkli ve akıllı insanlardır. Bunlar, yaz aylarında Aydın ve çevresine çalışmaya giden Rodoslu Rum duvarcılardır. Milliyetini bildirmediği kaptan, Krumbacher ve diğer yolcuları aldatarak Leros'a uğramadan geçer ve onları Rodos'a çıkarır. Bu davranışa oldukça kızan seyyah, kaptan her halde Rum olduğundan, onun hakkında en ufak bir sitem sözü yazmaz. Rodos'un kayıkçıları İsyanyolca konuşan Yahudilerdir. Krumbacher kendisinden fazla para alan sandalcıyı şikâyet için ertesi gün Hükûmet Konağına gider. Kaymakam yoktur; vekili olan Ermeni Hayrabed Efendi işe şikâyete aldırmaz; onu konsolosa yollar. Rodos'da Avusturya Konsolosu vardır, onun aracılığı ile para kayıkçıdan geri alınır. Hayrabed Efendi'nin söylediğine göre, Rodos içkalesinde 1500 aile kadar Türk ile 500 aile kadar Yahudi yaşamaktadır. Hıristiyan halk kale dışında oturur. Bu mahallenin bir bölümüne Yeni Maraş denilmektedir. Krumbacher, ev mimarisinin biçimsiz bir görünüş almasından bile Türkleri mesul tutar.

Bu sıralarda Rodos'a Kemal Bey adında yeni bir Mutasarrıf tayin edilmiştir. Evvelce Midilli'de olan bu devlet memuru orada halkı o derecede ezmiştir ki, onun buradan alınması için halk arasında büyük bir para toplanmıştır. Kemal Bey ilk geldiğinde Rodos'da yumuşak davranmıştır; fakat az sonra "Hıristiyanlığı kabul etmiş birkaç kadını hapse attırmak suretiyle gerçek hüviyetini göstermiştir." Burada bahsi geçen mutasarrıf, tanınmış Türk şair ve edibi Nâmık Kemâl (1840-1888)'den başkası değildir. Krumbacher'in kısa notu, onun Midilli mutasarrıflığına ışık tutmaktadır.[17] Nâmık Kemâl'in Temmuz 1877'den Aralık 1879'a kadar Midilli'de sürgün olarak kaldığı, bu tarihten itibaren 15 Ekim 1884'e kadar da Mutasarrıf olarak aynı adayı idare ettiği bilinir. Krumbacher 7 Kasım'a doğru Rodos'a vardığına göre, N.Kemâl'in burada işe başlaması henüz çok yenidir. Midilli'den 2 Ekim 1880'de adanın bağlı olduğu Cezayir-i Bahr-i Sefîd vâliliğine yolladığı *Lâyiha,* Midilli'nin elde tutulabilmesi için gerekli tavsiyeleri özetler. Aynı günlerde Yöre nahiyesinde vergi işlerinde aksaklıktan do-

layı 13 kişiyi gözaltına aldıran ve Aralık ayında da Rum ile İtalyan balıkçıların aralarında çıkan bir çatışmadan dolayı hakkında soruşturma açılan N.Kemâl'in 1884 yılı yazında da aleyhine İstanbul'da *Tarîk* gazetesinde bir kampanya açılmıştır. Midilli halkı devamlı N.Kemâl'den şikâyet etmektedir. Bu şikâyetlerin gerçek sebebini araştırmak üzere Vali Hakkı Paşa teftişe gitmiştir. Midilli'deki şikâyetler Hıristiyan ahali tarafından yapılmış ve İstanbul'da bunu destekleyenler de olmuştur. Krumbacher'in onun midilli'den alınması için halkın "... İnanılmaz miktarda para kullandıklarını..." yazması, büyük Türk şair ve edibinin aleyhine açılan ve sonunda başarılan kampanyanın Hıristiyan halk tarafından hangi metodla yürütüldüğünü ve hattâ nereye para yedirildiğini gösterir.[18]

Krumbacher, Rodos içkalesinde resim yapmasına izin verilmeyişine hayret eder: "Bu yasaklar memurların kötü niyetlerinden değil, inanılmaz derecedeki cehalet ve dar kafalılıklarından oluyor, zira ekseriya yanlış yerde devleti tehdit eden tehlikeyi ve kötü niyetleri bulduklarını sanıyorlar" der. Rodos'ta bazı incelemeler yaptıktan sonra Bavyeralı seyyah, yaşlı ve bakımsız bir İskoç şirketinin *Antona* vapuru ile Syme Adasına, oradan da kayıkla Leros'a geçer. O sıralarda Türkiye'yi anlatan bir seyyah rehberinin bulunmayışını belirtir. Baedeker henüz yoktur. Murray rehberi ise 1881 yılında basılmıştır ve çok yanlışlarla doludur. Leros Adasının o sırada bütün nüfusu 4000 kadar olup hep Rumdur. Girit ayaklanmasından sonra, buraya bir kaymakam ile 8 kişilik bir askerî kuvvet gönderilmiştir. Rum eşraftan Kharamis'in Batının en mükemmel kitapları ile dolu şahane denilebilecek bir kütüphanesi vardır. Krumbacher, Hellen uyanışına tüccarların bu kadar yardımcı olmalarını sevinçle över.

Seyyah Patmos'a geçip buradaki manastırı ve kütüphanesini ziyaretten sonra Sakız Adasına döner. Burada Rumların toplandıkları kahvehaneye gider. Onların böylece bir arada toplanmalarını iyi bulur. Arkasından 1882 Yunan ayaklanması vesilesiyle inanılmaz bir hınçla Türkleri kötülemeye girişir. Bu sırada yol yapımı sırasında bulunan Grekçe yazılı iki taşın kopyasını almak isteyen Krumbacher'i, Rum Belediye Reisi, bu taşları bahçesinde muhafaza eden Müftüye götürür. Rum Belediye âmirinin saygılı biçimde oturuşu bile Krumbacher'i rahatsız eder. İki basit kitabe ise önemli birer devlet esrarı halini alırlar. Sakız'da *Kandamyla*'da İstanbul'dan yeni gelmiş genç bir müdür onu karşılar. Evine davet ederse de, Krumbacher Moskhos adında bir Rumun evinde gecelemeyi tercih eder. Bir köy okulunda çocuklar bu yabancıyı görünce kapıyı kapatır ve açmazlar; içeride ağlaşırlar. Krumbacher'e göre çocuklar 1822'yi hatırlıyor ve korkuyorlarmış. Aradan geçen 62 yıla rağmen bu kini annelerin devamlı yaşattığını ileri sürer. Kandamyla'dan döndüğünde de, Osmanlı idaresinin bir garipliği olarak kendisinden tezkere; yoksa geldiği yerden yazı getirmesi istenir. İkisini de sağlayamayınca para cezasını öderse, ama birkaç gün sonra bunu geri alır.

Krumbacher 1885'in ilk günü İzmir'e döner. Buradan önce 5000 kadar Türkün, birkaç bin Rum, Ermeni ve Yahudinin yaşadığı Aydın'a geçer. Rumların Grek dilini yanlış konuşmalarını tenkit eder; Türkçe unsurlara ağırlık vermiştir. Ancak "küçük Yunan devletinin himayesinde" açılan yeni Rum okulları, evvelce tek kelime Rumca bilmeyenler arasında tekrar bu dili başarıyla yaymaktadır. Krumbacher buradan, o vakit adı Ayasluk olan Ephesos'a gider. O sırada burada 50 kadar perişan kulübeden ibaret bir Rum köyü vardır. Halbuki harap camilerin çokluğundan anlaşıldığına göre, evvelce burada çok kalabalık bir Türk yerleşmesi bulunuyordu. Bu niçin kaybolmuştur? İsa Bey camiî üstü açık bir harabe halindedir.[19] Küçük camiler ise ahır veya ambar olarak kullanılmaktadır. Fakat bu saygısızlığın en aşırı örneğini tarlaları sulayan arkın üstünü kapatan taşlarda görür. Bunların çoğu Türk mezar taşlarıdır. "Türk hâkimiyetinden çıkan Hıristiyan memleketlerinde meselâ Bulgaristan'da sayısız Türk mezar taşlarının yokuşlu sokaklarda, merdiven basamağı olarak kullanıldığını biliyordum" diyen Krumbacher, sözlerini şu cümle ile tamamlar: "Fakat Türk ülkesinin ortasında Osmanlı kalesi Aydın'ın burnu dibinde böyle bir şeyin olabilmesi çok tuhaf bir tesir bırakıyor ve Türklüğün çöküşünün, önlenemez bir delilini ortaya seriyordu."

Kısa bir dinlenmeden sonra Krumbacher, Manisa ve Sardeis'e o sırada işleyen İngiliz demiryolu ile bir seyahat yapar.[20] Manisa Aydın'a nazaran daha büyük görünüşlü bir şehirdir. Bahçeler, bol ağaçlar ve bilhassa selviler vardır. Minareler buraya hoş bir görünüş vermektedir. Sardeis'te ise seyyah, buraların Timur istilâsı sonunda harab olduğunu, fakat Türklerin "mevcudu bile korumadıklarından" yakınır. Manisa yakınında olan Homeros'un bahsettiği Niobe kayasını gördükten sonra,[21] Krumbacher Manisa'yı gezer ve bu arada ilim ve sanatı takdir etmeyen Rumların bu tutumlarını tenkit ederek bunda da suçu Osmanlılara yükler. "Adı bir vakitler sanat ve ilme eşit olan bir millet, Bizans ve Osmanlı despotizmi altında işte bu seviyeye düşmüştür." Eski İzmir denilen ve Tantalos'un mezarı olarak adlandırılan yeri de ziyaret eden Krumbacher İzmir'in Türk ve Yahudi mahallerinde görülen sahneleri "bunlar sadece seyredilir, fakat anlatılamaz" diyerek vasıflandırır. Fakat İzmir'de en belirli olan husus, Yunanlılığın yayılışı ve ilerleyişidir. Öyle ki, Kordon'dan itibaren Yunanlılık Türk mahalleleri içlerine doğru genişlemektedir. İzmir'in böylece savaşsız işgali ile tam bir Yunan şehri olması için pek uzun bir süreye ihtiyaç yoktur. Zaten bunu bilen Türkler de oraya "gâvur İzmir" derler. Levantinler (tatlısu frenkleri) de hızla Rumlarla kaynaşıyorlar ve dışarıda Fransızca evlerinde ise Rumca konuşuyorlar. Krumbacher'in İzmir'den en iyi hatırası, Bergama kazılarını yapan Carl Humann ile rahip Philipp Mayer'in gösterdikleri misafirperverliktir.[22]

Krumbacher, İzmir'den vapurla Dikili'ye geçer. "20 yıl önce barakalardan ibaret bir köy olan Dikili şimdi çoğunluğu Rum 3000 nüfuslu bir kasabadır. Zengin bir ticaret merkezi olmuş ve yeni evler yapılmış Amerikanvari bir hızla blok binalar kurulmuştur." Böylece Yunanlılar eski yurtlarını yeniden ele geçiriyorlardı. Araba ile gittikleri Bergama yolu ise 15 yıl önce yapılmasına rağmen bakımsız bırakıldığından harab olmuş, köprülerin de ağaçlarını yörükler yakacak olarak kullandıklarından işe yaramaz haldedir. Krumbacher, antik şehrin içeride tepede olan Alman kazıevinde kalır. Buradan o yılların Bergamasını mükemmel tanımak mümkündür. Evler küçüktür, sarı badanalı boş bir kışla vardır. Etrafı ise bol selvili mezarlıklar sarar. Bergama bir Türk taşra kasabası görünümünü korumuştur. Burada "Türklüğün eriyişinin ağır, fakat emin ilerleyişi, her şeyde hissediliyor" diyen Krumbacher, "güçlü bir elin bu milleti Asya steplerine sürmesini..." temenni ettiğini düşünür. Fakat yine ona göre, buna da lüzum kalmamaktadır. Çünkü Yunanlılar, Rus parası ile Bulgarlar, yer yer Ermeni ve Arnavutlar bunu yapmaktadır. Hattâ istatistikler olsa bu gerileyişi sayılarla göstermek mümkündür. Bu ilerleyişin en açık örneği İstanköy (Kos) Adasıdır. Şehirde evvelce tek Hıristiyan yokken, bugün sessizce halkın yarısı Rum olmuştur.[23] Krumbacher'e göre bu Turanî kavim, yani Türkler kendilerini yok etmektedir. Tarihte başka bir benzeri olmayan bu olayın incelenmesi, çok öğretici ve heyecan vericidir. Bavyeralı ilim adamının seyahatnamesinin bura-

daki sahifeleri (s.289-290) Türkleri millet olarak kötüleyici sözlerle doludur. Bu sevimsiz bölümün sonunda, uzun yıllardır Bergama'da yaşayan C.Humann'ın verdiği bazı rakamları tekrarlar. Bergama'da 18 yıl önce 12.000 Türk, 3000 Rum yaşarken, şimdi Türk sayısı 8000'e inmiş Rum nüfusu 8000'e yükselmiş ve 2000 kadar Yahudi ve Ermeni yerleşmiştir.[24]

Krumbacher Bergama'dan, Dikili üzerinden yeniden Midilli'ye geçer. Burada tekrar gümrük muayenesinden geçtikten sonra kaleyi görmek için izin ister. Dört defa geri çevrildikten sonra kaleye girebilir. Burada dikkate değer hiçbir şey yoktur. Hiçbir kazı yapılmamıştır ve yapılmasını halk istememektedir. Çünkü adanın Yunan Devletine bağlanmasını beklemektedir. Hattâ Bergama'dan antik taşların Berlin'e gitmesine bile çok kızmaktadırlar. Midilli'de Krumbacher'in ne kadar tarafgir olduğunu gösteren küçük bir hadise olur. Kırda dolaşırken bir çocuk onu kuş avlamak için kullanılan bir av tüfeği ile tehdit ederek on para ister. Krumbacher bunu basit görür; çünkü ancak "ukalâ bir turist, böyle bir davranış karşısında, bu ne biçim dilencilik, bu ne utanmazlık gibi lâflar eder, işte bugünkü Lesboslular böyle filân der." Kendisi hiçbir şey demez. Aynı gün beş yaşında bir Rum kızına para verir; çocuk almaz o vakit Bavyeralı coşar: "İşte ruh asaleti budur!"

Krumbacher, *Balcan* adında Fransız Fraissinet şirketinin bir vapuru ile İstanbul'a gitmek üzere yola çıkar. Çanakkale güzel inşa edilmiş, Avrupa mimarisinde evlere sahip, büyük antrepoları olan bir şehirdir. Fakat "bu pek övülen İstanbul'a ilk bakış, beklenene uymuyordu." Seyyah gümrükten geçerken yeniden bir muayeneden geçilir ve yanındaki 15 cilt kitap ile ufak bir tabancaya el konulur. Uzun bir direnmeden sonra, kitaplardan yalnız Baedeker seyyah rehberini almasına izin verilir.[25] Krumbacher İstanbul'da yalnız Rumlar arasındadır. Patrikhaneye gider, halk ile papazlar arasındaki bağlantıya hayran kalır. Galata gümrüğünden kitaplarını almayan gittiğinde devamlı git gel ile oyalanır. Sonunda bağırıp çağırır ve ikisi hariç kitaplarını geri verirler. Tutulan iki kitaptan biri A.M.Vlastos'un Sakız Adası tarihi hakkındaki 1840'da basılan *Khiaka* adlı eseri, diğeri ise D.Bernandakis'in *Euphrosyna* adlı piyesidir. Bunları ve tabancasını ise, konsolos Dr. Mordtmann'ın yardımı ile geri alabilir. Krumbacher'e göre bu "en büyük Yunan şehrinde" ertesi akşam Hellenlerin en iyi taraflarını görmek imkânını elde eder. Tanınmış Rum filologu Papadopoulos-Kerameos onu Beyoğlu'ndaki Rum Edebiyat Kurumu (Syllogos)'na götürür ve orada başkan H.Basiades'in, Wilhelm Meister'de Pedagojik fikirler hakkında konuşmasını dinler.[26]

Carl Humann'ın Bergama'daki yeni mezartaşı.

Krumbacher, Patrikhane dergisinin redaktörü olan M.Gedeon'un rehberliği ile İstanbul'u gezer. Güya Gedeon bu şehir hakkında büyük bir eser yazmıştır. Ancak sansür, on forması basılan bu kitabın baskısını durdurmuştur.[27] Seyyah Ayasofya ve mozaikleri açıkta olan Kariye camiini ziyaret eder, bu sonuncu eserdeki mozaikleri çok değerli bulur.[28] İstanbul'daki Eski Eserler Müzesi ise Krumbacher'e göre kültür milletlerinin tesirleri ile kurulmuştur. Gould "denilen bir adam", 1871'de bu müzenin yetersiz küçük bir kataloğunu yayınlamıştır.[29] Bu müzenin iyi bir kataloğunun hazırlanmasını temenni eden seyyah, kendisine övüldüğü için ziyaret ettiği Yeniçeri Müzesini gülünç bulur.[30] Öğrencilik arkadaşı olup uzun yıllardır İstanbul'da yaşayan bir Almanın aracılığı ile bazı Türk gazeteci hekim ve subayları ile tanışarak onlarla Fransızca konuşan Krumbacher, bunların arasında bir tanesinin bir yabancıda çok az raslanır mükemmellikte Almanca konuştuğunu da görür. Adını vermediği bu gazeteci gerçek mânâda Leipzig'de tahsil etmiştir. İlk defa bu vesile ile tanıştığı bu insanları, yani Türkleri açık ve belirli bir ölçüye kadar vekarlı bulur. Türk şahıs olarak Rum ve Ermeniye nisbetle bir Alman için çok daha sempatiktir. Fakat hemen arkasından bunların sayılarının az olduğunu işaretler. Bu Türk dostlardan biri ile beraber bir kahvehaneye de giden seyyah, İstanbul sokaklarındaki insanları, tipleri ve bilhassa dilencileri dikkate değer bulur. Fakat en şaştığı şey, sırtında inanılmaz ağırlıkta yük taşıyan hammaldan, atlı tramvay sürücüsüne kadar herkesin ağzında sigara bulunmasıdır. Krumbacher, buradan yeniden Patmos'a gitmek üzere yeniden Atina'ya döner.

Bu kitap okunurken insanı şaşırtan taraf, objektif olması gereken genç bir Batılı ilim adamının Türklere aşırı derecedeki düşmanlığı ile onları küçük görmesi, buna karşılık Rumların ve Yunanlıların en kötü taraflarını hep iyi görmesidir. Krumbacher dünya çapında şöhretli bir ilim adamı seviyesine yükselmiştir. Fakat bu 19. yüzyılın romantik davranışından kendisini sıyıramamıştır. Seyahatnâmesinde Yunanlılara ve bilhassa Yunan diline dair pek çok görüşlere yer vermesi yanında Batı Anadolu'da Yunan yayılışı hususunda aktardığı bilgiler ibret vericidir. Bu Bavyeralı, Türklerin Asya'ya sürülmesini istemektedir. Ölümünden az önce milletlerarası bir kongrede ortaya attığı görüşe göre, Afrika ve Türkiye'nin geri kalışının sebebi İslâmiyettir.[31] Yerlerine koymak istediği ise Yunanlılardır. Bu temennisi ile Krumbacher, büyük eseri *Bizans Edebiyatı Tarihi*'nin sonuna eklediği, Jena Üniversitesi Tarih Profesörü H.Gelzer'in yazdığı *Bizans Tarihi*'ndeki görüşlerine bir bakıma ters düşmektedir. Prof. Gelzer bu kısa tarihte, İstanbul ve Anadolu Türklerden alınacak ise, bunun ancak Rus Çarının eliyle olması gerektiğini ifade etmiştir.[32] Bu görüşün bir Alman ilim adamının kaleminden çıkması şaşırtıcıdır. Krumbacher ve Gelzer'in birleştikleri husus ise, Türk ve Müslüman idaresinin yerine bir Ortodoks idaresinin getirilmesini istemeleridir.[33] Bu derecede

düşman olmasının sebepleri aranırken, onun bir Philhellen olarak yetişişi ile Bavyera'nın Yunan Devletinin kuruluşundaki payı kadar Osmanlı Devletinin o çağdaki idari gevşekliğini de hesaba katmak yerinde olur. Münih Üniversitesinde Krumbacher'in ölümünden sonra kürsü başkanı olan Prof. Dr. August Heisenberg, hocasının arkasından yazdığı bir nekroloji yazısında onun Yunanlıları niçin bu derecede sevdiğini ise şu cümleler ile belirtir.[34] "Burada (yani Kempten'de) çok okuyan bu çocuğun eline geçen, Yunan ayaklanması hakkındaki bir kitap, onun geleceğinin yolunu çizmeye yetti. Böylece *Philhellenismus* (Yunan hayranlığı) onu sımsıkı sarmış, Yunan milletine sonsuz sevgi, kalbinin derinliklerine kök salmıştı. Bu sevgi yalnız onların torunlarına, büyük ecdadlarına karşı olmayıp, bugünün Yunanlılarına, onların hürriyet ve vatan hususundaki inançlarındaki fedakârca inatlarına da yönelmişti."

Prof.Dr. Semavi EYİCE

---

[1] Bu konuda bkz. Ch. Diehl, "Byzance dans la littérature", *La Vie des Peuples* dergisi (1922), aynı yazı *Choses et Gens de Byzance*, Paris 1926, s.231-248'de tekrarlanmıştır. İddiasız olan bu liste hayli eksiktir. Nitekim Diehl, Graener'in *Theophano* adlı operası ile Raoul de Navéry'nin *Les vautours du Bosphore* başlıklı romanını anmaz. Bizans konulu romanların en ünlüsü J.Lombard tarafından yazılan *Byzance* (Paris 1891) olup, on yıl içinde 1901'e kadar 37 baskı yapmıştır. Bu roman Hasan Bedrettin tarafından *Bizans* (İstanbul 1329, [1913] dış kapakta 1330) başlığıyle Türkçeye de çevrilmiştir.

[2] E.Gerland, *Das Studium der byzantinischen Geschichte vom Humanismus bis zur Jetzzeit*, Atina 1934; H.G.Beck, "Die byzantinischen Studien in Deutschland vor Karl Krumbacher", şu kitapta: *Khalikes-Festgabe für die Teilnehmer am XI. Int. Byzantinistenkongress*, München 1958, s.69-119.

[3] K.Dietrich, "Die Byzantinische Zeitschrift und die byzantinische Studien in Deutschland", *Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik*, 7. yıl, no. 3 (Berlin, 1912), s.345-376. Bu çok önemli derginin çıkmış bütün ciltlerinin bibliyografyası Washington'daki Bizans Araştırmaları merkezi olan Dumbarton Oaks tarafından düzenlenerek Avrupa'da yayınlanmıştır.

[4] K.Krumbacher, *Griechische Reise, Blaetter aus dem Tagebuche einer Reise in Griechenland un in der Türkei*, Berlin 1886; bu ilk baskı August Hettler kitabevi tarafından yayınlanmış, aynı kitap üç yıl sonra yine Berlin'de Trowitzsch u.Sohn kitabevi eliyle bir daha basılmıştır. Bu ikinci baskı, W.Uellner'in düzenlediği bir indeks eklenerek tıpkıbasım olarak Atina'da 1979'da Dion-Karavias kitabevinin *Bibliotheki Historikon Meleton* dizisinin 140. cildi olarak tekrar basılmıştır.

[5] P.Marc, "Karl Krumbaher, + 12.12.1909", *Sitzungsberichte d. Bay. Akademie d. Wissenschaften*, 1908, 8; J. Aufhauser, Karl Krumbacher, *"Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen"* XIII (1910) Abt. II- Westasiatische Studien, s.1-3; A.Heisenberg, "Karl Krumbacher, *Allgäuer Geschichtsfreund*, No. 24 (yeni seri) (Kempten 1925) s.1-36, (hayatı hak. en etraflı yazı); H.A.Buk, *Karl Krumbacher zur zehnten wiederkehr seines Todes*, Trier 1919; J.Irmscher, *In Memorian Karl Krumbacher*, Jena 1952; J.Irmscher, "Die byzantinisch-deutscher Beziehungen als Forschungsaufgabe, *Byzantinoslavica*, XIX, 2 (1958) s. 231-243; F.Dölger, "Karl Krumbacher", şu kitapta: *Khalikes*, s. 123-135; J.B. Aufhauser, "Karl Krumbacher-Erinnerungen", *aynı "kitapta*, s.163-187.

[6] Bavyera parlamentosu, başlangıçta bu enstitünün kurulması için devlet yardımı yapılmasına karşı çıkmıştı.

[7] A.Heisenberg, *Das Seminar für Mittel- und Neugriechische Philologie, Die Wissenschaftlichen Anstalten der Ludwig Maximilians-Universität zu München*, München 1926, s.177-181; H.G.Bar, "Das Institut Für Byzantinistik ... der Universität München", şu kitapta: *Khalikes...*,s.191-203.

[8] *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, [Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, IX, 1], München 1897. Bu büyük eser Grek diline de çevrilerek üç cilt halinde Atina'da basılmıştır.

[9] Ölümünden sonra çıkan bibliyografyası için bkz. "Verzeichnis der Schriften von Karl Krumbacher", *Byzantinische Zeitschrift* XIX (1810) s.700-708. Bu listede gençliğinde imzasız yayınladığı yazılar ile gazetelerdeki makaleleri yoktur. Fetihle ilgili manzum parça hak. bkz. K.Krumbacher, "Ein Dialogischer Threnos auf den Fall von Konstantinopel", *Sitzb.d.bay. Akademie d.Wissen.-Phil.u.hist.Classe*, München 1901.

[10] Bu mektuplardan bazıları yayınlanmıştır, bkz. N.G.Dossios, *Prof. Dr. Karl Krumbacher,souvenir d'un ami etcamarade d'école*, Jassy 1910. Romanya'da Yaş (Jassy) Üniversitesinde Prof. olan yazar, elinde pek çok mektup bulunduğunu bildirir, ayrıca bu broşürün arka kapağında Rumen dilinde bir yayını da yakında bastıracağını haber verir: *Prof. Dr. Karl Krumbacher şi progresul studiilor bizantine în ultimele trei decenii cu notiuni de litteratura bizantina*. Bu kitabın çıkıp çıkmadığı hakkında bilgimiz yoktur. Türklerden nefreti ile tanınan Fransız tarihçi G.Schlumberger de Almanları da aynı derecede sevmemesine rağmen, Krumbacher'i çok iyi duygularla anar, bkz. G.Schlumberger, *Mes souvenirs 1844-1928*, Paris 1934, I, s.269; II, s. 271, aralarındaki yazışmalar ayrıca yayınlanmıştır, P.E.Enepekides, "Les byzantinistes dans la correspondance inédite de Gustave Schlumberger avec un choix de lettres de Karl Krumbacher....", *Byzantinische Zeitschrift*, XLII (1951) s.117-126.

[11] Enstitünün çok zengin kitap koleksiyonu 1939-1945 savaşı sırasında, vaktinde tehlikesiz bir yere taşındığından hiç zarar görmeden kurtulmuştur, bu hususta bkz. *Byzantinische Zeitschrift* XLIII (1950) s.507-508.

[12] Tanınmış atom fizikçisi Prof. Werner Heisenberg'in babası olan August Heisenberg hak. bkz. N.Banescu, "Auguste Heisenberg (1869-1930)", *Revue historique du Sud-Est Européen* VIII (1931); F.Dölger, "August Heisenberg", *Jahresberichte f.klassische Altertum*, 241 (1933) s.25-55 (etraflı bibliyografya ile); V.Grecu, "August Heisenberg", *Bul.Inst.de Istorie şi Limbà dela Univ.din Černauti* VII (Cernauti 1932) s.551-565; F.Dölger, "August Heisenberg", şu kitapta: *Khalikes...*, s.139-159. Heisenberg'in kitaplarının daktilo ile yazılmış tam bir listesi, *Katalog der Fachbibliothek des verstorbenen Professors Dr. August Heisenbergs* başlığı ile Enstitü kütüphanesinde bulunmaktadır.

[13] Bu hususta bkz. *aşağıda not 26.*

[14] Seyahatnâmenin Enstitü'deki nüshasında sahife kenarında her halde Krumbacher'in kendisi tarafından kurşunkalemle yazılı olarak bu dörtlüğün Fransızcası vardır. Ancak çok silik olduğundan bzı kelimeler okunamamaktadır.

[15] O yılların seyyah rehberinde bu Alman otelcinin adı H.Huck olarak yazılıdır, bkz. K.Baedeker, *Konstantinopel und Kleinasien*, Leipzig 1905, s.194, Kordon'da Pasaport karşısındaki sokakta olan bu otel yabancılara tavsiye olunduktan başka, Ayasluk (=Selçuk)'da da bir şubesi olduğu bildiriliyordu, karş. s.205.

[15a] Metin And, "İzmir kenti, geçen yüzyılda ülkemizin başlıca sanat, kültür ve tiyatro merkezlerinden biriydi", *Milliyet Sanat Dergisi*, s.266 (27 Şubat 1978), s.14-16. Krumbacher'in bir oyun seyrettiği tiyatro, bu makalede adı geçen *Theatron Smirnes* olabilir. Ancak Krumbacher, tiyatronun az sonra yandığını yazdığına göre, bu tiyatro 1884 yılında yok olmuştur. M.And ise 1886 -1887 yıllarında yandığını bildirir ki, düzeltilmesi gerekir.

[16] Aynı yıllarda başka yabancılar da gümrükçülerin çirkin davranışlarından şikâyet ederler, bkz. G.Deschamps, *Sur les routes d'Asie*, Paris 1894, s.13 vd.; H.Gelzer, *Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischem Orient*, Leipzig 1900, s.160.

[17] Ö.F.Akün, *Nâmık Kemâl* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, IX, s.64-65 (Midilli despothânesinin telkinleri ile hareket eden Rum ahâlinin ve onlara âlet olan eşraf ve memurlardan bâzı kimselerin mütemâdi şikâyet ve iftiraları neticesinde...). Türkleri pek sevmediğini her fırsatta vurgulayan bir Fransız, N.Kemâl'i şaşılacak derecede över, bkz. G.Deschamps, *Sur les routes d'Asie*, Paris 1894, s.54-56 ve 63; mükemmel bir Fransızca konuşan "Kemal Bey resmî fesinin kenarlarından bol kıvrımlarla taşan gür saçlarla çevrili zekâ fışkıran güçlü bir yüze sahiptir. Uzun süre Paris'te yaşamış, Arnavut asıllı (!) bir şairdir ve bir Vatan trajedisi yazmıştır. Eğer yazmasa, yükselir elçi, vezir, sadrâzam olabilirdi. Halbuki şüpheli bir kişi olarak görülmekte olup, cumhuriyetçi olduğu söylenir, bunun için de adalara sürülmüştür."

[18] Fevziye A.Tansel, *Namık Kemal'in husûsi mektupları* (Türk Tarih Kurumu yayı-

nı, II, 22) Ankara 1967, I, s.XIX; Cezayir-i Bahr-i Sefîd Vâliliğine Lâhiyası için bkz. *ay. esr.* III, Ankara 1973, s.33-52.

[19] Bu Türk sanatının çok değerli anıtlarından biri olan cami uzun yıllar perişan bir harebe halinde durmuştur, bkz. Aziz Ogan, "Aydınoğulları'ndan İsa Bey camii", *Vakıflar Dergisi,* III (1957), s.73-80; Katherina Otto -Dorn, "Das Isa Bey Moschee in Ephesus", şu kitapta: *Kleinasien und Byzanz,* (Istanbuler Forschungen, 17) Berlin 1950, s.115-131. On yıl kadar önce, bu eser önemli biçimde tamir edilerek kurtarılmıştır.

[20] Bu demiryolu yolculuğu o yıllarda yabancılara pek cazip geliyordu. Birçok seyahatnâmede bu yolculuk anlatılmıştır. Bir örnek olarak bkz. G.Schlumberger, "Souvenirs d'Orient, Un train de plaisir à Sardes et à Philadelphie de Lydie", aynı yazarın, *Les Iles des Princes,* Paris 1884, s.397-425. Bu yazı aynı kitabın ikinci baskısında (Paris 1925) yoktur.

[21] Çok eski bir efsaneye göre, içinden devamlı bir su akan ve bir insan başı biçimindeki bu kaya, Tanrıların gazabına uğrayarak oniki (bazılarına göre ondört veya yirmi) çocuğu öldürülen, üzüntüden taşlaşmış Niobe'dir. Resmi için bkz. Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, *Manisa tarihi* (Manisa Halkevi yayını, 5) İstánbul, s.11-12, res. 5; H.Th.Bossert, *Alt-Anatolien,* Berlin 1942, s.26, res. 154-156.

[22] C.Schuchhardt ve Th Wiegand, *Carl Humann, Der Entdecker von Pergamon,* 2. baskı, Berlin 1931. Humann, Türklüğü ve hatta Türkçeyi anlamaya çalışmış bir arkeologdur. İzmir'de ölmüş, cenazesi sonraları Bergama'ya taşınarak orada bir mezar yapılmıştır. Oğlu deniz subayı olarak İstanbul'da ataşeliğe atanmış, Alman elçisi von Wangenheim ile beraber Enver Paşa üzerinde çok etkili olmuştur. Kızı ise, tanınmış İslâm ve Türk sanatı uzmanı F.Sarre'nin eşidir.

[23] Krumbacher'in bu konudaki kaynağı, Rayet, *Ros,* Paris 1876'dır.

[24] Geçen yüzyılda Batı Anadolu'da Rum halkın artması etraflı olarak incelenmesi gerekli olan bir konudur. Batı Anadolu'nun Rumları genellikle sanıldığı gibi eskiden beri burada yaşayan Yunanlıların torunları olmayıp, bunlar verimsiz Ege Adalarından, çok daha verimli Batı Anadolu'ya göçen Rumlardır. Batı'da Rumların artması ve Türkleri içerilere itmesi hususunda bkz. W.von Diest, *Von Tilsit nach Angora, Forschungsreise zweier preussischen Stabsoffiziere im Frühjahr 1896* (Petermanns Mitteilungen-Ergaenzung sheft, 125) Gotha 1898, s.71.

[25] Gerçekten Baedeker seyyah rehberinin 1905'te yapılan ilk baskısının baş takdim sahifesine yapıştırılmış bir etikette Almanca olarak şu uyarı yer almaktadır: "Türk sansürünün aşırı gayretkeşliği seyahat rehberlerine kadar uzanmaktadır. Türk sınırı geçilirken veya bir Türk limanına varıldığında, rehber ceket cebine konulmak suretiyle bazı güçlükler bertaraf edilebilir."

[26] Osmanlı Devletinin pek çok şehirde kurulan Syllogos'ların en önemlisi İstanbul'daki idi. Genel olarak bkz. De Queux de Saint-Hilaire, "Les Syllogues Grecs en Orient et en Europe..." *Annuaire de l'Association pour l'Encouragement des Etudes Grecques* (1877); 1863-1922 yılları arasında dergisi 33 ana cilt ve pek çok ek fasikül halinde yayınlamıştır. Batı'daki İlimler Akademilerinin bir benzeri gibi çalışan Syllogos 1861'de kurulmuş, 24 Mayıs 1870 Beyoğlu yangınında yanmış, 1873'te Beyoğlu'nda Topçekenler sokağında yeni yapılan muhteşem binasında tekrar açılmış, 1923'te kapatılarak, çok zengin kütüphanesi Ankara'ya taşınmış, küçük çapta bir saray görünümünde olan binası, Parti merkezi, Kızılay merkezi gibi kullanıldıktan sonra uzun süre Beyoğlu Sulh Mahkemesi olmuştur. Anlaşılmayan bir sebeple 1955'te boşaltılan bina bir süre boş durduktan sonra, inanılmaz derecede düşük fiyatlarla birkaç defa el değiştirmiş ve nihayet 1970'de yıktırılmıştır. Bu müessese hakkında bkz. Tatiana Stavrou, *O en Konstantinoupolei Hellenikos Philologikos Syllogos,* Atina 1967.

[27] Gedeon'un İstanbul hakkında büyük bir kitabı bilinmemektedir. 1896 yılına kadar basılmış yazılarının etraflı bibliyografyasında da böyle bir esere raslanmamıştır, bkz. M.I.Gedeon, *Anagraphi syggraphon kai ekdoseon eikosipentaetias,* 1871-1896, İstanbul 1896. Bilhassa Ortodoks kilisesi, patrikhane ve patrikler ile Fenerli Rum aileler üzerinde çalışan Gedeon'un en tanınmış eserleri şunlardır: Yazılı taşlar ve tuğlalar hakkında, *Eggraphoi lithoi keremia* (İstanbul 1892), İstanbul patriklerinin hayatları, *Patriarkhikoi Pinakes* (İstanbul 1890 ?); Bizans Azizler takvimi, *Byzantinon Heortologion* (İstanbul 1899) ve Bizans kiliseleri, *Ekklesiai Byzantinai eksakriboumenai* (İstanbul 1900). 1943 yılında ölen bu tarihçinin İstanbul hakkındaki tek genel yayını, S.I.Boutyras ve G.Karydos'un *Leksikon Historias kai Georgaphias,* III (İstanbul 1881) s.929-1121'de yer alan "Konstantinoupolis" maddesidir.

[28] Kariye camiinde mozaiklerin üstleri örtülmediğinden, bunlar yabancı seyyahlar tarafından görülebiliyordu. Hattâ bu mozaik ve freskoların bir de kataloğu yayınlanmıştı: A.Leval, *Catalogue des principales mosaiques existant à Kahriè Djami,* İstanbul 1886.

[29] E.Gould, *Catalogue explicatif, historique et scientifique d'un certain nombre d'objets contenus dans le Musée Impérial de Constantinople, İstanbul 1871, İstanbul Eski Eserler Müzesinin bu ilk kataloğu Âli Paşa'ya ithaf olunmuştur. A, de Caston, Constantinople en 1869,* Paris 1868, s.365'ten öğrenildiğine göre, çok soylu eski bir İngiliz ailesinden inen Sir E.Gould, Galatasaray Sultanîsi ders nâzırı olup, Türkiye'nin maarifi hakkında da bir kitabın yazarıdır. De Caston tarafından bilgisi ve kişiliği övülen Gould bir başkası tarafından ise "çok kötü şöhretli" bir insan ve İngiliz elçiliğinin baskisiyle bu mevkie getirilmiş Katolik bir İrlandalı olarak gösterilir, bkz. A.D.Mordtmann, *Stambul und das Moderne Türkentum,* Leipzig 1877, I, s.164. Krumbacher bu adam için alçaltıcı bir ifade kullanırken her halde Mordtmann'ın etkisi altında kalmış olmalıdır.

[30] Saraydan sağlanan kıyafetlerin ağaç mankenler üzerinde teşhir edilmesi suretiyle düzenlenen bu müze o yıllarda basılan rehberlerde "pek görülmeye değmez" olarak belirtilmiştir, bkz. Murray's, *Handbook for travellers in Turkey in Asia including Constantinople,* 4. baskı, London 1878, s.89; halbuki başka bir rehberde bu koleksiyon "çok ilgi çekici" olarak tavsiye edilmektedir, bkz. A.Joanne ve E.Isambert, *Itinéraire de l'Orient,* Paris 1861, s.362.

[31] "Byzantinische Zeitschrift" XIV (1905) s.752-753.

[32] H.Gelzer, *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte,* s.1067; bu görüş Rus tarihçisi A.A.Vasiliev'i bile şaşırtmıştır, bkz. *Histoire de l'Empire Byzantin,* Paris 1932, I, s.29-30; Türkçesi *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* (çev. A.Müfid Mansel), Ankara 1943, I, s.28-29.

[33] Krumbacher Ortodoks inancında olan her şeye o derecede büyük hayranlık duyar ki, dolayısiylé Rusları ve Rus dilini de çok sevmiş, bu yüzden bu dili öğrenerek Rusça dersleri bile vermiştir. 1903'te Yunan yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkın kalkmasını istediğinde bu görüş Yunanistan'da büyük tepki ile karşılanmış ve Krumbacher, Rusların uşağı olmakla itham edilmiştir, bkz. *Khalikes,* s.160.

[34] P.Marc-A.Heisenberg, "Karl Krumbacher", *Byzantinische Zeitschrift,* XIX (1910) s.III-VI.

EVDE BASILAN BİR MUSİKÎ RİSALESİ

İslâm Müziği teorisi, en parlak dönemini 13.-15. yüzyıllar arasında yaşamış ve *"Sistemci Okul"*u oluşturan teoriciler, bu konuda temel eserleri ortaya koymuşlardır.

Urumyalı Safiyuddîn (ölümü: 1294)[1], *Şirazlı Kutbüddîn* (1236-1311)[2] ve *Maragalı Abdülkadir* (135?-1435) gibi müzik bilginlerinin kaleme aldığı ve ses sisteminin en ince ayrıntılarıyla incelendiği bu eserlerle aynı doğrultuda 16. yüzyılda da çalışmalar yapılmıştır. Bu dönem teoricilerinin başında *Lâdikî* (ölümü:1482)[3] ve *Molla Câmî* (1414-1492)[4] gelir.

Müzik tarihi açısından çok büyük değeri olan bu eserlerin bazısı yurt dışında çeşitli dillere tercüme edilerek basılmışsa da, Türkiye'de, yayınlanmaları bir yana, üzerlerinde ciddî bir inceleme bile yapılmamış, ancak biri, *Molla Câmî*'nin musiki risalesi ünlü müzik bilginimiz *Rauf Yekta Bey* (1873-1935) tarafından 1912'de sadece 200 adet basılmak istenmiş, fakat girişim yarım kalmıştır.

Rauf Yekta Bey'in Farsça'dan çevirdiği eser, *"Müellifîn-i Kadîme-i Musikiyye Kütüphanesi"* adıyla oluşturulmak istenen serinin ilk kitabı olarak ele alınmış ve bilginin Beylerbeyi'ndeki

مؤلفين قديمه موسيقيه كتبخانه‌سى

علم بديع موسيقيه دائر حكما وفضلاى مشهورهٔ اسلاميه طرفندن عربى وفارسى لسانلريله يازيلوب ثمرهٔ موسيقيلرينك مستند اليهى اولان قواعد اساسيه ونظريات متينه‌يى جامع بولنان كتب معتبره ونادره‌نك غايت صحيح متنلريله هر صحيفه مقابلسنده تركيه ترجمه‌سى وايجاب ايدن محلرينه مترجمك حاشيه‌لرينى حاويدر

عدد : ١

رسالهٔ موسيقى

مولانا (عبدالرحمن جامى) قدس سره السامى حضرتلرينك تأليف كزيدر

مترجمى

رؤف يكتا

بكلريكى

مترجمك خصوصى دستكاهنده طبع اولنمشدر

١٣٢٨

Solda, Rauf Yekta Bey'in ilk kez yayınlanan bir fotoğrafı. 1910 yılında, risaleyi evinde basmaya başlamasından bir buçuk yıl önce çekilmiş. Sağda, Molla Camî'nin Rauf Yekta Bey tarafından Türkçe'ye çevrilerek 200 adet basılan "Musiki Risalesi"nin kapağı.

evinde kurduğu minyatür bir matbaada yine kendisi tarafından basımına başlanmışsa da, ancak 24 sahifesinin basımı gerçekleşebilmiştir. Son sayfasının numarası 32 olan *"risale"*,dört sayfalık kapak ve ithaf bölümünden sonra 13. sayfaya atlamakta ve aradaki sekiz sayfa elde bulunmamaktadır.[5].

Kapağın iç kısmında *"Mürettibhâne-i Husûsî-i R. Y."* ve *"Yalnız 200 nüsha basılmıştır"* sözleri yer almakta, 3. sayfada asıl kapak gelmekte ve kitabın adının altında *"Mütercimi, Rauf Yekta"*, *"Beylerbeyi, mütercimin husûsî destgâhında tab' olunmuştur - 1328"* denmektedir. 4. sayfada ise, çok güzel bir ithaf vardır:

"Kulekapısı Mevlevîhânesi Postnişîni üstâd-ı kemâlât-ı nihâd merhum Şeyh Ataullah Efendi Hazretleri'nin rûh-ı revânına müşârileyhden aldığı ilk nazariyyât-ı musikî derslerinin hâtıra-i şükrandârîsi olarak, mütercîm-i hakîrin tuhfe-i tilmîzânesidir".

Risalede sağ sayfalar orijinal Farsça metne ayrılmış, tercümeleri ise, hemen karşılarındaki sol sayfalarda verilmiştir.

Rauf Yekta Bey, bu kitabı tamamlayamamış olmasından duyduğu üzüntüyü, öğrencilerinden ve sonraki yılların ünlü edebiyatçısı *Asaf Halet Çelebi*'ye imzaladığı nüshada dile getirmektedir:

"... Mütercimi, mürettîbi, tâbîi abd-i âcîz olan ve maalesef nâ-tamam kalmış bulunan bu formalar..."[6]

Murat BARDAKÇI

ARKA KAPAK (IV)

35- Yosias, Yeçonias, Salatiel
36- Tufan
37- Zoroabel, Abiud, Eliaçim
38- Delphoilu kahin kadın
39- (Davud'un generali) Yoab'ın (Kral Şaul'un generali) Abner'i öldürmesi
40- Nuh'un sarhoşluğu
41- Madalyon: Bidgar'ın Yonam'ın cesedini savaş arabasından atması
42- Yoel Peygamber
43- Azor, Sadoç
44- Yudith ve Holofernes
45- Zekeriya Peygamber
46- Davut'la Calut
47- Açim, Eliud
48- Eleazar, Mathan
49- Yakup, Yusuf

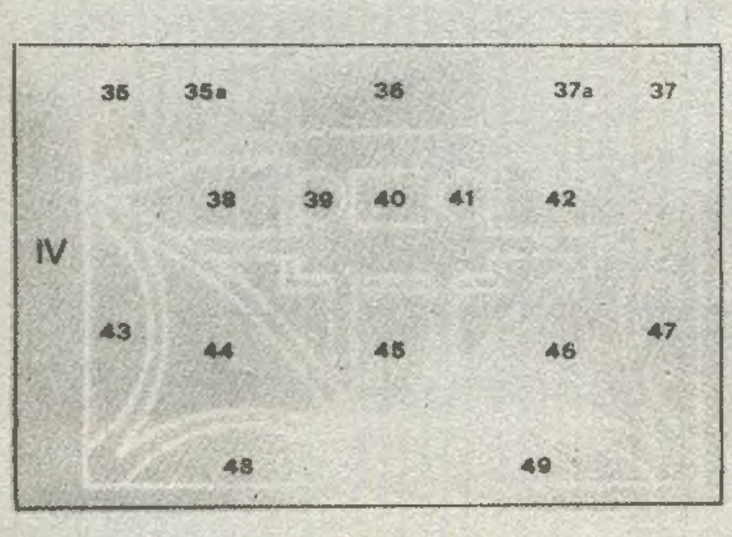

[1] Batı Azerbaycanlı olup, Bağdat'ta yaşayan Safiyuddîn'in, musikiye aid bilinen iki Arapça eseri vardır: "Risâlet'ul-Musika'ş-Şerefiyye" (Ankara Üniversitesi, DTC Fakültesi, Yazmalar bölümü, İ.S. 1410) ve "Kitâb'ul-Edvâr" (Nuruosmanî Küt., 3653).

[2] Aynı zamanda ünlü bir hekim ve matematikçi olan bu İranlı bilginin musikiye aid ünlü eseri, Farsça "Durret'ut-tâc li gurret'ut-dîbâc" adlı ansiklopedik kitabının bir bölümünü oluşturur. "Durret'ut-tâc" hakkında, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan "Türk Musikisi Ansiklopedisi"nde "British Museum Add. 7694'te bir nüshası vardır" denilmekteyse de, İstanbul'da, Süleymaniye Kütüphanesi'nde altı ayrı nüshası bulunmaktadır: Ayasofya, 0.2405; Damad İbrahim Paşa, 815 ve 816; Hamidiyye, 790, Lala İsmail Paşa, 288/1 ve 53.

[3] İsrafilzade Nasuh oğlu Abdülmecid oğlu Lâdikli Muhammed'in ünlü "Zeyn'ul-Elhân"ının Türkçe bir nüshası, Konya'da, Mevlânâ Müzesi'ndedir (İhtisas Kitapları, 2192).

[4] Molla Câmî'nin musiki risalesinden, Nuruosmanî Kitaplığı'nda üç adet vardır: 3777, 4177 ve 4171 (içte). Eser, Sovyetler Birliği'nde basılmıştır: A. Semenov, "Abd al-Rahman Jami; Risale-ye Musıqı; Taşkent, 1960".

[5] Bu risaleyi ilk kez 1980 Temmuzu'nda, Rauf Yekta Bey'in o tarihte boş olan Beylerbeyi'ndeki evine kızı Emine Talia Tanın ile gittiğimde buldum. Forma halindeki risaleler, ikinci katta bir dolabın içerisinde, Rauf Yekta Bey'in yaklaşık yarım yüzyıl önce paketlediği şekilde duruyordu ve klişeleri de oradaydı. Hiçbir resmî kitaplıkta bulunmayan bu risaleye, daha sonra Asaf Halet Çelebi'nin kitapları arasında rastladım.

[6] Halen, kanunî Haluk Güneyli'de bulunan Asaf Halet Çelebi'ye ait nüsha.

dış ticarette hızlı ve kârlı çözüm: Esbank

İthalat ve ihracatla ilgili her türlü sorununuzu hızlı ve kârlı biçimde çözümleyen bir bankanın ihtiyacını duyuyorsunuz.

ESBANK, BU İHTİYACINIZI KARŞILAYACAKTIR.

Çünkü ESBANK, bilgisayar teknolojisiyle donatılmış uzman şubeleri ve dışdünyanın ticaret merkezlerindeki muhabir bankalarıyla size aktif bankacılık hizmeti verir.

ESBANK, sizi yormadan, daha çabuk ve daha çok kazandıran bankadır.

ESBANK
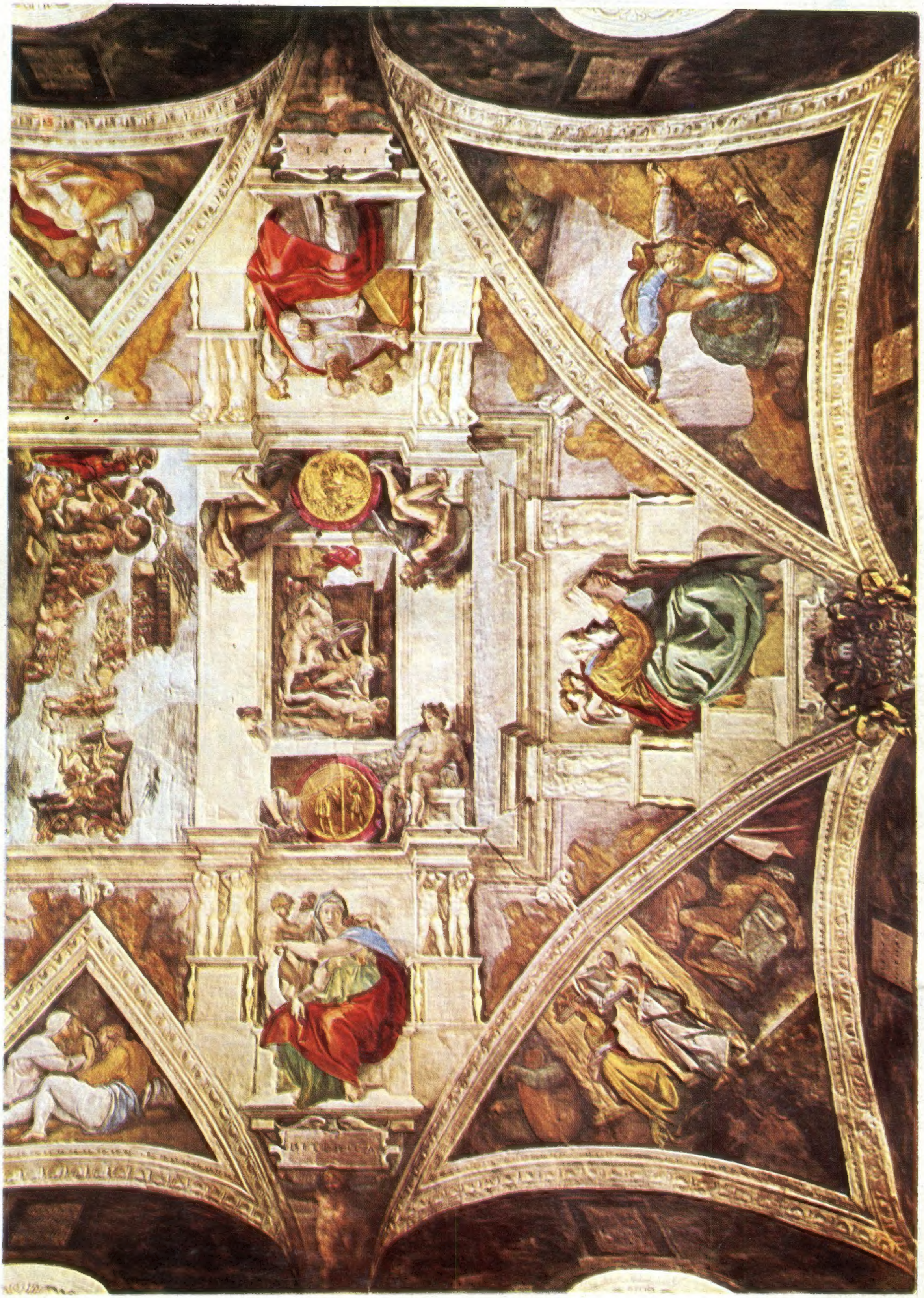
"tedbirli ve kararlı"